

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos (specializacija – socialinio darbo organizavimas) studijų programa

Indrė Lideikytė

**PRANAŠUMO SIEKIS KAIP NEPILNAMEČIŲ DELINKVENTINIO
ELGESIO DETERMINANTAS**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovas:
Doc. dr. Adolfas Juodraitis*

Magistro darbo santrauka

Magistro darbe tiriama paauglių berniukų negatyvaus pranašumo siekio raiška kaip veiksnys, generuojantis delinkventinį elgesį. Papildomai tiriami subjektyvūs respondentų delinkventinio elgesio tikslai, ateities lūkesčiai, institucionalizacijos poveikis vaiko delinkventinio elgesio formų specifikai.

Darbe atlikta teorinė delinkventinio elgesio sampratos, negatyvaus pranašumo siekio analizė, analizuotos teorinės delinkventinio elgesio formavimosi prielaidos.

Iškelta hipotezė, kad negatyvus pranašumo siekis yra reikšmingas veiksnys, generuojantis delinkventinį paauglių elgesį.

Buvo atliekamas kokybinis tyrimas – naratyvinis tyrimas. Naudoti tyrimo metodai: dokumentų analizės, atviro tipo klausimų apklausa raštu, dokumentų turinio analizės metodas. Tyrimo validumas buvo patikrintas ekspertų vertinimo metodu.

Tyrimo metu nagrinėtos 20 paauglių delinkventų teismo nutarčių dėl vidutinės priežiūros skyrimo ir 6 tyrimo dalyvių rašiniai pagal orientacinius stimuliuojančius klausimus. Tyrimo dalyviai padalinti į dvi tikslines grupes – vaikų globos namų (toliau – VGN) ugdytiniai ir šeimose augantys vaikai. Tyrimas vyko viename Lietuvos vaikų socializacijos centrų, įstaiga nenurodoma dėl respondentų duomenų apsaugojimo.

Svarbiausios empirinio tyrimo išvados:

- Nepilnamečių pranašumo siekis atsiskleidžia tokiose delinkventinio elgesio formose kaip valkatavimas, nustatytų taisyklių laužymas, išūlus elgesys, fizinė/psichologinė agresija, nukreipta į silpnesnius, teisėtvarkos pažeidimai ir chuliganizmas. Tyrimo dalyvių vyraujantis santykis su aplinka yra agresyvaus pobūdžio, orientuotas į jėgos akcentavimą, dominavimą, kito žeminimą.
- Vaikai iš VGN yra agresyvesni, priešiškesni aplinkai, stipriau orientuoti į pranašumo siekimą ir kito menkinimą, moralinį žeminimą, nei jų bendraamžiai, augantys tėvų namuose. VGN ugdytiniai daro smulkius nusižengimus, tačiau vaikų, augančių šeimose, nusikalstamo pobūdžio veikų dinamika yra intensyvesnė, jiems dažniau keliami ikiteisminiai tyrimai pagal LR BK straipsnius.
- Abiejų grupių tyrimo dalyviai nurodė, kad paauglių agresyvaus, delinkventinio elgesio tikslas yra siekis save išaukštinti, būti pripažintu ir vertinamu tarp draugų, t.y. įgyti pranašumą. Elgesio formos, kurios efektyviausiai padeda pasiekti pranašumą, yra veiksmai, sukeltys baimę, skausmą, rodantys abejingumą, kito menkinimą.
- Tyrimo hipotezė pasitvirtino – pranašumo siekis yra veiksnys, generuojantis nepilnamečių delinkventinį elgesį, kurį gali pastiprinti nepalanki šeimos aplinka, įtempti ryšiai su socialiniais institutais. Delinkventinio elgesio, pagrįsto agresija, tikslas – galimybė pranokti aplinkinius, dominuoti, t.y. būti pranašesniu.

Esminiai žodžiai: delinkvencija, institucionalizacija, negatyvus pranašumo siekis, nepilnametis, socializacija, vaikų socializacijos centras.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Sąvokų žodynelis	4
Įvadas	7
1 skyrius. NEPILNAMEČIŲ DELINKVENTINIO ELGESIO FORMAVIMOSI IR PSICHOLOGINIO PRANAŠUMO SIEKIO SAŠAJŲ TEORINĖS PRIELAIDOS	10
1.1. Delinkventinio elgesio samprata ir raiška sociume.....	10
1.2. Teorinės delinkvencijos formavimosi prielaidos.....	13
1.2.1. Asmenybės raida šeimoje.....	15
1.2.2. Ugdymo aplinkos ir bendraamžių grupių poveikis asmenybei.....	18
1.2.3. Individualios savybės asocialaus elgesio genezėje.....	21
1.2.4. Visuomenės informavimo priemonių poveikis asmens socializacijai.....	23
1.2.5. Nepilnamečių užimtumo problema	24
1.3. Pranašumo siekis kaip delinkvenciją determinuojanti prielaida.....	25
1.4. Institucionalizacijos poveikis asmenybės raidai.....	29
1.5. Nepilnamečių resocializacijos teisinės prielaidos.....	31
2 skyrius. PRANAŠUMO SIEKIS KAIP NEPILNAMEČIŲ DELINKVENTINIO ELGESIO DETERMINANTAS	33
2.1. Tyrimo metodika.....	33
2.2. Tyrimo imtis.....	36
2.3. I tyrimo etapas: teismo nutarčių analizė.....	37
2.3.1. Bendros tyrimo dalyvių gyvenamosios aplinkos psichosocialinės sąlygos.....	37
2.3.2. Nepilnamečių delinkventinio elgesio raida ir tendencijos.....	39
2.3.3. Korekcinės pagalbos teikimo nepilnamečiui ypatumai.....	49
2.4. II tyrimo etapas: tyrimo dalyvių rašinių analizė.....	52
2.4.1. Subjektyvaus savo elgesio vertinimas ir tikslingumas.....	53
2.4.2. Nepilnamečių ateities lūkesčiai ir orientacija į naudotiną auklėjimo stilių.....	54
2.4.3. Nepilnamečių draugų kaip referentinės grupės įtaka vaiko raidai.....	57
2.5. Tyrimo etapų apibendrinimas.....	59
2.6. Ekspertų vertinimas.....	60
Išvados	61
Rekomendacinis individualaus darbo modelis su linkusiu nusikalsti vaiku	63
Literatūros sąrašas	66
Summary	73

Sąvokų žodynis

Agresija – priešiškas elgesys, kuriam būdingas įžūlus pranašumo demonstravimas ar net jėgos naudojimas kito žmogaus, žmonių grupės atžvilgiu. Šio elgesio tikslas – pakenkti kitam žmogui psichologiškai ar fiziškai (Psichologijos žodynas, 1993).

Asocialus elgesys – polideterminuotas reiškinys, kuriam formuojantis, sąveikauja įvairaus lygmens faktorių grupės, nejautrumas socialinėms normoms (Valickas, 1997).

Bazinis nerimas (pamatinis nerimas) – (pagal Horney) vaiko izoliacijos, bejėgiškumo, nesaugumo potyris, kurį sukelia tėvų abejingumas ir emocinis šaltumas vaikui arba per dideli reikalavimai ir nuolatinė vaiko kritika. Siekdamas įveikti šiuos potyrius, vaikas išmoksta neadaptivaus gynybinio elgesio: demonstruoja aplinkiniams jėgą ir priešišumą, pasitraukia iš grėsmingai atrodančio pasaulio, stengiasi įsiteikti, būti nuolankus (Psichologijos žodynas, 1993).

Charakterio akcentuacija – kai kurių charakterio bruožų per didelis sustiprėjimas, kuris reiškiasi asmenybės neatsparumu psichologiniams poveikiams (sunkiems išgyvenimams, nervinėms psichinėms perkrovoms) (Psichologijos žodynas, 1993).

Delinkvencija – 1. jaunimo polinkis nusikalsti (Jovaiša, 1993).

Delinkventinis elgesys – psichologinis polinkis, tendencija pažeisti egzistuojančias normas (Vosyliene, 2009; Valickas, 1997).

Dėmesio trūkumo ir hiperaktyvumo sutrikimas (*attention – deficit hyperactivity disorder*) – emociškai sutrikusių, protiškai atsilikusių arba turinčių centrinės nervų sistemos pažeidimų vaikų padidėjęs jautrumas ir neramumas (Psichologijos žodynas, 1993).

Deviantinis elgesys – 1. visuomenės teisinių ir dorovinių normų neatitinkantis elgesys (Psichologijos žodynas, 1993); 2. tai elgesys, kuris yra netoleruotinas ir pažeidžiantis socialines normas (Pruskus, 2004).

Institucionalizacija – tai sąmoningas procesas, kai asmuo, atvykstantis į įstaigą priima ir laikosi griežtos kontrolės, kuri įgalina įstaigą valdyti daug žmonių, pasitelkiant minimalų darbuotojų skaičių (<http://changingminds.org/disciplines/sociology/articles/institucionalization.htm>).

Intelektas – protas, tai sugebėjimas mokytis ir išmokti, susivokti naujose situacijose, atskleisti reiškinų ryšius (Psichologijos žodynas, 1993).

Kriminalinis elgesys – neteisėti, įstatymus pažeidžiantys veiksmai, už kuriuos gresia teisinė atsakomybė, taip pat keliami baudžiamoji byla pagal baudžiamojo kodekso straipsnius (Vosyliene, 2009; Valickas, 1997).

Menkavertiškumo (nepilnavertiškumo) jausmas – (pagal Adler) pagrindinis individo menkumo, netinkamumo ir nesaugumo potyris, kylantis iš vaiko bejėgiškumo ir priklausomybės, svarbus žmogaus socialinio aktyvumo motyvas, skatinantis normalios raidos individus siekti

sėkmės ir tobulumo, o sutrikusius – pasitraukti iš bendravimo arba tapti perdėtai aktyviais ir agresyviais (Psichologijos žodynas, 1993).

Nepilnametis, vaikas – žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip (LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1996).

Pranašumo siekis – (pagal Adler) atsakas į menkavertiškumą, jo hiperkompensacija – noras pasiekti tam tikroje srityje daugiausia, surasti savo vietą tarp kitų (Perminas ir kt. 2004).

Resocializacija – kokybiniai pakitimai, kurių pasekmė bus pritarimas normoms ir kultūros vertybėms. Tai specifinis koreguojantis auklėjimas, formuojantis visuomeniškai neprisitaikiusių asmenų charakterologinius – integracinius pokyčius motyvacijos ir nuostatų sferoje (Michailovič, 2001).

Socialinės kognicijos klaidos – tai suvokimo, vertinimo klaidos apdorojant socialinę informaciją, interpretuojant aplinkinių reakciją ir emocijas. Šios klaidos lemia neadekvačiai suvoktus kitų motyvus, ketinimus, netinkamą reagavimą kitų žmonių atžvilgiu, nekompetentingą bendravimą, neadekvačius lūkesčius, išitraukimą į priešiškas ir socialiai nepriimtinas sąveikas, agresyvių, neefektyvių sprendimų priėmimą (Žukauskienė, 2006).

Socialinės rizikos šeima – tai šeima, kurioje narių bendradarbiavimas ir emocinis bendravimas yra sutrikę, neigiama aplinka neskatina sveiko ir produktyvaus asmenybės augimo bei vystimosi, nėra tenkinamos vaiko emocinės, fizinės reikmės, o vyraujantis bendravimo būdas tokiose šeimose žymiai apriboja vaiko galimybes išreikšti poreikius ir jausmus (Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos, 2003).

Socializacija – procesas, kurio metu individas įsilieja į visuomenę ir jos struktūrinius padalinius, perimdamas sukauptą patirtį, socialines vertybes ir normas, formuodamas socialiai reikšmingus asmenybės bruožus (Juodaitytė, 2003).

Vaiko globa/rūpyba – gali būti laikinoji ir nuolatinė globa/rūpyba. Vaiko laikinoji globa (rūpyba) – laikinai be tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje ar institucijoje (LR CK, 3,253 str.). Nuolatinė globa (rūpyba) nustatoma be tėvų globos likusiems vaikams, kurie esamomis sąlygomis negali grįžti į savo šeimą, ir jų priežiūra, auklėjimas, teisių bei teisėtų interesų atstovavimas ir gynimas pavedamas kitai šeimai, šeimynai ar vaikų globos (rūpybos) institucijai (LR CK, 3,256 str.).

Vaikų socializacijos centras – valstybinė bendrojo lavinimo mokykla, vykdanči vaiko vidutinės priežiūros priemonę (LR VMVP įst. Žin., 2010, Nr. 54-2644).

Visuomenės informavimo priemonės – laikraštis, žurnalas, biuletenis ar kitas leidinys, knyga, televizijos, radijo programa, kino ar kita garso ir vaizdo studijų produkcija, kuria viešai skleidžiama informacija (LR Visuomenės informavimo įstatymas, 2006).

Tekste naudojami sutrumpinimai:

Kauno NTI-PN – Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius – pataisos namai;

PK – policijos komisariatas;

VGN – vaikų globos namai;

VIP – visuomenės informavimo priemonės;

VPP – vidutinės priežiūros priemonė;

VSC – vaikų socializacijos centras;

LR ATPK – Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodeksas;

LR BK – Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas;

LR BPK – Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas;

LR CK – Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas;

LR VMVP – Lietuvos Respublikos Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas.

Ivadas

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Nusikalstamumas yra socialinis reiškinys, kuris egzistuoja kiekvienoje valstybėje, visuomenėje nepaisant jos pastangų vykdyti nusikalstamumo prevenciją, nes šį reiškinį, kaip ir nepilnamečių delinkventinį elgesį lemia įvairūs socialiniai, ekonominiai, vertybiniai, kultūriniai, teisiniai socialinės sistemos veiksniai. Nepilnamečių nusikalstamumas, delinkventinio elgesio apraiškos yra valstybinio nusikalstamumo statistikos dalis: nepilnamečiai vis dažniau įvykdo sunkaus pobūdžio nusizengimus, daugėja smurtinių nusikaltimų: „jeigu 1990 m. buvo išsiaiškinti tik 2 tyčinius nusikaltimus padarę nepilnamečiai, tai 2004 m. – 20, t.y. dešimt kartų daugiau. <...> 2004 metais nepilnamečiai padarė 38 sunkius sveikatos sutrikdymus <...>, 24 išžaginimus, <...> (Drakšas, 2005, p. 12), „Greta įprastinių, tradicinių asocialaus elgesio formų, tokių kaip valkatavimo, kūno sužalojimų, vagysčių, vandalizmo aktų ir pan., paplito santykinai naujos asocialaus elgesio formos – toksikomanija, narkomanija, prostitucija, organizuotas nusikalstamumas“ (Valickas, 1997, p. 5). Pastaraisiais metais nepilnamečių kriminogeninės statistikos rodiklių analizė rodo, kad nusikalstamumo tendencijos tapo stabilios, nepilnamečių nusikalstamumo raida – pastovi, tačiau kasmet asmenys iki 18 metų padaro 15-19% nusikaltimų bendroje šalies kriminogeninėje situacijoje (Babachinaitė ir kt., 2008), 2007 m. ištirta 4051 nusikalstama veika, kurią įvykdė ar joje dalyvavo nepilnametis¹ (žr. 1 priedas). Apibendrinant Europos šalių patirtį, akivaizdu, kad paauglių kriminalinė raiška turi augimo tendencijų²: „bendras nepilnamečių nusikalstamumo lygis 14-15 metų amžiaus yra apie 1,8 karto didesnis nei 12-13 metų amžiaus, o 16-17 metų amžiaus jau yra dvigubai didesnis“ (Junger – Tas ir kt., 2010, p. 49) (žr. 2 priedas).

Kriminologinėje statistikoje stebima nepilnamečių nusikalstamumo jaunėjimo tendencija, analizuojamas recidyvizmo pavojus tuo atveju, jei nebus organizuojama tinkama prevencija (Dapšys, 1998). Pastebėta, kad kuo jaunesnis asmuo padaro nusikaltimą pirmą kartą, tuo didesnė recidyvo tikimybė ateityje (Babachinaitė ir kt., 2008), tokiu atveju skriaudą patiria ne tik visuomenė, auka, bet ir nusikaltęs asmuo išgyvena psichologinę, socialinę, moralinę žalą.

Plečiantis nepilnamečių teisės pažeidėjų socialinės rizikos grupei ypač aktualiu segmentu tampa delinkventinio elgesio priežasčių ir jų ištakų išsiaiškinimas bei žinojimas: „įtaką

¹ Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centro duomenis. Internetinė prieiga (žiūrėta: 2011-02-15):

<http://www.nplc.lt/SENA/STAT/NUS/NUS6.HTM>.

² Pagal: 1. Statistisches Bundesamt Deutschland. Internetinė prieiga (žiūrėta: 2011-01-29): http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/EN/Content/Publikationen/STATmagazin/Justice/2008_1/ImposedPenalties.te mplateId=renderPrint.psml ;

2. Department for Education. DCSF: Youth Crime: Young people aged 10-17 receiving their first reprimand, warning or conviction, England. Internetinė prieiga (žiūrėta: 2011-02-25): <http://www.education.gov.uk/rsgateway/DB/STR/d000895/vc2009v2.pdf>;

3. Levitt, S. D., Lochner, L. (2000). *The Determinants of Juvenile Crime*. Internetinė prieiga (žiūrėta: 2011-02-05): <http://www.econ.rochester.edu/lochner/levitt-lochner.pdf>

4. Juvenile Justice panel, TransMONEE 2006 Database, UNICEF IRC. Internetinė prieiga (žiūrėta: 2011-02-26): <http://www.juvenilejusticepanel.org/resource/items/1/JIJPJuvenilecrimestatistics06EN.pdf>.

turi šeimos, kuriose jie auga. Šeimų nedarnumas <...> visiškai nesirūpinimas savo vaikų auklėjimu – tai pagrindinės priežastys, skatinančios nepilnamečių nusikalstamumą. Tačiau yra nemaža jaunų teisės pažeidėjų, kurie auga sėkmingomis laikomose šeimose. Įtakos turi ir aplinka, kurioje vaikas auga, ir tai, su kuo jis bendrauja, kaip praleidžia laisvalaikį“ (Žukauskienė, 2006, p. 6). Kriminologai daug dėmesio skiria pirmiesiems socializacijos institutams: šeimai ir mokyklai, šių institutų įtakai nusikalstamo elgesio raidai. „Vaikai socializuodamiesi per tėvus perima ne tik kultūrinės tradicijas, bet ir vertybes, kurios tiesiogiai yra susijusios su besikeičiančiais socialiniais vaidmenimis“ (Pocius, 2007, p. 52). Atkreiptinas dėmesys ne tik į šeimoje formuojamus elgesio ir vertybių modelius, bet ir į institucionalizacijos (VGN, VSC) poveikį asmenybės raidai, individualių asmenybinių veiksnių – hiperaktyvumo, frustracijos, pranašumo siekio – pasireiškimą, ko pasekoje gali formuotis delinkvencija. Adler (2008) nurodo, kad perdėtas pranašumo siekis iškreipia vaikų gyvenimo santykius – jie bando savo poziciją įtvirtinti paskubomis, nepaisydami aplinkinių, jų impulsai smarkiai pranoksta įprastus. Savo ruožtu pranašumo siekis formuojasi kaip kompensacijos mechanizmas menkavertiškumui, kurį lemia vaiko požiūris į save, sudėtingos jo aplinkos sąlygos. Išsami šių segmentų analizė, ypač pranašumo ir galios siekio paauglių grupėje, įgalina socialinį pedagogą teikti socialinę pagalbą delinkventinio elgesio vaikams, jų tėvams, organizuoti nepilnamečių interesus atitinkančią veiklą, taip sukuriant sąlygas patiems vaikams generuoti elgesio pobūdį socialiai priimtina linkme. Kuo ankstesniame amžiaus tarpsnyje bus užkirstas kelias nusikalstamai veikai, tikėtina, kad mažės statistinis nusikalstamumo lygmuo valstybėje.

Nepilnamečių delinkvencijos priežastis, raišką nagrinėja teisės (Dermontas, 2005; Michailovič, 2001; Kiškis, 2001; Babachinaitė, 2000; Sakalauskas, 2000; Dapšys, 1993; Junger – Tas, Marshall, Enzmann, Killias, Stekete, 2010 ir kt.), socialinio ugdymo, sociologijos ir pedagogikos (Kvietkienė, 2005; Jovaiša, 2003; Merkys, Ruškus, Juodraitis, 2002; Piliponytė, 2000; Regoli, Hewitt, 1991 ir kt.), psichologijos (Žukauskienė, 2006; Justickis, 2003; Valickas, 1997; Trendak, 2001; Ličko, 1983 ir kt.) specialistai, tačiau veiksniai, sąlygojantys delinkventinę veiklą, yra dinamiškas procesas, reikalaujantis nuolatinių tyrimų, keliantis aktualias, neatidėliotinais sprendžiamas problemas dėl jaunų delinkventų prevencijos proceso organizavimo.

Šio darbo praktinė reikšmė yra ta, kad tyrimo metu siekiama atskleisti papildomus reikšmingus veiksnius, skatinančius paauglių delinkventinį elgesį. Gautus duomenis galima tikslinti tolimesniais tyrimais, kurių išvados įgalins socialinius pedagogus, socialinius darbuotojus atkreipti dėmesį į plataus spektro veiksnius, kurie lemia delinkventinę veiklą, koreguoti prevencijos priemonių taikymą formalaus ir neformalaus ugdymo įstaigose, prevencinį darbą VSC, įkalinimo įstaigose. Darbo išvados gali būti naudojamos specialistų profesinėje

veikloje rengiant projektus, veiklos, pagalbos planus su socialinės atskirties grupe, t.y. paaugliais delinkventais, integruojant juos į aktyvų mokyklos bendruomenės ir visuomeninį gyvenimą.

Tyrimo objektas: pranašumo siekio raiška nepilnamečių delinkventiniame elgesyje.

Hipotezė: pranašumo siekis yra reikšmingas veiksnys, generuojantis nepilnamečių delinkventinę veiklą.

Tyrimo tikslas: ištirti pranašumo siekio raišką nepilnamečių delinkventinėje veikloje.

Uždaviniai:

1. remiantis teorine šaltinių analize, apibūdinti nepilnamečių delinkvencijos, pranašumo siekio sampratas;
2. išnagrinėti priežastis, skatinančias nepilnamečius daryti teisės pažeidimus;
3. nustatyti pranašumo siekimo apraiškas nepilnamečių delinkventinėje veikloje;
4. įvertinti institucinio ugdymo įtaką nepilnamečio elgesio pokyčiams;
5. išanalizuoti vaikų delinkventų ateities lūkesčius.

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo 6 vaikų socializacijos centro ugdytiniai. Taip pat buvo analizuota 20 vaikų socializacijos centro ugdytinių teismo nutarčių dėl vidutinės priežiūros skyrimo. Tyrimui formuojama netikimybinė – tikslinė imtis.

Tyrimo organizacija. Tyrimas buvo atliekamas viename iš Lietuvos vaikų socializacijos centrų. Tyrimas truko nuo 2010 m. lapkričio 2 d. iki 2011 m. balandžio 15 d.

Tyrimo metodai. Buvo pasirinktas kokybinis naratyvinis tyrimas. Taikyti metodai: teorinės analizės metodas, dokumentų analizės metodas, atviro tipo apklausos raštu metodas, dokumentų turinio (Content) analizės metodas.

Tyrimo validumas. Tyrimo validumas patikrintas 7 ekspertų kategorijomis.

Mokslinis darbo naujumas. Šiuo darbu pirmą kartą kompleksiskai tiriamas pranašumo siekis, pasireiškiantis nepilnamečių delinkventinėje veikloje, ir institucionalizacijos poveikis delinkventinio elgesio raiškai.

Darbo struktūra. Magistro darbą sudaro šios struktūrinės dalys: sąvokų žodynelis, santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, rekomendacijų modelis, santrauka užsienio kalba, literatūros sąrašas (104 šaltiniai), priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 16 lentelių. Prieduose pateikiami teorinės analizės statistiniai duomenys, schemas, tyrimo metodikos ir duomenų apdorojimo aprašymas, tyrimo duomenys. Darbo apimtis – 74 lapai. Rašant darbą vadovautasi Kaffemanienės (2006) metodine priemone bakalaurantams ir magistrantams „Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai“.

Pagrindinės sąvokos. Delinkventinis elgesys, institucionalizacija, nepilnametis, pranašumo siekis, socializacija, vaikų socializacijos centras.

I skyrius. Nepilnamečių delinkventinio elgesio formavimosi ir psichologinio pranašumo siekio sąsajų teorinės prielaidos

1.1. Delinkventinio elgesio samprata ir raiška sociume

Visuomenės tyrinėtojai nuo seniausių laikų siekė išsiaiškinti, kas lemia kai kurių sociumo narių polinkį pažeidinėti visuotinai pripažintas normas, taisykles, įstatymus: socialinių nukrypimų problemą savo veikale „Valstybė“ gvildeno dar antikos filosofas Platonas. Pirmieji sociologai, socialinės patologijos teoretikai gynė teiginį, kad socialinis nukrypimas – tai tam tikras individo požymis, būdinga asmens raiška, elgesys: delinkventas, homoseksualas, protiškai neįgalus (Acus, Kraniauskas, 2007). Anot Acus ir Kraniausko (2007), socialinis nukrypimas turi dvi savybes: pirmoji nurodo, kad socialinis nukrypimas yra vyraujančių normų pažeidimas, antroji – kad tai stigmos kūrimas, „etikečių klįjavimas“ tam tikrai elgesio rūšiai. Bet kuriuo atveju, socialiniai nukrypimai yra glaudžiai susiję su visuomeninėmis sąlygomis, kurios anot Diurkheimio, „neretai būna nenormalios ir patologinės“ (cit. Acus ir kt., 2007, p. 7).

Nepilnamečių delinkventinis elgesys visame pasaulyje yra viena iš aktualiausių socialinės sferos problemų. „Vaikų nusikalstamumas <...> nėra išimtinai šių laikų problema, bet ji vyravo ir kitose epochose. Daugeliu aspektų, šis reiškinys įkūnija socialinės tvarkos trūkumus, <...> būtina rasti efektyvų šios problemos sprendimą. <...> šis klausimas negali būti sprendžiamas atskirai nuo kitų socialinių, ekonominių, švietimo ir kultūros klausimų <...> natūraliai vaikai yra pirmosios visuomenės ląstelės, jie kaip barometras – padeda įvertinti bendrą situaciją bet kurioje visuomenėje. Kai jų gyvenimo sąlygos gerėja, tai atspindi teigiamą visuomenės poveikį, sprendžiant visiems rūpimus klausimus“ (Abdulaziz Othman Altwaijri, 1997, p. 7). Delinkventinis elgesys, nepilnamečių kriminalinės veikos yra aktuali ir spręstina problema ne tik dėl augimo tendencijų, bet ir socialinių normų, apskritai taisyklių, pažeidinėjimo kaip priimtino veiksmo įsigalėjimo, kuris vaikų, paauglių sąmonėje sukelia disonansą, savo ruožtu trikdo vaikų pozityvią socializaciją. Nepilnamečių delinkvencija daro tiesioginį poveikį šalies kriminogeninei situacijai ir procesams, tuo labiau, kad nusižengusiųjų amžius jaunėja – įstatymus pažeidžia jaunesni nei 14 metų vaikai, be to, padaryti nusikaltimai yra sunkėjančio pobūdžio (Leliūgienė, 2003).

Žmogus pats savaime nėra delinkventas: šis tipas formuojasi esant nepalankioms aplinkybėms tiek mikrosociume, tiek makrosociume, kuomet individo asmenybės raida yra pažeidžiama ir gali vystytis link elgesio sutrikimo.

Apibrėžčių „delinkvencija“, „delinkventinis elgesys“ yra platus spektras. Remiantis Žukauskiene (2006), delinkventinis elgesys yra smulkūs teisės, moralinių normų pažeidimai,

kurie nesukelia didelio pavojaus, nedaro ypatingos žalos visuomenei, o pačią delinkvenciją autorė traktuoja kaip socialinių, visuomeninių normų pažeidimų paplitimą, kuris veikia ir trikdo kokybišką nepilnamečio socializaciją.

Vartojant junginį „delinkventiškas vaikas“, pasak Paulausko (1988), pabrėžiamas ne nepilnamečio priskyrimas tam tikrai kategorijai, bet vaiko vidinė nuostata ir polinkis pažeidinėti socialines normas; tarp jų – dauguma vaikų, priklausančių rizikos grupei.

Tikslinga paminėti Zdanevičiaus poziciją (Leliugienė, 2003), anot kurios, būtina atsisakyti „delinkvencijos“ sąvokos, nes ji savyje koduoja „neigiamą“ atspalvį, kuris susijęs su kategorizavimu, etikečių klįjavimu, stereotipų taikymu, atskyrimu nuo visuomenės.

Kerner (1998) nurodo, kad nepilnamečių delinkvencija susiformuoja dėl paauglių asmenybinės ir socialinės brandos stokos, tokiu atveju, socialinės, moralinės normos, bendražmogiškos taisyklės pažeidžiamos dėl asmenybės nebrandumo, tačiau nestabdant socialiai nepriimtino vaiko elgesio, delinkventinė raiška gali užsifikuoti asmens aktyvioje veikloje ir vystytis į baudžiamosios teisės pažeidimus.

Sąvoka „*delinquency*“ yra nusakomas paauglių bet kokio pobūdžio socialinių normų laužymas JAV: pamokų praleidinėjimas, vandalizmas, užpuolimai, mokyklos taisyklių laužymas. Morris ir Hawkins pažymi, kad „nepilnamečių delinkvencija (nusikalstamumas) nėra paprastas terminas. <...> Terminas nepilnamečių delinkvencija (nusikalstamumas) dažniausiai naudojamas apibūdinti plataus spektro nepriimtino vaikų ir jaunimo elgesio formoms: šia prasme, beveik viskas, ką daro nepilnamečiai, ir tai nepatinka kitiems, yra vadinama nepilnamečių delinkvencija“ (Regoli, Hewitt, 1991, p. 17).

Sociologinėje, pedagoginėje, psichologinėje literatūroje yra platus spektras aktyvių sąvokų, nusakančių elgesio nukrypimus, ir visuomenės normų neatitinkančios elgsenos formas. Ginčytina, kuri sąvoka yra plačiausia, labiausiai apibendrinanti: vieni autoriai teigia, kad tai „asocialus elgesys“, kuri yra plačiausios prasmės, savyje talpinanti elgesio nukrypimus nuo socialinių normų (Leliūgienė, 2003; Kvieskienė, 2000; Valickas, 1997), taip pat „deviacija“ – tai peiktina ir netoleruojama individo elgsena, pažeidžianti visuomenėje funkcionuojančias teises ir moralines, socialines normas (Dumbliauskas, 1999). Taipogi elgesio sutrikimai gali būti įvardijami kaip antisocialus, antividuomeninis, nusikalstamas, kriminalinis, amoralus, delinkventinis elgesys (Vosyliienė, 2009; Leliūgienė, 2003; Valickas, 1997):

- deviantinis elgesys – socialinių elgesio normų, taisyklių laužymas ir pažeidimas;
- kriminalinis elgesys – neteisėti veiksmai, kuriais pažeidžiami įstatymai. Už šią veiką gresia teisinė administracinė/ baudžiamoji atsakomybė, gali būti iškelta baudžiamoji byla;
- delinkventinis elgesys – psichologinis polinkis, tendencija pažeisti egzistuojančias normas (Vosyliienė, 2009; Valickas, 1997).

Hallahan, Kauffman (2003) pažymi, kad elgesio sutrikimas – tai vaikų savanoriška socialinė ir emocinė izoliacija, susiformuojanti dėl nepilnamečių priešiško, agresyvaus ir neprognozuojamo elgesio, socialinis neprisitaikymas, pasireiškiantis, griunamaisiais antisocialiniais veiksmais. Apibendrinant, pastebima, kad atskiri autoriai „delinkvencijos“ sąvokai priskiria nusizengimo reikšmę, nejautrumą socialinių normų laikymosi būtinybei, moralės deformaciją.

Hallahan ir Kauffman (2003) įspėja, kad apibrėžti elgesio sutrikimus labai sudėtinga, nes jie yra įvairūs, skirtingo laipsnio, intensyvumo, tačiau egzistuoja keli bendri dalykai visoms sampratoms:

- elgesio sutrikimas – tai elgesys, kuris pasireiškia kraštutinumais;
- tai nepriimtinas elgesys, nes neatitinka socialinių ar kultūrinių reikalavimų;
- netinkamo elgesio ilgalaikiškumas.

Juodraitis (2002) pažymi, kad deviacijos negalima interpretuoti tik kaip normų laužymą, nes visose visuomenėse egzistuoja skirtingos socialinės tolerancijos ribos, tad deviacija daugiau nusako „kitokio“ elgesio stigmatizavimą, funkcionuoja kaip „etiketė“. Tuo labiau deviacija, kaip socialinių normų laužymo ir griovimo elementas, skatina kontrolės sistemos dinamiką, raidą, griežtėjimą, tokiu būdu deviacija, delinkvencija tampa ambivalentiškas procesas – jų buvimas skatina socialinių normų, įstatymų, taisyklių kūrimą: „saugumo (*preventive*) įstatymų įvedimas priklauso nuo neoficialių normų, nurodymų žlugimo“ (Lianos, Douglas, 2000, p. 104), o moralinis reguliavimas – etikos ir standartizuoto elgesio taisyklės – yra atsakas į žmogaus biologinius poreikius (Перлз, 2000).

2004 m. Vilniaus Universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros mokslininkai atliko sociologinį tyrimą – „Delinkventai Lietuvos mokyklose“ (Dobryninas, Poviliūnas, Tureikytė, Žilinskienė, 2004), kurio tikslas buvo ištirti veiksnius, įtakančius delinkventinės subkultūros formavimąsi mokykloje, tačiau jo metu išsiaiškinta, pagal kokius požymius mokytojai priskiria mokinius delinkventų grupei (žr. 1 lentelė). Remiantis šio tyrimo duomenimis, delinkventinis elgesys yra suvokiamas, vertinamas ne tik kaip socialinių, teisinių normų pažeidimas, bet jo raiška apima platesnį spektrą: elgesio modelį mokykloje, mokymąsi, tarpasmeninių sąveikų pobūdį.

Požymiai priskirtini delinkventams (sudaryta pagal Dobrynas ir kt., 2004, p. 11)

Fizinė agresija	Verbalinė agresija	Priklausomybę skatinančių medžiagų vartojimas	Mokyklos vidaus tvarkos taisyklių pažeidimai	Asmenybiniai faktoriai
Fizinės jėgos naudojimas: „smurtauja“, „mušasi“, „muša kitus“, „vyresni muša mažesnius“ ir kt.	Necenzūrinių žodžių vartojimas	Alkoholio, narkotikų ir kitokių kvaišalų vartojimas	Piktybiškas mokyklos inventoriaus gadinimas: „inventoriaus gadinimas“, „laužo“, „daužo“ ir kt.	Bendros charakteristikos: agresyvūs, grubūs, įžūlūs, pikti ir kt.
Svetimo turto prievartavimas: „vagia kitų vaikų daiktus“, „atiminėja pinigų“, „mobilius telefonus“ ir kt.		Rūkymas	Nesimokymas: „pastoviai bėga iš pamokų“, „praleidžia pamokas“, „neatlieka namų darbų“, „nedirba pamokoje“, „simuliuoja“, „sąmoningai vėluoja į pamokas“ ir kt.	
			Šiurkštus elgesys su kitais mokiniais: įžeidinėja, tyčiojasi, piktybiškai kenkia aplinkiniams, trukdo ir kt.	
		Nemandagus elgesys su mokytojais: įžeidinėja, atsikalbinėja, meluoja ir kt.		

Apibendrinant delinkvencijos sampratą, pažymėtina, kad mokslininkai nepilnamečių delinkventinį elgesį traktuoja kaip polinkį pažeisti sociume vyraujančias elgesio normas, įstatymus, tačiau to pasekoje nėra padaroma akivaizdi žala visuomenei. Patys delinkventai suvokiami kaip rizikos grupei priklausantys vaikai, linkę rečiau ar dažniau nusizengti visuomeninėms, teisinėms, bendražmogiškoms taisyklėms, kuriems tikslinga ir būtina taikyti prevencinio, resocializacinio poveikio priemonės. Aktualu tai, kad sąvoka „delinkvencija“ pasižymi sampratos įvairove, tai lemia, kad šis reiškinys yra tarpdisciplininis objektas: jis nagrinėjamas sociologinėje, pedagoginėje, teisinėje, psichologinėje teorijos ir praktikos sferoje. Magistro darbe bus remiamasi Leliūgienės (2003) sąvokos samprata, kad delinkventinis elgesys – „paauglio ir mikrosociumo sąveika, kuri stabdo jo vystymąsi bei socializaciją, nes paauglį supanti aplinka neatsižvelgia į šio amžiaus išskirtinumus, <...> paauglio individualumą“ (2003, p. 66), o delinkventu laikomas nepilnametis, kurio poelgiai neatitinka visuomenėje nusistovėjusių elgesio normų ir pasireiškia visuomeninių normų laužymu.

1.2. Teorinės delinkvencijos formavimosi prielaidos

Nuo gimimo individas yra veikiamas ir formuojamas skirtingo intensyvumo ir socialinio svorio išorinių dirgiklių, ko pasekoje formuojasi žmogaus asmenybė, t.y. vieno ar kito tipo žmogumi ne gimstama, o tampama socializacijos procese.

Socializacija yra procesas, kuris formuoja individą nuo gimimo iki mirties: pirmasis socialinis junginys – tai vaiko ir motinos sąveika, vėliau į šį procesą įsitraukia šeima,

kiti socialiniai institutai; vaikas įpranta laikytis taisyklių, jam skiepijamas suvokimas, kad sociumo gyvavimo veiksnys – santarvė (Jovaiša, 2002). „Socializacija gali būti vadinamas procesas, kurio metu individas įsijungia į visuomenę, jos struktūrinius padalinius <...>, perima sukauptą patirtį, socialines vertybes ir normas, formuoja socialiai reikšmingus asmenybės bruožus“ (Juodaitytė, 2002, p. 38).

Socializacijos procesui įtaką daro ne tik šeimos auklėjamoji aplinka, bet ne mažesnę reikšmę turi ir kiti asmenys, esantys vaiko kontekste, bendruomenės poveikis, vertybių, bendravimo aplinkos įvairovė, socialinės, ekonominės problemos (nedarbas, skurdas), ir šie faktoriai gali nulemti nepilnamečio ar net suaugusio žmogaus desocializaciją perimant ne prosocialias, o asocialias vertybes, elgsenos formas, tokiu atveju formuojasi socialinė atskirtis. Šis procesas yra nesavanoriškas ir pasireiškia visišku arba daliniu nutolimu nuo visuomenės, sumenkusiomis galimybėmis dalyvauti socialiniame, ekonominiame, kultūriniame visuomeniniame gyvenime dėl nepalankių teisinių, sociokultūrinių, finansinių priežasčių (Kvieskienė, 2005), tokiu būdu yra sutrikdoma pozityvi socializacija. Sėkmingos socializacijos problema yra dalinai susijusi su valstybės socialinės politikos prioritetais, jų psichologinių, socialinių, ekonominių, kriminologinių, pedagoginių, teisinių aspektų įvertinimu, todėl būtina analizuoti nusikalstančio jaunimo poreikių, interesų, įsitikinimų raidą, vertybines orientacijas ir siekti tikslingo esamo potencialo panaudojimo asmenybės ugdymo procese išvengiant priešpriešos ir protesto (Juodraitis, 2002). Kintanti vertybių sistema įneša sumaištį į jaunų žmonių saviraišką, kuri įgauna protesto pobūdį ir to pasekoje gali formotis destruktivaus elgesio modelis.

Yra skiriama konstruktyvi, neadekvati ir destruktivi socializacija (Michailovič, 2001). Esant konstruktyviajai socializacijai, žmogaus raida vyksta adekvačiai, perimant tinkamas socialines vertybes iš savo aplinkos, tuo tarpu neadekvačios socializacijos metu, šios vertybės, vaidmenys yra perimami tik dalinai. Destruktyvios socializacijos atveju, nėra pateisinami visuomenės lūkesčiai, ir individas perima priešingas socialiniams reikalavimams vertybes ir nuostatas, tad tokiu atveju yra būtina resocializacija. Resocializacijos proceso uždavinys yra pakartotinė socializacija (Michailovič, 2001).

Socializacija yra individo dialogas su aplinka, jos institutais, struktūriniais elementais, kurie formuoja žmogaus pasirenkamus socialinius vaidmenis, elgseną, vertybes, socialiai reikšmingus individo bruožus, todėl nuo mažų dienų vaikui reikia diegti socialiai priimtino elgesio tradiciją, vertybes, moralines normas, ugdyti sąmoningumą, valingumą. Socializacijos metu yra pavojus individui perimti ne tik pozityvią, bet ir negatyvią visuomenės struktūrinių padalinių patirtį, ko pasekoje tikėtina, kad susiformuos agresyvus, delinkventinis elgesys. Agresija yra bet kokia elgesio forma, kurios tikslas – pakenkti kitai būtybei: „Agresija –

elgesys, kuris žeidžia ir žaloja kitą žmogų ar daiktą. Jo pasireiškimo formos yra: fizinis užpuolimas <...>, verbalinis užpuolimas <...>, kito asmens teisių pažeidimas“ (Pikūnas, Palujanskienė, 2000, p. 24).

Socializacijos procesą gali veikti tiek mikroaplinka, tiek makroaplinka, tačiau šio proceso defektų atsiradimui didžiausią įtaką turi šeima, mokyklos kontekstas, bendraamžių grupės, paties asmens individualios savybės, VIP – šiuos segmentus Valickas (1997) skiria į keturias asmenybės socializacijos ypatumus lemiančias faktorius: psichobiologinį, socialinį – psichologinį, individualų – asmenybinį ir socialinį – ekonominį (žr. 3 priedas ir 3A priedas). Pažymėtinas ir „patogios“ aplinkos faktorius: Siegel ir Welsch (2009) į delinkvencijos formavimosi schemą įtraukia socialinius veiksnius: bendraamžių grupių įtaką, palankias nusikaltimui išorines ir vidines aplinkybes, vertingus ir transportabilius daiktus (žr. 3B priedas).

Nepalankios socializacijos proceso aplinkybės didina nusikalstamo elgesio riziką. Analizuojant nepilnamečių nusikalstamumo tendencijas, kriminogeninę situaciją, būtina ir numatyti sąlygas, kurių padarinys – socialiai nepageidautino elgesio modelio įsitvirtinimas ir raiška. Platus tiesioginių ir netiesioginių priežasčių, kurios skatina delinkvenciją, spektras kiekvienu individualiu atveju sudaro itin unikalų savybių, aplinkybių ir kitų delinkvenciją lėmusių priežasčių kompleksą. Tad toliau darbe bus nagrinėjamos esminės prielaidos – šeimos aplinkos, bendraamžių grupių ir santykių, mokyklos, neužimtumo, individualių savybių ir VIP poveikis – kurių pasireiškimas formuoja individo pasirenkamus elgesio modelius, vertybes, pasaulėvaizdį, o esant nepalankiam vystimosi kontekstui, sudaro didžiausią delinkventinio elgesio perėmimo iš socialinės aplinkos tikimybę.

1.2.1. Asmenybės raida šeimoje.

Šeima yra pirmasis vaiko socializacijos institutas, „socializacijos agentas“ (Juodaitytė, 2003, p. 39), kuriame jis patenkina pagrindinius savo poreikius, įgyja pirmuosius socialinius vaidmenis, bręsta, realizuojasi, todėl ši aplinka turi stipriausią poveikį nepilnamečio asmenybės raidai. Žmogaus delinkventinio elgesio priežastys neretai slepiasi vaikystėje ir paauglystėje. Juodraitis (2003) pažymi, kad socioekonominis, intelektinis, kultūrinis šeimos statusas, ugdymo stilius formuoja asmenybės savybių pagrindus, normų įsisavinimo dinamiką, socialinį kryptingumą, o Legkauskas ir Jakimavičiūtė (2007), Justickis (1984) atkreipia dėmesį, kad šeimos funkcijų, o labiausiai – tėvų ir vaikų santykių pažeidimas, apsunkina nepilnamečio vystimąsi, determinuoja pozityvios elgsenos sutrikimus, pastūmėja paauglį į nusikalstamą veiklą.

Remiantis Stekens, Kessler, Gladstone (2006), Žukauskiene, Ignatovičiene (1999), Valicku (1997), Čepu (1982), išskirtos nepalankios asmenybės formavimosi sąlygos šeimoje:

- nepilna ir nedarni šeima;
- alkoholio, psichotropinių medžiagų vartojimas šeimoje;

- tėvų nesutarimai, konfliktai šeimoje;
- emocinių ryšių nepastovumas, emocinė deprivacija;
- auklėjimo klaidos (pastarąsias išsamiai aprašė Miškinis (2003), pabrėžęs tėvų nepasiruošimą tėvystei, santykių nuoširdumo, auklėjimo žinių stoką. Žr. 4 priedas).

Šie faktoriai, minėtų autorių nuomone, turi įtakos vaikų bei paauglių alkoholio, narkotikų vartojimui, agresyviai elgesiui, tarpasmeniniams konfliktams, savikontrolės stoka, žemos savivertės susiformavimui, smulkių nusižengimų ir nusikaltimų atsiradimui. Apie 40% nepilnamečių delinkventų išaugo asocialaus kryptingumo šeimose, kurioms būdingas tėvų girtuokliavimas, konfliktai, žiaurumas (Kvieskienė, 2000), situaciją pablogina tai, kad auklėjimas tokiose šeimose būna paremtas smurtu, stabdančiu žmogaus kognityvinę, emocinę, socialinę brandą, deformuojančiu asmenybės empatiją, adaptaciją, sutrikdantis savikontrolę. Trendak, Kocur, Bukowski nurodo, kad kūno bausmes savo vaikams tebepraktikuoja nuo 84% iki 97% tėvų (Legkauskas ir kt., 2007), kiti šaltiniai nurodo, kad apie 60-80% vaikų kenčia fizinio poveikio auklėjimo priemonės (Sakalauskas, Ūselė, 2007), bet kuriuo atveju jėgos naudojimas šeimoje pasižymi tęstinumu vaikui suaugus (smurtauja prieš savo vaikus), taip pat smurto išraiška individui tampa pavyzdžiu, kurį jis perkelia į savo socialinę aplinką: pirmiausiai, bendraudamas su bendraamžiais, nes trūksta elementarių socialinių įgūdžių.

Šeimos struktūros sutrikimai apsunkina vaikų auklėjimą. Žukauskienė (2006) akcentuoja, kad nepilnose šeimose vaikams trūksta dėmesio. Situaciją dar labiau pablogina dažnas vieno iš likusių tėvų partnerių keitimas: tai skatina vaiko emocinį dirginimą, palaipsniui atsirandant vis kitiems auklėjimo metodams, į kuriuos nepilnametis gali reaguoti užsisklendimu, agresija, padidėjusiu nerimu, konformizmu, mažesne nei kitų bendraamžių socializacija, kas lemia polinkį į teisės pažeidimus. Pastebimas pavojus dėl dažnesnių vaikų iš nepilnų šeimų elgesio ir emocijų sutrikimų, hiperaktyvumo atveju, taip pat dėl sunkios materialinės padėties, nepilnos šeimos rečiau naudojasi bendruomenėje teikiamomis pagalbos, sveikatos apsaugos, švietimo paslaugomis (A lone mothers together project). Juodraitis (2003) apibrėžia šeimos kaip socialinės sistemos dezintegraciją: smunkant gyvenimo lygiui, didėjant skurdui žmonės išgyvena neviltį, daugėja suicidinių išpuolių, auga smerktinų pragyvenimo šaltinių populiarumas, nusikalstamumas, tokiose sąlygose susiformuoja dideli būtinausių poreikių tenkinimo galimybių skirtumai, interesų konfliktai, kas supriešina visuomenės grupes, trikdo socializacijos procesus ir modeliuoja „socialinės atskirties“ grupių atsiradimo fenomeną. „Socialinės atskirties“ šeimose augančių vaikų psichologinė raida yra deformuojama, sutrikdomas adaptacijos mechanizmas, vystosi neadekvatus požiūris į vertybes.

2003 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakyme Nr. A1-207 teigiama, kad „socialinės rizikos šeima – tai šeima, kurioje narių bendradarbiavimas ir emocinis bendravimas

yra sutrikę, ir kurios neigiama aplinka neskatina sveiko ir produktyvaus asmenybės augimo ir vystimosi. Tokios šeimos nesugeba tenkinti vaiko emocinių ir fizinių reikmių, be to, bendravimo būdas tokiose šeimose žymiai apriboja vaiko galimybes išreikšti poreikius ir jausmus“. Remiantis minėtu teisės aktu yra išskiriami socialinės rizikos šeimų tipai (žr. 5 priedas), kuriose nepilnametis patiria neigiamą fizinį, emocinį poveikį, deformuojantį jo socializaciją, psichosocialinę raidą ir, tikėtina, sąlygojantį elgesio, emocijų sutrikimus.

Vaikai iš socialinės rizikos šeimų turi pažeistą vertybinę sistemą, jiems neperteikiamas socialiai priimtinas elgesio, mąstymo modelis, jų akivaizdoje yra girtaujama, nusikalstama, naudojami netinkami auklėjimo metodai, galima rizika dėl tėvų valdžios naudojimo priešingai nepilnamečio interesams. Aramavičiūtė (1975) teigia, kad nedarnios, moraliai pakrikusios, amoralios šeimos – yra tos, kurios nesudaro tinkamų moralinių vaikų auklėjimo sąlygų, nesaikingai girtauja, ištvirkauja, vyrauja dažni konfliktai, muštynės, kurių nariai grobsto visuomeninį turtą, vagiliauja. Asocialiose šeimose būdingas jėgos naudojimas, savotiška, antisociali vertybių sistema, ir tokiose sąlygose yra skatinamas analogiškas vaiko elgesys, be to, tėvų piktnaudžiavimas alkoholiu žeidžia šeimą, gali lemti jos iširimą, vaiko poreikių nepatenkinimą, netinkamą auklėjimą. Aktualu, kad vaikai, šeimoje išgyvenantys emocinę, fizinę prievartą, turi emocinių, elgesio problemų, dažniau patiria bendravimo sunkumų, yra agresyvesni bendraamžių atžvilgiu, tarpasmeniniuose santykiuose jaučia įtampą (Legkauskas ir kt., 2007). Tačiau yra susiduriama su tėvų prievartos prieš vaiką neapibrėžtumu, nes Dapšys, Sakalauskas (2005) nurodo, kad nėra akivaizdžių kriterijų, kuriais remiantis būtų galima identifikuoti prievartos, ypač psichologinės, atvejus, nes tai gali veikti kaip auklėjimo ar drausminimo priemonė. Taip susiduriama su skirtingu prievartos, smurto prieš vaiką suvokimu, atskiromis auklėjimo tradicijomis, kurios sukelia diskusiją, kokia leistina ir kokia neleistina veika prieš vaiką, taip pat analizuojant prevencijos, intervencijos į šeimą būtinumą.

Svarbus aspektas analizuojant delinkvencijos ir šeimos ryšį yra tėvų pasirinktas vaikų auklėjimo pobūdis. Auklėjimo stilius daugiau ar mažiau formuoja tėvų ir vaikų santykius, be to, pagal vyraujančius santykius šeimoje, vaikas išmoksta bendrauti su kitais žmonėmis, tad „Tėvų reakcija į neigiamą vaiko elgesį, tėvų ir vaikų santykių pobūdis, šeimos mikroklimatas <...>, brolių ir seserų santykiai – tai veiksniai, galintys lemti vaiko agresyvių elgesį šeimoje ir už jos ribų, taip pat paveikti jo santykius su aplinkiniais vyresniame amžiuje“ (Žukauskienė, 2006, p. 247). Baumrid (cit. Petrulytė, 2003) tyrinėjo auklėjimo stiliaus poveikį paauglio socialinės kompetencijos raidai ir nurodė tris tėvų elgesio stilius: autokratinį, autoritetinį ir liberalų (žr. 8 priedas). Autoritetinio stiliaus realizavimas užtikrina vaiko ir tėvų tarpusavio pagarbą, pasitikėjimą, sėkmingą socialinės kompetencijos išugdymą, o priešiškus ar abejingus gali deformuoti vaiko asmenybę, santykį su aplinka.

Kvieskienė (2000), Leliūgienė (1997) nurodo, kad dauguma nusikaltėlių vaikystėje ar jaunystėje buvo mušami tėvų, kentė moralinį ir fizinį skausmą. Fizinio poveikio auklėjimo priemonės naudojimas bet kuriuo atveju yra smurtas prieš vaiką, formuojantis individualų žiaurumo jausmą, vėlesniame amžiuje išliejamą ant kitų žmonių. Remiantis literatūros analize galima teigti, kad fizinę, psichologinę prievartą patyrę asmenys aplinką suvokia kaip priešišką, grėsmingą, o tai savo ruožtu skatina savisaugos jausmo susiformavimą, pasireiškimą, jėgos kultą, kurie tampa preliudija į nusikalstamą veiklą – agresyvi reakcija funkcionuoja kaip elgesio modelis, gelbėjantis iš nemalonių, subjektyviai vertinamų kaip pavojingų situacijų (žr. 6 priedas).

Nepilnamečio psichikos struktūrų deformaciją ir raidą neigiamai gali veikti iš tėvų patiriamas emocinis atstūmimas, hipogloba, hipergloba, prieštaringas auklėjimas (pagal Vaitekoniene, 2001; Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija, 2000; Valickas, 1997) (žr. 7 priedas). Netinkamą tėvų poveikį vaikui jau įvertino Freud (cit. Pikūnas ir kt., 2000), akcentuodamas, kad agresyvios, delinkventinės asmenybės esminis bruožas – neadekvati Superego kontrolė, kai vaikas patiria per didelį suaugusiųjų griežtumą ar per didelę meilę, tokiu atveju individas, kuris apsuptas meilės, agresiją nukreips į vidų, o meilės nepatyręs – į išorę.

Juodraitis (1999) pažymi, kad vaiko ir tėvų santykių sfera lemia individo socialinį vystymąsi, ypač svarbus tėvams tenkantis vaidmuo – jų padėtis, poelgiai, kurie yra pagrindas vystantis vaiko asmenybei, formuojantis galimoms elgesio problemoms.

Stebimas ryšys, kad didelę įtaką vaiko socializacijai turi ne tik pačios šeimos struktūra, bet ir vidinė atmosfera, pasauležiūra, tėvų auklėjimo pozicija, akcentuojamos vertybės. Amerikiečių ir britų mokslininkų longitudinaliniai tyrimai patvirtina, kad daugelis vaikų, kuris vaikystėje pasižymėjo agresyviu elgesio modeliu, asocialiai elgėsi paauglystės ir suaugusiojo amžiuje (Sutton, 1999). Šie duomenys atkreipia dėmesį į ankstyvosios intervencijos būtinumą ir pagalbą, nukreiptą ne tik į nepilnametį, bet ir į jo šeimą.

1.2.2 Ugdymo aplinkos ir bendraamžių grupių poveikis asmenybei.

Individo socializacijoje ypatingas vaidmuo tenka mokyklai. „Mokykla įveda individą į supersudėtingą šiandien greit kintančios informacijos sistemą, į socialinių, ypač dvasinių, vertybių pasaulį <...> padeda būsimai asmenybei įgyti vertybinius – orientacinius pagrindus, internalizuoti <...> artimų, su jo individualiu gyvenimu susijusių, taip pat labiau nutolusių, tačiau ne mažiau reikšmingų <...> socialinių tikslų sistemą. Mokykla moko ir susiorientuoti kintančioje realybėje, socialiniuose ryšiuose, ir išsaugoti bei pagausinti savo kūrybinį potencialą, išmintingiau elgiantis ir sumaniau sąveikaujant su kitais“ (Grigas, 1995, p. 159).

Mokykla yra vienas socializacijos agentų, tačiau joje egzistuoja nemažai problemų, kurios sutrikdo vaiko akademinę sėkmę, komplikuoja nepilnamečio požiūrį į mokslą, sumenkina mokymosi aspiracijų lygį. Veiksnius, lemiančius nenorą mokytis, delinkventinį vaikų elgesį ugdymo įstaigoje Lietuvoje nagrinėja šie mokslininkai: Bitinas (2004, 2002, 2000), Rajeckas (2004, 2002), Rupšienė (1995) ir kt., užsienyje – Galaguzova (2000), Dmitrijevas (2000) ir kt.

Tradicinė mokykla nebesusitvarko su savo esmine funkcija –socializacija, dėl to vaikai tolsta nuo mokyklos, kuri yra ne tik mokymo, bet ir ugdymo plačiąja prasme centras. Rupšienės (2000) teigimu, šis „susvetimėjimas“ tampa mokinio asmenybės desocializacijos veiksmu, nes jam visiškai nepriimtinos mokyklos vertybės: mokykla ir mokinys tampa priešais, vaikas nebepripažįsta mokymosi reikšmės, atmeta diegiamas socialines vertybes ir darosi pavojingas visuomenei. Tokioje situacijoje, anot Juodraičio (2002), ugdymo institucija turi ribotas galimybes garantuoti mokyklinio amžiaus asmenų teises, saugumą, sąlygas tolimesnei psichofizinei raidai, įsitraukimą į aktyvų pozityvų visuomenės gyvenimą.

Remiantis Žukauskiene (2006), Valicku (1997), Čepu (1982), delinkventai paaugliai, palyginus su jų bendraamžiais, dažniau patiria akademinės nesėkmės, neigiamai žiūri į mokymąsi ir jo nelaiko vertybe, bėga iš pamokų, meta mokslą. Panašios nuomonės laikosi ir Rupšienė (2000), pabrėždama, jog „sistemiškai praleidinėjantys pamokas moksleiviai mokykloje dažnai pradeda elgtis asocialiai, pažeidžia drausmę, tampa agresyvūs“ (Rupšienė, 2000, p. 133), pasižymi elgsenos sutrikimais, nedrausmingumu, kuris sukelia neigiamas mokytojų reakcijas ir požiūrį į vaiką. „Nelankantys mokyklos vaikai sudaro socialinės rizikos grupę: dažnai jie vaikatauja gatvėse, vartoja svaigalus ir narkotikus, rūko, tampa nusikaltimų iniciatoriais bei vykdytojais“ (Rupšienė, 2000, p. 135).

Rizikos grupės vaikams sunku paklusti mokyklos taisyklėms, jie daro nedidelių drausmės pažeidimų: vėluoja, daro smulkius mokyklos vidaus tvarkos ir mokinių elgsenos taisyklių pažeidimus, neklauso mokytojų. Tačiau, pasak Ignatovičienės ir Žukauskienės (1999), tokio elgsenos dažnumas, disciplinos pažeidinėjimas turi daug negatyvių padarinių, nes tikėtina, kad susiklostys negatyvūs vaiko santykiai su mokyklos administracija ir mokytojais, o tai mažina pastarųjų norą dirbti su vaiku. Pastovus taisyklių pažeidinėjimas gali sąlygoti vaiko ignoravimą per pamokas, išvaymą iš klasės, galiausiai, vaiko agresyvus elgesys ir mokyklos disciplinos pažeidinėjimas turi ryšį su nepilnamečio pašalinimu iš mokyklos. Tokiu atveju, nesusiformavus pozityviems ryšiams su mokykla ir klase, nepilnamečiai sukuria grupes su savomis elgsenos normomis ir taisyklėmis arba patenka į jau egzistuojančias asocialaus kryptingumo grupes.

Juodraitis (2004) pažymi, kad sąveika su bendraamžiais skatina realizuoti tuos asmenybinius rezervas, kurie neveikia kontakte su šeima, ir taip pasiruošti išorinio pasaulio poveikiams, stimulams, taigi sėkmingas bendravimas su bendraamžiais lemia vidinį individo

pasirengimą funkcionuoti sociume, užtikrina psichinę sveikatą, adaptyvų elgesį, tačiau nesėkminga komunikacija arba socialiniai ryšiai su asocialiais asmenimis gali būti delinkventinį elgesį skatinantis veiksnys. Neformalios grupės, jų subkultūra turi stiprią įtaką, o izoliuotiems ir atstumtiems paaugliams asocialios bendraamžių grupės tampa pagrindine aplinka, kur jie gali patenkinti daugelį savo poreikių – savęs įtvirtinimo, pripažinimo, priklausymo, saugumo, užtarimo, taip pat susiformuoja sąlygos kompensuoti prosocialioje aplinkoje patiriamas nesėkmes, užsitikrinti psichologinį komfortą (Mielke, 1997; Valickas, 1997). Tačiau būtina atkreiptinas dėmesys, kad asmuo, įsitvirtinęs asocialioje grupėje, perėmęs jos veiklos būdus, vertybes, įpranta patenkinti savo poreikius nepriimtinais būdais ir to pasekoje dar labiau atitrūksta nuo prosocialios aplinkos, gilėja asmenybės desocializacija.

Nepilnamečių grupėse, linkusiose į delinkvenciją, neišvengiamai yra vartojamas alkoholis, psichoaktyvios medžiagos. Alkoholis yra sietinas su smurtiniais nusikaltimais, seksualine agresija, narkotinės medžiagos (barbitūratai, migdomieji su haliucinogeniniu efektu) gali padidinti smurtinio elgesio tikimybę, tačiau tai nėra smurtinio akto priežastis, o nusikaltimų priežastingumas yra orientuotas į ekonominę naudą dėl galimybės nusipirkti papildomai narkotikų (Regoli ir kt., 1991), pavyzdžiui, Airijoje 2004 m. nepilnamečių nusikalstamumo analizėje pažymėta, kad 20% nusikaltimų buvo įvykdyta apsvaigus (Young people and crime. Summary report of the conference held in Glasgow, 2005).

Grupiniai nepilnamečių nusikaltimai yra aktuali problema nepilnamečių justicijoje, kadangi jų nusikaltimai yra žymiai pavojingesni, žiauresni nei pavienių asmenų. Atsižvelgdamas į paauglių veiklą, Justickis (1984) skiria šias nepilnamečių delinkventų grupes:

- Nusikalstamos. Nusikaltimas – įprastas grupės narių poreikių tenkinimo būdas.
- Antivisuomeninės. Šio tipo grupių nariai dažnai pažeidinėja tvarką, bėga iš namų, vengia mokytis, dirbti, girtauja, bet didesnių teisėtvarkos pažeidimų nedaro.
- Nepastovios orientacijos grupės. Paaugliai vengia teisėtvarkos pažeidimų, bet esant palankioms aplinkybėms nusižengia.
- Mažos, teisėtvarkai paklusnios grupės. Tai grupės, kurių nariai nelinkę pažeidinėti teisėtvarkos, pakankamai gerai mokosi, dirba (Justickis, 1984).

Mokymosi nesėkmės, ugdytojų, klasės draugų atstūmimas, panieka formuoja elgesio nukrypimus, skatina agresyvumą, emocinius sutrikimus, kuriuos lydi nusivylimas, asmeninių tikslų mažėjimas, abejingumas ir nejautrumas prosocialiai aplinkai, grupinė delinkventinė veikla. Lietuvos penitencinėse įstaigose atlikti tyrimai patvirtina, kad dėmesio stoka šeimoje, sunkumai mokykloje ir santykiuose su bendraamžiais nepilnamečius paskatina ieškoti kitos aplinkos, kurioje jie jaustųsi vertinami, galėtų save realizuoti, patenkinti kylančius

psichoemocinius poreikius, o tai lengviausia pasiekti draugų rate, kuriame vyraujančios vertybės ir nuostatos dažnai prieštarauja visuomeninėms (Arlauskienė – Kuginytė, Gegužytė, 2009).

1.2.3. Individualios savybės asocialaus elgesio genezėje.

Individualios asmens savybės pačios savaime arba sąveikaudamos su aplinka ir jos elementais gali skatinti polinkį asocialiai veiklai. Esminių biologinių charakteristikų – biosocialinių veiksnių – terminas pabrėžia, kad „egzistuoja fundamentinis asmeniui būdingų biologinių bruožų ir aplinkos poveikio ryšys, pasireiškiantis formuojantis asocialaus elgesio trajektorijai“ (Žukauskienė, 2006, p. 219). Taigi, hiperaktyvumas, temperamentas, žemas intelektas, impulsyvumas, nepakankamai moralinė branda ir savigarba, silpna empatija, sąveikaujant su aplinka, gali prisidėti prie asocialaus, delinkventinio elgesio stiprėjimo. Empiriniai tyrimai patvirtina ryšį tarp žemos savikontrolės ir silpno gebėjimo „laukti atlygio“ (*to delay gratification*), t.y. paklusimas impulsams, neįvertinant socialinės situacijos galimybių ir nusikalstamumo tikimybės (Lianos, Douglas, 2000).

Apibūdinant į delinkvenciją linkusio asmens asmenybės bruožus galima remtis moderniausiu laikomu ir pagrįstu faktorine analize penkių veiksnių modeliu (Me Costa didžioji penkiukė), kurio kūrimui didelę įtaką turėjo Goldbergo darbai. Jį sudaro šie veiksniai:

- neurotizmas (neramumas, priešiškus, impulsyvumas, jautrumas, polinkis į depresiją);
- ekstraversija (aktyvumas, veržlumas, naujų potyrių troškimas);
- atvirumas naujai patirčiai (laki vaizduotė, išsivysčiusi vertybių sistema);
- palankumas (altruizmas, nuolankumas, nuolaidumas);
- sąmoningumas (kompetencija, pareigos jausmas) (Justickis, 2003).

Ši teorija apibendrina Cattello (16 veiksnių) ir Eysencko (3 veiksnių) teorijas ir pateikia naują idėją, kad asmenybės bruožams įtaką daro paveldimumas.

Remiantis teorijomis, galima teigti, kad asmenybė yra apibūdinama pagal dominuojančius bruožus. Psichologinėje, teisinėje, kriminologinėje, pedagoginėje literatūroje yra plačiai aptariami charakterio bruožų nukrypimai – akcentuacijos – sutrikdantys individo adaptaciją visuomenėje, nes asmens elgesys peržengia sociume įsigalėjusių teisinių ir moralinių normų ribas, gali susiformuoti nepageidaujamas ir žalingas asmenybės kryptingumas. Charakterio nukrypimas (akcentuacija) – tai toks „kraštutinis jo pakitimas, kai vienas ar keli bruožai yra nepakankamai ar per stipriai išreikšti tokiu laipsniu, kad dėl to žmogui sunku gyventi visuomenėje ir vykdyti jos reikalavimus“ (Justickis, 1984, p. 7).

Charakterio akcentuacijas tinkamai įvertinti aktualu dėl psichologinių ir pedagoginių sunkumų ugdymo įstaigoje tikimybės ir asocialaus elgesio rizikos (Vyčnienė, 2001). Turint informacijos apie nepilnamečio charakterio ypatumus, specialistams lengviau

suprasti priežastis, lemiančias asmens psichologines problemas, organizuoti pagalbą ir darbą su juo.

Kaip charakterio akcentuacijų bruožai gali pasireikšti perdėtas jautrumas, agresyvumas, godumas, valios stoka, pernelyg didelis dėmesio poreikis ir kitos savybės, kurių raiška stiprėja veikiant nepalankioms gyvenimo ir auklėjimo sąlygoms. Asmenys, turintys akcentuacijų, gali lengvai įklimpti į priklausomybės liūną, imtis chuliganiškų veiksmų organizavimo ir vykdymo, sunkiai prisitaikyti prie aplinkos, nesėkmingai bendrauti su žmonėmis (Justickis, 1984). Galima išskirti dviejų tipų charakterio akcentuacijas:

- Ryški akcentuacija (kraštutinių normų variantas, kuris išryškėja greitai ir be akivaizdžių priežasčių);
- Latentinė akcentuacija (pasireiškimas silpnas, kartais net nepastebimas, o gali išryškėti esant tik tam tikrai situacijai ar psichologinei traumai, kai būna didesnis nei įprastai pasipriešinimas) (Petrauskienė, 1999).

Psichologinėje literatūroje dažniausiai sutinkami charakterio akcentuacijų tipai – hipertiminis tipas, epileptoidinis tipas, isteroidinis tipas, silpnavališko charakterio tipas (Jovaiša, 2003; Justickis, 2003; Vyčiniene, 2001; Valickas, 1997; Ličko, 1983), tačiau charakterio akcentuacijos, kaip ir kitos asmenybės savybės, yra tik vienas iš veiksnių, kuris gali skatinti nepageidaujamą elgesį (žr. 9 priedas). Charakterio akcentuacijų raiška pirmiausiai pasižymi asmens polinkiu pažeisti moralines elgesio normas, po to nedidelių teisės pažeidimų darymu, po kurių seka rimti nusikaltimai, taigi, vienos asocialaus elgesio formos daro poveikį arba tiesiogiai skatina kitus, sudėtingesnius elgesio nukrypimus (Žukauskienė, 2006).

Žukauskienė (2006) savo darbuose pažymi socialinės kognicijos sutrikimus, nuo kurių taip pat priklauso agresyvus asmens elgesys. Tiriant socialines kognicijas, analizuojama, kaip individas mąsto apie save, aplinkinį pasaulį, kaip sugeba suprasti, ką galvoja ir jaučia kitas žmogus. Tai neigatyvaus ir pozityvaus elgesio įvairovės pagrindas. Remiantis šia autore, agresyviems individams yra būdingi socialinės kognicijos sutrikimai (informacijos perdirbimo klaidos), kurios pasireiškia tuo, kad asmenys klaidingai priskiria priešiškas atribucijas neutraliems arba nevienareikšmiams aplinkos dirgikliams, įžvelgia kitų asmenų elgesyje provokaciją, agresyvius ketinimus, kai iš tikro jų nėra.

Yra ryšys tarp žemesnio IQ ir delinkvencijos. Turintys žemesnį nei vidutinį IQ palinksta į delinkventinio elgesio modelį dėl negebėjimo numatyti pasekmių, sulaikymo fakto, bausmės. Tyrimai atskleidžia, kad delinkventų IQ yra žemesnis (nuo 15 iki 20 koeficientų (*points*) nei bendrosios populiacijos (Regoli, Hewitt, 1991), taigi IQ yra ne pagrindinis, tačiau vienas sudėtinių veiksnių, lemiančių delinkvenciją. Taip pat hiperaktyvumas arba dėmesio trūkumo ir hiperaktyvumo sutrikimas (*attention – deficit hyperactivity disorder*), labiau būdingas

berniukams nei mergaitėms gali būti traktuotinas kaip veiksnys, skatinantis delinkvenciją. Esant šiam sutrikimui būdingas trumpas dėmesio sutelktumas, svajojimas, vangumas, susirūpinimas, impulsyvumas, mokytojai akcentuoja, kad šių mokinių neįmanoma nuraminti, o psichologai teigia, kad hiperaktyvūs vaikai turi problemų fokusuojant ir palaikant dėmesį, jie priešinasi užduočių reikalavimams (Stekens ir kt., 2006; Regoli ir kt., 1991).

1.2.4. Visuomenės informavimo priemonių poveikis asmens socializacijai

VIP yra galingas asmenybės socializacijos veiksnys, būdingas XX-XXI amžiaus sociumui, formuojantis išorinio pasaulio sampratą, elgesio normas, požiūrį į įvairius sociumo reiškinius, veikiantis vertybių sistemą. Pastaruoju metu žiniasklaidoje pateikiamas didelis kiekis brutalaus smurto, itin populiarūs koviniai filmai ir kompiuteriniai žaidimai, todėl to pasekoje didėja rizika dėl globalios agresyvios subkultūros susiformavimo ir pagrindinių institutų – šeimos, mokyklos, bendruomenės, religijos – įtakos individo socializacijai mažėjimo.

Iš visų VIP labiausiai išskirtina televizija – ji pasižymi informacijos perteikimo formų įvairove, dinamiškumu, specialiųjų efektų panaudojimu (Valickas, 1997a), vienu metu gali būti perduodama akustinė, vizualinė informacija ir kt.

Kvieskienė (2003), Mielke (1997) žiniasklaidą, ypač televiziją vertina kaip vaikų ir paauglių socializacijos rizikos veiksnių, skatinančių agresyvų, delinkventinį elgesį: televizija kaip socialinis institutas gali daryti įtaką vaikui, nes filmai su smurtiniais elementais pateikia agresyvią elgesio techniką, kurią nepilnametis gali panaudoti bendraudamas su bendraamžiais. Valickas (1997a) straipsnyje pažymi, kad televizijos programose pateikiamam smurtui jautriausi yra paaugliai, nes vaikai nėra jautrūs „dėl nedidelės dėmesio apimtys ir ribotų supratimo galimybių, o suaugusieji – dėl mažesnės tendencijos pasiduoti kitų įtakai“ (Valickas, 1997a, p. 164), o dėl identifikacijos su agresyviu filmo ar žaidimo veikėju rizikos, didėja agresyvaus elgesio modelio pasirinkimo realybėje tikimybė. Be abejo, televizijos programos skatina pasaulio pažinimą, intelektinę asmenybės brandą, tačiau vertinant kitu aspektu, VIP išplėtė elgesio modelių prieinamumo diapazoną besiformuojančiai asmenybei, todėl net normaliomis gyvenimo sąlygomis augantys vaikai turi galimybę matyti didelį kiekį smurto.

Aktuali problema yra smurtiniai kompiuteriniai žaidimai, kurių žalingas ir destruktinis poveikis gali būti didesnis nei smurtinių filmų, nes žiūrint televiziją, žiūrovas yra pasyvus stebėtojas, o žaisdamas – aktyvus, be to, žaidžiant susitapatinama su agresyviu herojumi (Valickas, 1997). Kuo labiau žaidimas atitinka realybę, tuo stipriau žaidėjas identifikuojasi su agresoriumi, yra perimamas pagrindinio žaidėjo priešiškus ir pyktis, taigi, tikroviški kompiuteriniai žaidimai tampa agresyvaus elgesio mokomoji priemonė. Pažymėtina, kad kompiuteriniai žaidimai yra viena priklausomybės rūšių.

Kiškis (2004), Valickas (1997, 1997a) išskiria neigiamus smurtinės žiniasklaidos sukeltus efektus:

- agresyvių minčių aktyvinimas ir plėtojimas;
- sumažėjęs jautrumas;
- susilpnėjęs agresyvių reakcijų slopinimas ir agresijos pateisinimas, smurto subkultūros propagavimas;
- pakitusi pasaulio ir realybės samprata.

Televizijos laidų, smurtinių filmų demonstruojamo smurto ir prievartos poveikis nepilnamečio raidai priklauso nuo paties žiūrovo amžiaus ir intelekto lygio, konkrečios rodomos medžiagos pobūdžio, ilgalaikio TV programų žiūrėjimo, jau susiformavusių reagavimo į aplinką būdų, galimybių artimiausioje aplinkoje, kasdieninėje tarpusavio sąveikoje pritaikyti agresyvių elgesį, emocinių tėvų ir vaikų santykių (Vaitekonienė, 2001).

VIP žalą asmenybei aiškina socialinio išmokimo teorija ir jautrumo mažėjimo efektas. Remiantis socialinio išmokimo teorija, stebint smurtines laidas gali pasireikšti nepageidaujami elgsenos modeliavimo efektai, t.y. nepilnamečiai gali pradėti mėgdžioti matytą žiaurumą (pvz., vaikas, stebėdamas vaidybinių ar animacinių filmų herojų agresiją, jos gali nesunkiai išmokti ir vėliau panaudoti realioje situacijoje, tuo labiau matydamas, kad jo mėgstamas herojus savo tikslų pasiekia naudodamas brutalią jėgą ir nesulaukia nemalonių padarinių, o gauna geidžiamą atpildą) (Valickas, 1997a). Tokiu būdu, žiūrovams pateikiamas pozityvus smurto vertinimas ir įteigiama, kad agresija yra tinkamas problemų sprendimų būdas.

Jautrumo sumažėjimo efektas gali būti ilgalaikis ir trumpalaikis reiškinys, priklausantis nuo individualių asmenybių skirtumų, stebėtos smurtinės informacijos turinio (dokumentika daro didesnę poveikį jautrumo sumažėjimui), šeimos ar referentinės grupės pritarimo ekrane demonstruojamai prievartai (Valickas, 1997, 1997a).

Smurtinės informacijos sukeltos reakcijos gali ilgam įsitvirtinti nepilnamečio elgesyje, smurtiniai stimulai veikia žmogaus emocinę ir fizinę būseną – padidina įtampą, bendrą organizmo aktyvumą, generuoja su agresija, prievarta susijusias mintis. Pastaruoju laikotarpiu visuomenę pasiekia didelis srautas įvairios informacijos, globaliniu mastu yra gvildenamos aktualios socialinės, teisinės, ekologinės, finansinės, karo ir taikos problemos, todėl iškyla VIP pateikiamos informacijos objektyvumo problema, kad duomenys žiūrovą pasiektų neinterpretuoti, neiškraipyti, nes žiniasklaida, pasiekdama itin plačią auditoriją, turi potencialias galimybes modeliuoti informacijos vartotojų nuomonę.

1.2.5. Nepilnamečių užimtumo problema.

Užimtumas – tai žmogaus socialiai priimtino aktyvumo ar pasyvumo būseną, o neužimtas vaikas ar jaunuolis – tai asmuo, kuris dėl įvairių subjektyvių ar objektyvių priežasčių

nesimoko ir/ar nedirba, ir negali socialiai priimtinau praleisti laisvalaikį (Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos, 2000). Neužimtumą galima įvardinti kaip delinkvencijos rizikos veiksnį, nes socialinės rizikos nepilnamečiai dažniausiai nelanko mokyklos, nesimoko, nedirba, todėl užimtumo stoka sudaro palankias sąlygas paaugliams jungtis į asocialias grupes, veikti priešingai visuomenės normoms ir įstatymams.

Pagal LR Konstitucijos 41 str. 1 d., skelbiama, kad asmenims iki 16 metų yra privalomas mokslas, tačiau nelankančių mokyklos mokinių skaičius išlieka stabiliai aukštas, pagrindinė to priežastis – nenoras mokytis (Nesėkmingo mokymosi mąstai ir priežastys. Ataskaita, 2003). Asmenys, neįgiję tinkamo išsilavinimo, patiria sunkumų susirasdami darbą, o bedarbystė yra pagrindinė neužimtumo priežastis. Nepilnamečiai nenoriai priimami į darbą, nes profesiniu atžvilgiu yra prastai parengti, neturi darbo praktikos (Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos, 2000).

Papildoma problema – popamokinis ir laisvalaikio neužimtumas. Yra pastebima tendencija, kad mokykloje organizuojama popamokinė veikla yra orientuota į gabius mokinius ir jų žinių tobulinimą, daugelis būrelių yra mokami, todėl nepilnamečiai iš nepasiturinčių šeimų, turi menkas galimybes saviraiškai, kuri įgalintų jauną žmogų save pažinti, įprasminti savo buvimą visuomenėje, įgyti pasitikėjimo savimi, todėl nepakankamas užimtumo ir laisvalaikio organizavimas lemia nepilnamečių nusikalstamų gaujų kūrimąsi, nusikalstamo elgesio apraiškas (Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos, 2000). Esant tokioms aplinkybėms, vaikai „iškrenta“ iš ugdymo sistemos, todėl būtina identifikuoti mokinius, kurie dėl mokyklos nelankymo patenka į „rizikos grupę“:

- vaikai ir jaunuoliai, nelankantys mokyklos, linkę valkatauti, padarę nusikaltimų, teisti, turintys psichologinių problemų. Priskyrimo „rizikos grupei“ indikatorius – elgesio problemos.
- vaikai ir jaunuoliai, kurie gyvena šeimose apibrėžiamose kaip „probleminės“ ar „socialinės rizikos“, indikatorius yra socialinė aplinka.
- Vaikai ir jaunuoliai, turintys specialiųjų poreikių – įgimtų ar įgytų sveikatos sutrikimų, priskyrimo indikatorius – sveikatos sutrikimai (Ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos prevencija. Tyrimo ataskaita, 2007).

1.3. Pranašumo siekis kaip delinkvenciją determinuojanti prielaida

Asmens socializacijos metu formuojasi savęs vertinimas, aplinkos suvokimas, sąmoningumas, motyvacija, keliami tikslai ir priimami sprendimai, kurių kryptingumą formuoja

šeima, bendraamžiai, kiti sociumo veiksniai, tokiu atveju galima teigti, kad žmogus yra socialinė būtybė, savo veiksmais siekianti pritapti prie kitų asmenų, grupių, turėti savo vietą socialiniame kontekste. Žmogui kaip sociumo nariui būdingas žmonių vienijantis poreikis – *noras priklausyti*: šeimai, referentinei grupei, visuomenei, tačiau jei asmuo, paveiktas išorinių aplinkybių, nusprendžia, kad jis yra nieko vertas ir jo nepriima tokio, koks jis yra, individas pradeda eikvoti daugiau psichinės, emocinės, fizinės energijos, kad įrodytų savo vertingumą, statusą ir surastų savo vietą tarp kitų – tai gali tapti jo veiklos tikslu. Jei žmogus įsitikinęs, kad jį atstumia, jis vis įnirtingiau siekia laimėjimo, savo vertės įrodymo – „kiekviena žmogiška būtybė trokšta pripažinimo“ (Adler, cit. Ferguson, 2000, p. 12) ir ši negatyvi patirtis formuoja menkavertiškumo (nevisavertiškumo) jausmą, stiprina ir deformuoja pripažinimo siekį. Adler individualiosios psichologijos teorijoje yra nagrinėjamos menkavertiškumo jausmą sąlygojančios aplinkybės ir pripažinimo siekis kaip individo veiklos paskata.

Adler, tyrinėdamas menkavertiškumo jausmą, kuris yra natūralus kiekvienam individui, išskyrė tris situacijas, kurioms veikiant jis susiformuoja:

- organo neišsivystymas, apsigimimai;
- per didelė tėvų meilė (formuojasi infantiliškumas, vaikas įpranta, kad juo rūpinasi);
- tėvų atstūmimas (vaikas jaučiasi apleistas, nepritampantis, nusivylęs) (Adler, 2008; Хьелл, Зиглер, 1999).

Apibendrinant, nepilnamečio menkavertiškumo jausmo formavimasis ir stiprėjimas yra susijęs tėvų auklėjimo klaidomis, kurios iššaukia vaiko žemą savęs vertinimą, menkinimą.

Asmenybės augimas, vystymasis, jos dinamika susiformuoja dėl bandymo kompensuoti menkavertiškumo jausmą ir pasiekti aukštesnį išsivystymo lygį. Kaip atsakas į susiformavusį nevisavertiškumo jausmą yra jo hiperkompensacija – pranašumo siekimas, kurį norėdamas nugalėti, vaikas įvairiais būdais siekia surasti savo vietą tarp kitų – dažniausiai stengdamasis atkreipti dėmesį (Adler, 2008; Perminas ir kiti, 2004; Хьелл, Зиглер, 1999). Pranašumo siekimas gali įgyti tiek negatyvią, tiek pozityvią linkmę: nepilnametis gali naudoti naudingus būdus, pvz., būdamas darbštus, drąsiu elgesiu, tiek destruktivius būdus – demonstratyvų elgesį, konfliktiškumą, vandalizmą, chuliganizmą, todėl Adler akcentavo, kad pranašumo ar galios siekimas gali deformuoti vaiko psichiką ir „perdėtas tikrumo ir galios poreikis gali paversti drąsą įžūlumu, paklusnumą bailumu, švelnumą klasta, kai kitas verčiamas pasiduoti, paklusti, nusilenkti“ (Adler, 2008, p. 70), taipogi destruktivus galios siekimo būdas dažniausiai aptinkamas pas žmones, pasižyminčius silpnu adaptaciniu mechanizmu, kurie kovodami dėl pranašumo siekia egoistinių tikslų (Хьелл, Зиглер, 1999). Tokiu atveju nepilnametis stengdamasis įveikti nevisavertiškumo jausmą ir orientuodamasis į galios siekimą, bando savo poziciją įtvirtinti paskubomis, brutaliais metodais, nepaisydamas aplinkinių objektų,

reaguodamas į savo impulsus, liūdniausia, kad esant tokioms aplinkybėms, asmenys „nesistengia prasimušti patys, o tenkinasi kito smukimu“ (Adler, 2008, p. 72). Šie požymiai yra patvirtinami tyrimais – neprisitaikantys asmenys su silpnu adaptaciniu mechanizmu, pasižymi priešišku, įtarumu, tendencijomis maištauti prieš nustatytą tvarką (Gierowski ir kt., 2005).

Siekdami pranašumo ir pripažinimo, vaikai pasirenka keturis elgesio tikslus:

- dėmesio siekimas (gali būti siekiama įvairiais būdais – priimtinais ir negatyviais. Papildomai remiantis Bandūros socialinio išmokimo teorija, būtina pastiprinti teigiamus vaiko elgesio modelius, o negatyviems nesuteikti teigiamų paskatų);
- jėgos siekimas (vaikai siekia dominuoti, būdingas noras pajungti sau kitus žmones);
- keršto siekimas (šio tikslo griebiasi tie nepilnamečiai, kurie jaučiasi įskaudinti, nusivylę, turintys nuostatą, kad pranašumą įgis skaudindami kitus taip, kaip ir jis yra skaudinamas. Gali imtis kraštutinių priemonių, kad apgintų savo reikšmingumą);
- atsitraukimas (Adler šį tikslą vadino „menkavertiškumo kompleksu“. Vaikas emociškai atsitraukia, nebereaguoja į suaugusiųjų pastangas pagelbėti, nieko nebesitiki. Paminėtina tai, kad šie etapai būdingi tik vaikams ir paaugliams) (Ferguson, 2000).

Šiuose etapuose atsiskleidžia delinkvencijos formavimosi mechanizmas. Specialistui, dirbančiam su vaiku, svarbu pastebėti nepilnamečio destruktivios elgsenos etapą ir tinkamai organizuoti pagalbą. Be abejo, dėmesio siekimas vyksta šeimoje, ir jei yra problematiški santykiai joje, vaiko raida gali būti deformuota. Kuo labiau individas jaučia savo socialinę ar psichologinę negalią, tuo stipresnis jo nepilnavertiškumo jausmas ir tuo aktyviau išreiškiamas pranašumo siekis, kurį paprasčiausia realizuoti grubia, brutalia ar delinkventine forma, ypač tuo atveju, jei nepilnametis funkcionuoja nepalankioje socialinėje terpėje, kurioje yra jėgos, šiurkštumo, įstatymų laužymo kultas. Legkausko ir Jakimavičiūtės (2007) atliktas tyrimas patvirtino, kad šeimoje patiriama fizinė ir emocinę prievarta turi neigiamos įtakos vaiko savigarbai, savęs vertinimui, ir tai gali lemti jo agresyvumą, patyčias kitų atžvilgiu, kad bent šiek tiek kompensuotų savo nepilnavertiškumo jausmą.

Būtina atkreipti dėmesį, kad tyrinėjant pranašumo siekį, neišvengtinai naudotina agresijos sąvoka. Agresija – tai „priešiškas elgesys, kuriam būdingas įžūlus pranašumo demonstravimas ar net jėgos naudojimas kito žmogaus, žmonių atžvilgiu“ (Psichologijos žodynas, 1993, p. 9), taigi, iš definicijos išeinantis agresijos tikslas yra pranašumo demonstravimas, jo siekimas. Agresija pagal Breslav skirstoma pagal kryptingumą (heteroagresija, autoagresija), priežastingumą (reaktyvi, spontaniška), tikslingumą (instrumentinė, tikslinga), veiksmų pasireiškimo pobūdį (tiesioginė, netiesioginė), pasireiškimo formą (verbalinė, ekspresinė, fizinė) (Bražienė ir kt., 2008).

Pranašumo, galios siekimo fenomeną apibūdina ir Horney sociokultūrinės psichoanalizės teorija, kurioje kaip ir Adler teorijoje, pripažįstama, kad žmogaus vystimuisi poveikį daro sociokultūrinė aplinka. Sociokultūrinėje psichoanalizės teorijoje menkavertiškumo jausmą pakeičia bazinis priešiškusmas, susiformuojantis vaikystėje dėl neteisingo auklėjimo ir išgyvenamos frustracijos. Nesaugumas, baimė santykiuose su tėvais vaikui sukelia pyktį, kurį jis išstumia į pašamonę, kur įvyksta transformacija į bazinį nerimą – intensyvių nesaugumo pojūtį, suaugusiojo amžiuje sukiantį neurozę (Perminas ir kt., 2004; Хьелл, Зиглер, 1999).

Kad galėtų susitvarkyti su baziniu nerimu (nesaugumu), asmuo imasi gynybinės strategijos – vieno iš 10 neurozinių tendencijų arba poreikių: meilės, vadovaujančio partnerio, griežtų apribojimų, valdžios, kitų išnaudojimo, visuomenės pripažinimo, žavėjimosi savimi, pirmavimo, nepriklausomybės, tobulybės (Хьелл, Зиглер, 1999), taip žmogaus gyvenimo tikslas tampa tam tikro vieno poreikio patenkinimas visose socialinėse situacijose ir saugumo jausmo išgyvenimas. Šie neuroziniai poreikiai yra organizuojami į tris stambius blokus – strategijas kitų žmonių atžvilgiu: orientacija į žmones, orientacija nuo žmonių ir orientacija prieš žmones (Perminas ir kiti, 2004; Хьелл, Зиглер, 1999).

Adler destruktivos linkmės pranašumo siekis yra artimas Horney išskirtam valdžios neuroziniam poreikiui ir orientacijai prieš žmones. Valdžios, galios poreikis yra nukreiptas į kitų niekinimą, bandymą primesti savo valią, polinkį dominuoti, kontroliuoti kitus, vaizdinys, kad turint valdžią, niekas negali paliesti, pakenkti (Хьелл, Зиглер, 1999).

Horney (2008) pažymi, kad galios siekis formuojasi tuomet, kai individas pastebi, kad pamatinio nerimo kitų prielankumu nepavyks numalšinti, tokiu atveju, galios siekis tampa palankia aplinkybe, kuria remiantis, individas išleidžia vidinį priešiškusmą, apsisaugo nuo bejėgiškumo. Tipiniai galios siekio požymiai:

- Asmuo nenori, kad kas nors vyktų jam to neinicijavus;
- Žmogus stengiasi visada būti teisus;
- Stengiasi nenusileisti, siekia, kad aplinkybės prisitaiktų prie jo, o ne jis prie aplinkybių;
- Troškimas sumenkinti kitą, kerštingumas (Horney, 2008).

Apibendrinus abi teorijas, pastebėta, kad vaiko psichikos struktūrų deformacija, atsirandant neigiamiems afektams, susiformuoja ankstyvoje vaikystėje, pirminiuose santykiuose su tėvais. Visavertis ryšys tarp vaiko ir tėvų sąlygoja emocinį prieraišumą, saugumą, psichikos sveikatą, užtikrina kokybišką socializacijos procesą ir adekvačią pasaulėžiūrą, tačiau jei vaikas išgyvena emocinę, fizinę deprivaciją, patiria smurtą šeimoje, tikėtina, kad susiformuos socialinė disfunkcija, sukianti nepilnamečio raidoje nepageidautinus procesus: nerimą, žemą savęs vertinimą, depresiją, suicidinę riziką, orientaciją į delinkventinį elgesį (žr. 10 priedas).

1.4. Institucionalizacijos poveikis asmenybės raidai

Delinkventinio elgesio atsiradimo prielaidas gali suformuoti bet kuri socialinė terpė, tačiau rizikos zona gali tapti institucionalizacijos segmentas, savo ruožtu kuria platų psichosocialinių problemų spektrą, tokiu atveju, nagrinėjant delinkvencijos problemą, aktualu paminėti VGN auklėtinių psichosocialinius, emocinius požymius, lemiančius socialiai nepriimtino elgesio raidą.

Vaiko globa/rūpyba yra nustatoma pateikus duomenis apie nepilnamečius, likusius be tėvų globos, apie būtinumą ginti jų teises ir interesus (žiaurus tėvų elgesys su vaikais, tėvų liga, mirtis, išvykimas ar dingimas, tėvų atsisakymas atsiimti vaikus iš mokymo, auklėjimo ar gydymo įstaigų ir t.t.) (LR CK, 3.250 str.). Vaiko laikinoji globa/rūpyba – laikinai ne tėvų globos likusio vaiko priežiūra, auklėjimas, jo teisių ir teisėtų interesų atstovavimas bei gynimas šeimoje, šeimynoje ar institucijoje (LR CK, 3.253 str.). Dažniausiai nepilnamečiai, kuriems skirta globa/rūpyba, gyvena VGN.

Lietuvoje mažėja vaikų patenkančių į globos sistemą: 2009 m. be tėvų globos liko 2175 vaikai, t.y. 516 vaikų mažiau negu 2008 metais, ir šios mažėjimo tendencijos pastebimos jau nuo 2006 metų: likusių be tėvų globos vaikų skaičius 2006 m. – 3006 vaikai, 2007 m. – 2824 vaikai, 2008 metais – 2691 vaikas (Socialinis pranešimas 2009-2100). Apibūdinant šią statistiką išskiriamos dvi 2009 m. vyravusios priežastys, dėl kurių vaikai neteko tėvų globos: nepriežiūra ir tėvų negalėjimas rūpintis vaiku (žr. 11 priedas).

Duomenys iliustruoja situaciją, kad dažniausiai vaikai patenka į VGN ne dėl tėvų mirties, o dėl jų netinkamo elgesio, nepriežiūros, žalingos aplinkos. Nepilnamečiai, augę asocialiose šeimose, tam tikrą laiko tarpą stebėjo negatyvų gyvenimo būdą (tėvų alkoholizmą, narkomaniją, nusikalstamas veikas ir kt.) ir turėjo palankias sąlygas įsisavinti socialiai netoleruotinus elgesio modelius, kurie patekus į institucinę sistemą (VGN, VSC) gali pradėti dominuoti ir iškreipti vaiko socializaciją, generuoti delinkventinius bruožus.

Institucijomis, kurios teikė socialines paslaugas, susidomėta XX a. viduryje Vakaruose ir XX a. pabaigoje Lietuvoje, ypač reikšmingi W. Wolfensberger ir E. Goffman darbai, kurie atskleidė neigiamą didelių specialių institucijų poveikį visuomenei ir ten gyvenantiems žmonėms (Ruškus, 2002). Goffman (cit. Ruškus, 2002) tokias institucijas įvardino kaip totalitarines: izoliacija nuo išorinio pasaulio uždaroje erdvėje, institucinis atskirtų asmenų poreikių tenkinimas, privalomas taisyklių, pažeidžiančių asmeninę individo erdvę, laikymasis, detalizuota kasdieninė programa ir kt. Tokiu atveju, prieglaudose, internatuose, globos namuose aktualiausia edukacinė veikla yra globojamųjų priežiūra, kuri remiasi stereotipiniais įvaizdžiais: personalas globotiniams draudžiantis, ribojantis, kontroliuojantis, savo ruožtu, globotiniai

užsidarę, agresyvūs, nepritampantys, nepatikimi ir kt. (Ruškus, 2002; Merkys, Ruškus, Juodraitis, 2002). Goffman pažymi segmentus, kurie atskleidžia institucinio poveikio žmogaus asmenybei prieštarumą, t.y. atskyrimą nuo visuomenės, nuasmeninimą, taisyklių priskyrimą (žr. 12 priedas).

Nepilnamečio patekimas į instituciją – VGN, VSC – yra asmenybę traumuojantis įvykis, generuojantis asmens socialines, emocines problemas, ypač, kad įvyksta atskyrimas nuo šeimos ir iškyla naujas uždavinys – prisitaikyti prie institucijos sąlygų. Nors ir apsaugant vaiką nuo žalingų sąlygų šeimoje, tačiau jį patalpinant į instituciją, yra nutraukiami emociniai ryšiai su jam artimais žmonėmis – tėvais, kurie ypač svarbūs adaptacijos mechanizmo, saugumo jausmo formavimuisi, socialinių ryšių plėtotei (Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010).

Remiantis Raslavičienės, Zaborsko (2002) tyrimu, vaikai, kurie buvo apleisti, augantys globos įstaigose, yra nervingesni, verksmingesni, agresyvesni, pasižymintys prieštaraujančiu neklusnumu (elgesio tipas, kai reiškiasi nepaklusnus, provokuojantis, maištaujantis elgesys), hiperaktyvumu nei vaikai, augę šeimoje. Dviejų metų laikotarpio tyrimas atskleidė tendencijas, kad globos namuose augančių nepilnamečių psichoemocinės ir socialinės sveikatos pokyčiai vyko emocinio nestabilumo linkme (Raslavičienė, Zaborskis, 2002), o tai savo ruožtu lemia sunkesnę auklėjimą, vaiko pasipriešinimą taisyklėms, pačių nepilnamečių sudėtingesnę socialinę ir psichologinę adaptaciją.

Institucijose gyvenantys vaikai patiria socialinių įgūdžių perėmimo ir realizavimo problemų. Vaikų, gyvenančių VGN, socialinių įgūdžių raiškos ypatumus, orientuodamasi į bendravimo, veiklos ir bendradarbiavimo įgūdžius tyrė Raudeliūnaitė, Paigozina (2009). Šių mokslininkų tyrimo rezultatai parodė, kad VGN auklėtinių percepcinių, komunikacinių, interakcinių, veiklos ir bendradarbiavimo įgūdžių lygis yra žemas: VGN ugdytiniams sunku įvertinti konkrečią bendravimo situaciją, kitų žmonių emocinę būseną, jausmus, taip pat sunkumus kelia situacija, skatinanti užmegzti ir palaikyti kontaktą, stokojama savireguliacijos, empatijos, konfliktų sprendimo strategijų (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009). Esminių socialinių įgūdžių stoka formuoja nepilnavertį socialinį tinklą, negebėjimą konstruktyviai spręsti konfliktines situacijas, žema savikontrolė ir neišvystytas gebėjimas atpažinti kito žmogaus emocijas mažina tarpasmeninių santykių sėkmę, juos gali lydėti verbalinė ar fizinė agresija.

Pažymėtina, kad remiantis tyrimų duomenimis, nepilnamečiai paauglystės tarpsnyje susidūrę su kriminaline justicija ir patekę į specializuotas įstaigas, pvz., atlikti arešto bausmės, greitai perima šiose įstaigose vyraujančią subkultūrą, vertybes, skatinančias pakartotinį nusikalstamumą, ir galima hipotetiškai numanyti, kad jie taps „potencialūs kriminalinės justicijos sistemos „globotiniai“, o vėliau – pastovūs kolonijų gyventojai“ (Piliponytė, 2000, p. 103).

Garsūs mokslininkai (Adler, Freud, Fromm ir kt.) savo veikaluose pabrėžė vaiko ir motinos ryšį kaip esminį raidos faktorių, akcentavo atskyrimo negatyvų poveikį augančio individo psichoemocinės ir socialinės sveikatos raidai, nes šio socialinio ryšio ankstyvas nutraukimas gali padėti pamatus vaiko psichinės sveikatos, elgesio sutrikimams (Raslavičienė, Zaborskis, 2002). Nepilnametis, atsidūręs globos įstaigoje, jaučiasi apleistas, atstumtas, nepritampantis ir, ieškodamas savo vietos tarp kitų, siekdamas įrodyti savo pranašumą, autoritetą, gali pradėti naudoti jėgą, agresyvių elgesį, inicijuoti konfliktus, aktyviai priešintis taisyklėms, neadekvačiai reaguoti į aplinką

1.5. Nepilnamečių resocializacijos teisinės prielaidos

LR Konstitucijos 39 str. 3 d. skelbia, kad „nepilnamečius vaikus gina įstatymas“, taigi Konstitucija įtvirtina žmogaus teises į socialinę apsaugą, teisių ir interesų užtikrinimą, socialines garantijas ir jų apsaugą. LR CK, LR ATPK, LR BK numato ir reglamentuoja esminių vaiko teisių turinį, statusą, teises, nepilnamečio santykį su neigiamais socialinės aplinkos veiksniais, atsakomybės už administracinius arba baudžiamuosius pažeidimus amžių.

Tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose yra įvardijamas tam tikras amžiaus periodas, kuriam esant asmuo yra įvardijamas kaip vaikas, nepilnametis. Bendriausia vaiko sąvoka yra reglamentuojama Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos (1989) 1 dalies 1 str., LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (1996) 1 skyriaus 2 str., kad vaiku laikomas kiekvienas žmogus neturintis 18-kos metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau. Taigi, remiantis įstatymų numatyta tvarka, nepilnamečiu laikomas asmuo iki 18 metų amžiaus, išskyrus kai kurias išimtis, numatytas LR CK: santuokos sudarymas (3.14 str.), emancipacija (2.9 str.).

Siekiant apsaugoti vaiko teises, jo teisėtus interesus ir užtikrinti tinkamas socializacijos, ugdymo ir ugdimosi, pagalbos teikimo sąlygas, Lietuvoje yra suformuota vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių sistema. Ši sistema yra orientuota į pagalbą vaikui koreguojant socialiai netinkamą elgesį, skiepijant prasmingą, visuotinai priimtina elgesio modelį, formuojant visuomeninio gyvenimo sampratą. Minimali ir vidutinė priežiūra papildomai reglamentuojama specialiuose įstatymuose: LR Švietimo įstatymas, LR Specialiojo ugdymo įstatymas, LR Socialinių paslaugų įstatymas, Minimalios ir vidutinės priežiūros priemonės yra skiriamos remiantis LR VMVP įstatymu (žr. 13 priedas).

Remiantis vaiko teisių apsaugos srities aktais, vaiko teisę į būstą, ugdymąsi, palankias vystytis ir augti sąlygas privalo užtikrinti tėvai, tačiau, kai vaiko tėvai šios teisės negali užtikrinti dėl savo prievolių vaikui nevykdymo, pareiga suformuoti vaiko ugdymuisi ir

pozityvios socializacijos vystymuisi reikalingas sąlygas pereina valstybės ir savivaldos institucijoms (Mikelėnas, 2006), o tai padeda užtikrinti vaiko perkėlimas į globos namus, o esant delinkventinio elgesio apraiškoms – VPP skyrimas. Tačiau atliktų tyrimų duomenimis, patekimo į vidutinės priežiūros įstaigas mechanizmas yra mažai kintantis: asociali, nepilna ar nedarni šeima, „socialinės atskirties“ grupės šeima, iškreipti ir asmenybės raidą negatyviai veikiantys aspektai (smurtas, prievarta, išnaudojimas, alkoholizmas, vaikų sąskaita gaunamos socialinės išmokos), socialinio statuso kaita, asmenybės vertybių sistemos transformacijos neišvengiamai lemia elgsenos pokyčius (Juodraitis, 2003).

Vaiko vidutinė priežiūra yra vykdoma VSC – valstybinėje bendrojo lavinimo mokykloje, kurioje nepilnametis apgyvendinamas, jam teikiama socialinė, pedagoginė, psichologinė pagalba, paslaugos, „kurios padėtų siekti teigiamų vaiko elgesio pokyčių ir ugdytų jo vertybines nuostatas bei socialinius įgūdžius, padedančius tapti doru, savarankišku, atsakingu žmogumi ir paruoštų jį savarankiškam gyvenimui visuomenėje“ (LR VMVP įst., 19 str., 1 d.).

Nepaisant egzistuojančių institucinių, kultūrinių, ekonominių skirtumų, VSC yra būdingos universalios teorinės – hipotetinės struktūrinės ašys, nukreiptos į šiuos struktūrinius blokus: resocializacija, pasitikėjimo ir pozityvių emocinių santykių tarp ugdytinių ir darbuotojų kūrimą, ugdytinių mokymosi ir prosocialaus socialinio dalyvavimo motyvacijos formavimą ir skatinimą, socialinių tinklų tarp ugdytinio ir jo pirminės pozityvios aplinkos atkūrimą, naujų formavimą, darbuotojų profesinių kompetencijų tobulinimą (žr. 14 priedas).

2 skyrius. Pranašumo siekis kaip nepilnamečių delinkventinio elgesio determinantas

2.1 Tyrimo metodika

Kokybinio tyrimo samprata. Kokybinių tyrimų, naudojamų socialinėje pedagogikoje, socialiniame darbe, esminis bruožas – sistemingas ir nestruktūrizuotas atvejo, individų grupės, situacijos, įvykio, santykių, patirties tyrimas natūralioje aplinkoje siekiant geriau suprasti tiriamus reiškinius ir pateikti interpretacinį, holistinį paaiškinimą (Kardelis, 2005). Jie apima ilgalaikį objekto tyrimą, „kurio tikslas – suprasti asmenį, jo elgesį ir jautimus bei fizinės, socialinės ir psichologinės aplinkos poveikį jam“ (Kardelis, 2005, p. 270).

Kokybiniai tyrimai vyksta natūralioje, tiriamiesiems įprastoje aplinkoje, tyrėjas asmeniškai įsitraukia į tyrimą, aiškinasi tyrimo dalyvių požiūrius palaikydamas šiltus ir globėjiškus santykius su jais (Kardelis, 2005). Kokybiniams tyrimams būdingi bruožai: nenaudojamos išankstinės tyrimo schemos, detalumas, lankstumas, dėmesys kreipiamas į žmogų, jo vidines struktūras, patirtį, analizės vienetas – subjektyvios žinios, jausmai, emocijos, kokybinio tyrimo analizės logika remiasi indukcija – samprotavimo procesu nuo faktų apie gyvenimą prie koncepcijos (Tidikis, 2003), formuojama fenomeno prasmė tyrimo respondentų požiūriu (Žydžiūnaitė, 2007).

Pagrindinė kokybinio tyrimo paskirtis – objekto aprašymas, kurio metu yra siekiama gauti duomenų apie mažai tirtą reiškinį ir šių duomenų pagrindu kurti tolesniam tikrinimui skirtą objekto modelį. Tyrėjas suformuoja bendro pobūdžio hipotezę, kuri yra atvira konkretinimui, papildymui, realios situacijos nagrinėjamos be išankstinių nuostatų, klausimynuose būtini atviri klausimai apie objektą, reiškinį (Bitinas, 2006) (žr. 15 priedas).

Kokybinio tyrimo pasirinkimo pagrindimas. Tiriant pranašumo siekio kaip nepilnamečių delinkventinio elgesio determinanto raišką, kokybinis tyrimas pasirinktas siekiant gauti detalų tiriamo reiškinio vaizdą ir kokybinį suvokimą. Atliekant kokybinį tyrimą užtikrinama tyrėjo ir tyrimo dalyvių sąveika sąlyginai natūralioje aplinkoje (laikina gyvenamoji vieta – VSC – teismo numatytu laikotarpiu yra neišvengiama), tyrėjas turi galimybę įgyti „veikiančio, esančio kartu“ statusą. Remiantis kokybinio tyrimo metodais, sąlygojamas jautrus, atviras, specifinį reiškinį pristatantis tyrimas, atskleidžiantis respondentų ryšį su socialine realybe per individualių gyvenimo istorijų, požiūrių analizę iš pačių respondentų perspektyvos. Anonimiška atviro tipo apklausa raštu suteikia tyrimo dalyviui psichologinio saugumo jausmą ir įgalina jį nuoširdžiai, išsamiai atsakyti į pateiktus atvirus klausimus nesibaiminant vertinimo ir moralizavimo.

Tyrimo metodai. Tyrimui buvo pasirinktas kokybinis naratyvinis tyrimas³ (žr. 16 priedas). Buvo naudotas teorinės analizės metodas. Empiriniams duomenims rinkti, tyrimui organizuotas dviem etapais. Pirmojo tyrimo etapo metu naudota dokumentų analizė, antrojo – naratyvinio tyrimo metodai: atviro tipo apklausos raštu metodas ir dokumentų turinio (Content) analizės metodas. Duomenų validumas patikrintas ekspertų kategorijomis (žr. 17 priedas).

Duomenų apdorojimas ir pateikimas: rašytinė medžiaga – tyrimo dalyvių atsakymai į atviro tipo apklausos raštu klausimus, orientuojantis į rašinio, „minčių lietaus“ pavidalą, oficialūs dokumentai, esantys tyrimo dalyvių asmens byloje (teismo nutartys, Vaikų teisių apsaugos skyrių pagal vaiko gyvenamąją vietą charakteristika) – apdorota turinio (Content) analizės metodu. Rašytinė informacija (teismo nutartys, respondentų atsakymai – rašiniai) grupuojama ir kategorizuojama pagal leksinius semantinius vienetus į kategorijas, Content lentelėje grafiškai išskiriant tikslines grupes – šeimoje augusius vaikus (tekste – *šeimoje augę vaikai*) ir vaikus iš vaikų globos namų (tekste – *VGN ugdytiniai*). Duomenų analizėje yra vertinamas bendras leksinių semantinių vienetų skaičius. Esant reikšmingiems skirtumams subkategorijų skiltyje tarp tikslinių grupių, duomenų analizė ir interpretacija vyksta atskirai analizuojant abiejų grupių duomenis.

Tyrimo duomenys analizuojami ir atskleidžiami dviem etapais ir požiūriais:

- Teismo nutarčių dėl vidutinės priežiūros skyrimo analizė atskleidžia tyrimo dalyvių objektyvias psichosocialinės raidos sąlygas, delinkventinio elgesio ir jo formų raidą, pranašumo siekį, specialistų, dirbančių su nepilnamečiu, požiūriu. Tiriama, ar skirtingų sričių specialistai pranašumo siekį išskiria kaip reikšmingą veiksnį, formuojantį nepilnamečių delinkventinį elgesį. Analizuota 20 teismo nutarčių, t.y. šiame tyrimo etape dalyvavo visi tyrimo laikotarpiu VSC apgyvendinti vaikai (100% respondentų – 11 tyrimo dalyvių iš VGN, 9 – augę šeimoje). Nagrinėtos visų VSC ugdytinių teismo nutartys siekiant motyvuotai atskleisti vyraujančias delinkventinio elgesio raiškos, pranašumo siekio tendencijas.
- Tyrimo dalyvių atsakymai – rašiniai – atskleidžia tyrimo dalyvių subjektyvų požiūrį į pranašumo siekio raišką, savo delinkventinio elgesio vertinimą, lūkesčius. Tiriama, ar tyrimo dalyviai išskiria pranašumo siekį kaip veiksnį, generuojantį nepilnamečių delinkventinį elgesį. Analizuoti 6 tyrimo dalyvių atsakymai raštu – rašiniai, t.y. antrame tyrimo etape dalyvavo 30% (3 tyrimo dalyviai iš VGN, 3 – augę šeimoje) VSC ugdytinių, kuriems buvo taikyti šie atrankos kriterijai: tyrimo dalyviai atrinkti tie, kuriems iki teismo numatyto apgyvendinimo VSC laikotarpio pabaigos liko 2-3 mėn.

³ Informacija pagal: Morkevičius, V., Telešienė, A., Žvaliauskas, G. Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su NVIVO ir TEXT ANGLYSIS SUITE. Internetinė prieiga (žiūrėta: 2011-02-15): http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/NVivo/nvivo.html&course_file=nvivo_II_2.5.html

Tyrimo ataskaita – chronologiškai organizuotas dviejų etapų pasakojimas pagal diagnostines sritis, remiantis leksinių semantinių vienetų skaičiavimais, tipiškais tekste pateikiamais pavyzdžiais apie individų socialinę patirtį, delinkventinio elgesio anamnezę, pranašumo siekio epizodus. Tyrimo duomenų pateikimas pagal diagnostines sritis leidžia išlaikyti loginę duomenų struktūrą atskiriant tarpusavyje mažai susijusias kategorijas. Numatytos pirmojo tyrimo etapo diagnostinės sritys atskiriant socialines grupes – vaikus augusius šeimoje ir VGN ugdytinius:

- bendriausios tyrimo dalyvių gyvenamosios aplinkos psichosocialinės sąlygos;
- nepilnamečių delinkventinio elgesio raidos ir raiškos tendencijos;
- korekcinės pagalbos nepilnamečiui teikimo galimybės.

Antrojo tyrimo etapo duomenų analizėje išskiriamos diagnostinės sritys:

- subjektyvus savo elgesio vertinimas ir tikslingumas;
- draugų kaip referentinės grupės įtaka vaiko raidai;
- ateities lūkesčiai ir naudotinas vaiko auklėjimo stilius nepilnamečių požiūriu.

Yra naudojama minimaliai taisyta tyrimo dalyvių rašytinė kalba (panaikinus gramatines, skyrybos, leksines klaidas, neiškraipant ir išsaugant pirminę mintį).

Etiniai tyrimo klausimai, tyrimo organizavimas. Organizuojant tyrimą buvo laikomasi etinių principų. Yra užtikrinamas respondentų asmens duomenų slaptumas, anonimiškumas. Tyrimo ir duomenų analizės metu buvo laikomasi sąžiningumo principų – duomenys pateikiami tikslūs, nušviečiama asmenų būklė, pateikiamas holistinis – institucinis (ugdymo institucijos, VTAT ir kt.) ir subjektyvus asmens – požiūris. Tyrimo dalyviams pateikiant rašinius, dėl stilistikos, gramatikos ir skyrybos klaidų gausos, pirminė informacija buvo minimaliai pataisyta nepakeičiant originalios minties ir išsaugant duomenų autentiškumą. Informacija, kurią respondentai pateikė atsakydami į klausimus raštu, yra pateikiama kabutėse.

Antras tyrimo etapas organizuotas slaptas ir tyrimo dalyviams nebuvo pateikta informacija apie jo tikslą ir vykdymą siekiant išvengti duomenų iškraipymo, užtikrinant nuoširdumą, asmeninį atvirumą. Respondentai dalyvavo savanoriškumo principu. Apsaugant tyrimo dalyvius nuo galimos emocinės, psichinės žalos, organizuojant tyrimą buvo prašoma nenurodyti asmeninių detalių – vardo, pavardės, klasės, gimimo datos ir pan.

Tyrimo validumas. Siekiant mokslinio objektyvumo naudojamas ekspertų vertinimo metodas: apibendrinti tyrimo rezultatai pateikiami vertinti 7 kvalifikuotiems išoriniams ekspertams. Vidinių ekspertų grupė neformuota dėl analizės ir apibendrinimo gebėjimų stokos, atsižvelgiant į jų amžių, išsilavinimą, socialinę brandą.

Tyrimo ribotumas ir pavojai. Nenaudojant išankstinių tyrimo schemų, tyrėjas įgalinamas surinkti įvairiapusę, holistinę informaciją apie tiriamą reiškinių, tačiau naudota tik 20

respondentų, esančių VSC, patirtis. Tyrimo duomenų interpretacijose galimas subjektyvumo pavojus, atliekant naratyvinį tyrimą, susiduriama su apibendrinimo ir reprezentatyvumo problema – analizuojami nedidelės žmonių grupės pateikti duomenys.

2.2. Tyrimo imtis

Tyrimo dalyvavo visi tyrimo laikotarpiu VSC buvę ugdytiniai: pirmajame tyrimo etape nagrinėtos 20 asmenų teismo nutarčių dėl vidutinės priežiūros skyrimo ir patalpavimo VSC, o antrajame tyrimo etape dalyvavo 6 respondentai, raštu pateikdami rašinius – atsakymus į klausimus. Kadangi tyrimo organizacija yra viena iš septynių esančių Lietuvoje, ir joje ribotas mokinių skaičius – maksimaliai gali gyventi ir mokytis 25 nepilnamečiai, o tyrimo dalyvavo visi tyrimo vykdymo laikotarpiu buvę VSC mokiniai, tokiu atveju, atskleidus konkrečią organizaciją, būtų prieinama informacija apie mokinių tapatybes⁴ (žr. 18 priedas). Apsaugant asmeninius tyrimo dalyvių duomenis, magistro darbo prieduose nėra pateikiamų teismo nutarčių ir kitų dokumentų. Anot Žydžiūnaitės (2007), kokybinėje studijoje būtina koduoti ne tik tyrimo dalyvių duomenis, duoti jiems pseudonimus, bet neatskleisti įstaigos pavadinimo – tokiu būdu, respondentų duomenys bus saugūs. Kadangi teismo nutartyse gausu informacijos apie asmenį, todėl nurodomi tik pavardžių inicialai (tikrieji respondentų duomenys tyrėjui yra žinomi), nepateikiami vietovardžiai, nenurodomi konkretūs institucijų pavadinimai, pateikiama bendra, kategorizuota socialinės aplinkos, elgesio modelių informacija.

Tyrimui buvo formuota netikimybinė – tikslinė imtis: tyrimo dalyvių grupė formuojama iš asmenų, kurie turi tam tikrų tipinių požymių (Kaffemanienė, 2006) – tai nepilnamečiai, kurie padarė nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių turinčią veiką, tačiau nebuvo suėjęs LR BK numatytas baudžiamosios atsakomybės amžius⁵, arba kurie nuolat daro administracinius teisės pažeidimus, tačiau jam, vadovaujantis LR ATPK nuostatomis, nepaskirta administracinė nuobauda, arba kuriems pritaikius minimalios priežiūros priemones nebuvo pasiekta teigiamų elgesio pokyčių.

Tyrimo dalyvių imtis – homogeniška – dalyvavo tik nepilnamečiai berniukai. Vyrishkosios lyties asmenys tyrimui buvo parinkti dėl to, kad tai dominuojanti grupė Lietuvos VSC – nepilnamečiai berniukai ugdomi penkiuose Lietuvos VSC, tuo tarpu mergaitės – tik dvejuose. Respondentų amžius – nuo 14 iki 17 metų.

Tyrimas vyko 2010 m. lapkričio 2 d. – 2011 m. balandžio 15 d.

⁴ Pagal: VSC gyvenančių vaikų duomenys pateikiami remiantis Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro turima informacija. Internetinė prieiga: <http://www.sppc.lt/index.php?190830911> (žiūrėta: 2011-04-10).

⁵ Baudžiamosios atsakomybės amžius ES šalyse palyginimui: International juvenile justice and related issues. *Age of criminal responsibility*. Internetinė prieiga (žiūrėta: 2011-01-30): <http://zimmer.csufresno.edu/~haralds/FOREIGNJUVJUS.htm>.

2.3. I tyrimo etapas: teismo nutarčių analizė

2.3.1. Bendros tyrimo dalyvių gyvenamosios aplinkos psichosocialinės sąlygos

Tyrimo dalyvių teismo nutartys dėl VPP skyrimo, patalpinant į specialią instituciją – VSC, yra specifiniai dokumentai, kuriuose talpinama skirtingų įstaigų surinkta ir pateikta plataus spektro objektyvi, patikrinta informacija apie delinkventinio elgesio paauglių psichosocialines vystimosi sąlygas, santykį su ugdymo įstaiga, sveikatą, jų socialiai nepriimtino, pavojingo tiek visuomenei, tiek pačiam individui elgesio raišką (LR VMVP įst., 8 str.).

Atlikus teismo nutarčių turinio (Content) analizę, buvo išskirta viena iš diagnostinių sričių – bendriausios tyrimo dalyvių gyvenamosios aplinkos psichosocialinės sąlygos. Šioje diagnostinėje srityje atsiskleidžia respondentų gyvenimo šeimoje sąlygos ir patekimo į VGN aplinkybės.

Apibendrinus teiginius, buvo gautos dvi kategorijos, kurių viena pateikia duomenis apie VGN ugdytinių vaiko atstovo kitimo aplinkybes, t.y. iš tėvų namų nepilnamečių patalpinant į instituciją (žr. 2 lentelė ir žr. 19 priedas), kita suteikia informacijos apie psichosocialines vaikų gyvenimo sąlygas šeimoje, šeimos sudėtį, socialines problemas (žr. 3 lentelė ir žr. 20 priedas).

2 lentelė

VGN ugdytinių vaiko atstovo kitimo aplinkybės iš šeimos į instituciją, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
VGN ugdytinių vaiko atstovo kitimo aplinkybės iš šeimos į instituciją	Laikinos/nuolatinės globos/rūpybos skyrimas nepilnamečiui ir jo apgyvendinimas VGN	18
	Laikinos/nuolatinės institucinės globos/rūpybos skyrimas vaikui dėl tėvų nusišalinimo nuo vaiko auklėjimo ir šeimos žalingos įtakos nepilnamečio psichosocialinei raidai	10
	Vaiko giminaičio kaip vaiko atstovo pagal įstatymą skyrimas	3
	Laikinos/nuolatinės institucinės globos/rūpybos skyrimas vaikui, globėjams atsisakius nepilnamečio globos dėl ligos ir agresyvaus globotinio elgesio	2
	Nuolatinės institucinės globos/rūpybos skyrimas mirus tėvams	1
Iš viso:		34

Analizuojant tyrimo duomenų kategorijas, pažymėtina, kad vyraujanti VSC ugdytinių socialinė grupė yra iš VGN. Tai rodo, kad globojamų/rūpinamų vaikų sėkmingos socializacijos problema yra aktuali ir sprendina ne tik instituciniu lygmeniu, bet ieškant pagalbos būdų valstybinės socialinės politikos lygmeniu. Ypač tai svarbu, kad institucinė globa/rūpyba skiriama vaikui dėl tėvų nepriežiūros ir žalingos jų įtakos nepilnamečio raidai (teig. sk.=10), o ne tėvų mirties atveju (teig. sk.=1), be to šie duomenys sąlyginai siejasi su 3 lentelėje pateikta kategorija apie socialinės rizikos šeimas, kurios stokoja socialinių ir vaiko priežiūros įgūdžių,

netinkamai naudoja tėvų valdžią. Apibendrinus šias kategorijas, galima kelti prielaidą, kad abiejų tikslinių grupių nepilnamečiai yra gyvenę šeimos aplinkoje (nepaisant, kad daliai jų buvo skirta institucinė globa), kurioje neabejotinai buvo susiklosčiusios nepalankios vaiko auginimo ir ugdymo šeimoje sąlygos, deprivacijos, emocinio atstūmimo pavojus: „*manipuliuoja vaiko jausmais ir pasitikėjimu*“, „*girtauja su tėvu*“, „*Globos nustatymo priežastis – tėvų alkoholio vartojimas, smurtavimas prieš vaiką*“, „*Vaikas apie savaitę laiko buvo pabėgęs iš namų, tėvai jo neieškojo...*“ (iš teismo nutarčių). Remiantis autoriais (Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010), šios aplinkybės gali lemti svarbių socialinių įgūdžių stoką, tiesiogiai formuoti vaiko agresyvų, socialiai nepriimtina elgesį. Tačiau vaiko atskyrimo nuo tėvų faktas ir perkėlimas į globos instituciją, siekiant apsaugoti nuo neigiamų reiškinių šeimoje, taip pat turi negatyvią pusę – yra nutraukiami emociniai ryšiai su tėvais, kurie nepilnamečiui yra svarbūs, nepaisant jų daromos žalos. Tokiu atveju, kaip teigia Juodraitis (2004), valstybės dėmesys šeimos institutui turi būti prioritetinga valstybinės politikos sritis, nes šeimos narių tarpusavio sąveika daro didelę įtaką emocinės, psichosocialinės sistemos raidai.

3 lentelė

Psichosocialinės nepilnamečių gyvenimo šeimoje sąlygos, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Psichosocialinės nepilnamečių gyvenimo šeimoje sąlygos	Vaiką augina vienas iš tėvų/globėjas (nepilna šeima	13
	Socialinės rizikos šeima, auginanti nepilnamečius vaikus ir stokojanti socialinių, priežiūros įgūdžių, netinkamai naudojanti tėvų valdžią	6
	Šeimoje augantys nepilnamečiai vaikai	5
	Vaikas auga su abiem tėvais/globėjais	3
	Tinkamų sąlygų vaiko raidai buvimas šeimoje	3
Iš viso:		30

Tyrimo duomenų analizė atskleidžia, kad nepilnoje šeimoje augančių vaikų (teig. sk.=13) yra akivaizdžiai daugiau nei gyvenančių su abiem tėvais (teig. sk.=3), tyrimo dalyvių šeimos yra daugiavaikės (teig. sk.=5) ir esančios socialinės rizikos šeimų įskaitoje (teig. sk.=6). Tikėtina, kad šiose šeimose yra žema tėvų atsakomybė už savo vaikus, patiriami ekonominiai sunkumai, auklėjimo ir rūpinimosi vaikais stoka, pavojus dėl netinkamos elgsenos pavyzdžio rodymo vaikui. Šių veiksnių pasekoje gali kilti mokyklos nelankymo problemos, žalingų įpročių plėtra. Kvieskienė, Indrašienė (2008) pažymi, kad socialinės rizikos šeimose būdingas paauglių nusikalstamumo augimas, žiaurėjantys nepilnamečių nusikaltimai, narkotikų vartojimas, dvasinių ir moralinių vertybių nuosmukis. Atkreiptinas dėmesys, kad šios šeimos yra daugiavaikės, ir netinkami elgesio būdai, iškreipta pasaulėvaizdžio pozicija yra perduodama kelioms atžaloms: „*šeimoje auga dar 6 nepilnamečiai vaikai*“ (iš teismo nutarties), tokiu atveju yra išlaikomas nepriimtino ir socialiai žalingo elgesio modelio tęstinumas. Nepilnos šeimos, ypač įrašytos į socialinės rizikos apskaitą, anot autorių (Stekens ir kt., 2006; Žukauskienė,

Ignatovičienė, 1999 ir kt.) lemia nepalankias asmenybės formavimosi sąlygas šeimoje dėl dėmesio trūkumo, emocinį sudirgimą dėl partnerių kaitos, materialinių sunkumų.

Apibendrinant psichosocialines tyrimo dalyvių gyvenimo sąlygas prieš patenkant į VSC, akivaizdu, kad delinkventinio elgesio rizikos grupėje yra tiek nepilnamečiai iš šeimų, tiek augantys VGN. Vaikams skiriama institucinė globa dėl netinkamų sąlygų šeimoje, bet ne dėl tėvų/globėjų mirties, taipogi paauglių augančių su tėvais šeimos įrašytos į socialinės rizikos apskaitą, taigi, manoma, kad abi tyrimo dalyvių grupės ankstyvoje vaikystėje, paauglystėje patyrė neigiamus psichosocialinei raidai veiksnius, perėmė ar stebėjo socialiai rizikingo ir nepriimtino elgesio modelius. Aktualu tai, kad socialinės rizikos šeimos yra daugiavaikės, ir jose augantys nepilnamečiai gali būti veikiami žalingų raidos sąlygų, kurios skatina delinkventinį elgesį, komplikuoja vaiko socializaciją ir adaptaciją visuomenėje.

2.3.2. Nepilnamečių delinkventinio elgesio raida ir tendencijos

Diagnostinė sritis – nepilnamečių delinkventinio elgesio raida ir tendencijos – apima plataus tyrimo dalyvių elgesio spektro analizę, t.y. esminės tyrimo dalys – pranašumo siekio raiškos analizė dviejose aplinkose – mokykloje ir sociume. Delinkventinis elgesys analizuojamas holistiniu požiūriu – atsižvelgiama ne tik į tyrimo dalyvių nepageidautiną elgesį, tačiau stebimi tėvų ryšiai su vaiku, teisėsaugos institucijų dėmesys nepilnamečiams, individualios charakterio savybės, didinančios nepageidaujamo elgesio perėmimo riziką.

2.3.2.1. Negatyvaus pranašumo siekio raiška nepilnamečių berniukų elgesyje sociume ir namų/VGN aplinkoje. Išskiriant subkategorijas remtasi Adler individualiosios psichologijos teorijoje pateiktomis idėjomis apie destruktivius elgesio būdus, kuriais siekiama pranašumo, dominavimo. Pranašumo siekis – tai žmogaus iškeltas tikslas, kurį pasiekęs galėtų jaustis pranašesnis už kitus (Adler, 2008). Nevaržomas pranašumo ir galios siekis gali deformuoti vaiko psichiką ir transformuoti į tokias elgesio formas, kaip demonstratyvus elgesys, įžūlumas, maištas, vandalizmas, kito asmenybės smukdymas ir noras pajungti aplinkinius sau, konfliktiškumas ir kitos elgesio formos, kuriose yra orientacija į jėgą, pripažinimo siekimą, netgi nusikaltimų tikslas yra ypatingo statuso siekimas (Adler, 2008; Ferguson, 2000). Analizuojant teismo nutarčių medžiagą, yra aptinkama nepilnamečių elgesio įvairovė, kuri yra delinkventinio pobūdžio ir orientuota į Adler išskirtus 4 netinkamo elgesio tikslus, šiuo atveju tai būtų – dėmesio, jėgos siekimas, t.y. poreikis įgyti ypatingą statusą, išreikšti asmeninį dominavimo, pranašumo prieš kitus poziciją.

Analizuojant nepilnamečių berniukų negatyvaus pranašumo siekio raišką sociume, namų ir VGN aplinkoje išskirtos 9 subkategorijos (žr. 4 lentelė ir žr. 21 priedas), kuriose

pateikiama delinkventinio elgesio formų įvairovė dalijant tyrimo dalyvius į socialines grupes: vaikai, augę šeimose, ir vaikai iš VGN. Leksinių semantinių vienetų skaičius pateikiamas bendras, prieduose informacija skaidoma smulkiau.

4 lentelė

Negatyvaus pranašumo siekio raiška nepilnamečių berniukų elgesyje sociume ir namų/VGN aplinkoje, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Negatyvaus pranašumo siekio raiška nepilnamečių berniukų elgesyje sociume ir namų/VGN aplinkoje	Nepilnamečių valkatavimas, bėgimas iš namų/VGN ir tvarkos taisyklių nesilaikymas kaip tendencija maištauti prieš taisyklėmis ar visuotinai nustatytą tvarką	39
	Nepilnamečių demonstratyvaus elgesio raiška sociume: įžūlus, neprognozuojamas ir šokiruojantis elgesys, necenzūrinių žodžių vartojimas	35
	Nepilnamečių agresija: fizinis ir psichologinis smurtas kitų vaikų ir suaugusiųjų atžvilgiu, silpnesnių už save skriaudimas	32
	Nepilnamečių įvykdytos vagystės ir kiti neapibrėžti teisėtvarkos pažeidimai	19
	Nepilnamečio žalingi įpročiai – rūkymas, alkoholio, narkotinių medžiagų vartojimas – kaip asocialaus gyvenimo būdo vedimo pradmenys	19
	Nepilnamečių chuliganiškas elgesys gadinant svetimą turtą, drumsčiant viešąją tvarką, atliekant ekshibicionizmo aktus	9
	Tarpasmeniniai nepilnamečių ir kitų asmenų santykiai, darantys neigiamą įtaką vaiko elgesiui: formuojantys žalingus įpročius, skatinantys nusikalstamą veiką, mokyklos nelankymą	9
	Nepilnamečių atviros žodinės patyčios suaugusiųjų atžvilgiu	7
	Nepilnamečių polinkis provokuoti konfliktines situacijas	4
Iš viso:		173

Vyraujančios elgesio formos yra maištavimas prieš nustatytą tvarką, taisykles (teig. sk.=39): „*valkatauja*“, „*pabėgo iš globos namų ir valkatavo beveik du mėnesius*“ (iš teismo nutarčių), tačiau vyrauja tendencija, kad vaikai iš šeimų dažniau valkatauja, o VGN ugdytiniai – laužo globos namų vidaus tvarkos taisykles, o taip pat vyrauja demonstratyvus, šokiruojantis elgesys (teig. sk.=35): „*įžūliai, nepagarbiai elgiasi su globos namų darbuotojais*“ (iš teismo nutarčių), agresijos raiška naudojant fizinį ir psichologinį smurtą (teig. sk.=32): „*norėjo suduoti į veidą magnetofono laidu*“, „*neretai griebiasi ir fizinės jėgos savo pranašumui įrodyti*“, „*terorizuoja vaikus*“, „*pagrasino susidoroti*“ (iš teismo nutarčių). Analizuojant šias elgesio formas smulkiau, akivaizdu, kad VGN ugdytinių nepriimtino elgesio intensyvumas yra didesnis ir labiau išreikštas nei augančių šeimose (žr. 21 priedas). Galima daryti prielaidą, kad institucinėje globoje esantys vaikai siekia savo pozicijas įtvirtinti kuo greičiau, skubotais, impulsyviais sprendimais ir būdais, nepaisydami tokios elgsenos pasekmių. Tai byloja apie sutrikusį vaikų adaptyvaus elgesio formavimąsi, kas anot Samašonok, Gudonio, Juodraičio (2010), pasireiškia egzistuojančių normų ir taisyklių pažeidinėjimu, socialinių įgūdžių stoka. Šio pobūdžio elgesio pasekmės yra mažas populiarumas bendraamžių grupėje, prastesnė reputacija, tokiu atveju, nepilnametis siekia populiarumo, dėmesio bet kokiais elgesio būdais ir formomis,

nori parodyti, kad yra ne prastesnis, o pranašesnis (nesvarbu: pozityviu ar negatyviu aspektu) už bendraamžius, draugus.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tyrimo dalyviai daro nusikalstamas veikas, dažniausiai vagystes, šie elgesio būdai populiariesni tarp VGN vaikų (teig. sk.=16, šeimoje augančių: teig. sk.=3). Tikėtina, kad VGN ugdytiniai užsiima smulkiomis vagystėmis, kurių metu patiria materialinę naudą, tuo pačiu finansiškai tampa labiau nepriklausomi nei kiti įstaigos vaikai, tačiau pinigų panaudojimas yra itin neproduktyvus, nes, remiantis tolimesniais tyrimo duomenimis, tarp tyrimo dalyvių yra paplitę žalingi įpročiai – rūkymas, alkoholio vartojimas – taip pat savitas paauglių grupės pranašumo, išskirtinumo bruožas, o žalingi įpročiai dominuoja tarp VGN ugdytinių (teig. sk.=13) (žr. 21 priedas).

Adler individualiosios psichologijos teorijoje chuliganizmą/vandalizmą nurodė kaip būdą siekiant pranašumo (Ferguson, 2000). Tyrimo dalyvių chuliganiški veiksmai yra orientuoti į viešosios tvarkos pažeidimus, ekshibicionizmo aktus, kurie turi kito žmogaus moralinio žeminimo aspektą: „*viešai demonstruoja savo lytinius organus*“, „*apmėtė akmenimis auklėtojos automobilį, grasino pradurti padangas*“ (iš teismo nutarčių). Abi šios elgesio formos yra būdingos abiem tyrimo grupėms (VGN vaikai: teig. sk.=7; šeimoje augantys: teig. sk.=2), tačiau labiau pastebimos tarp institucijos ugdytinių. Galima daryti prielaidą, kad VGN vaikai bando realizuoti savo pranašumą, neliečiamumą – statuso iškelimą agresyvesniais, labiau kitą žeminančiais būdais, ir tai gali lemti asmenų grupės gausa, prieš kurią yra siekiamas pranašumas, t.y. VGN darbuotojų ir ugdytinių bendruomenė.

Atkreiptinas dėmesys į nepalankias vaikų raidai pažintis (teig. sk.=9). Asmenys, darantys žalingą įtaką nepilnamečių raidai, gali būti traktuotina kaip referentinė grupė, kurioje vaikas siekia realizuoti priklausymo poreikį: „*susipažino su 24 metų vyru, kuris E. padarė didelę neigiamą įtaką – sūnus pradėjo plėšikauti, vagiliauti, neklausyti*“, „*bendrauja su asocialiais paaugliais*“ (iš teismo nutarčių). Tikėtina, kad užmezgus tokius santykius, vaikas jaučiasi priimtas, lygus su kitais, gali atsiverti, todėl renkasi draugus pagal bendravimo patirtį, emocinį artumą, nepaisant destruktivios įtakos paties subjekto raidai.

Pranašumo siekis yra įvertinamas patyčių, konfliktinių situacijų formavimo kontekste. Šias elgesio formas galima vertinti kaip agresyvias, orientuotas į jėgos demonstravimą, kito žeminimą, niekinimą – tai tipiškas negatyvaus pranašumo siekio elgesys, anot Adler (2008), kai bet kokia kaina nesistengiama prasimušti pačiam individui, o pasitenkinama kito smukdymu.

Apibendrinant tyrimo dalyvių pranašumo siekio raišką sociume, galima daryti prielaidas, kad vaikai įvairiomis negatyvaus elgesio formomis siekia dominuoti, įrodyti jėgą fiziniu ir psichologiniu aspektais, pažeminti kitą asmenį taip patiprinant savo statuso iškelimą.

Akivaizdu, kad vaikai įžūliu, demonstratyviu elgesiu, agresija ir nusikaltimais, patyčiomis siekia išsiskirti, pasižymėti, kad būtų į juos atkreiptas dėmesys, vyraujanti tendencija – priversti kitą gintis, jaustis silpnu. Tikėtina, kad anot Babachinaitės ir kitų autorių (2008), socialiai nepriimtina veikla asmenys siekia patenkinti tam tikrus savo poreikius, nukreipiant agresiją neapibrėžtiems objektams, o Leliūgienė (1997) nurodo, kad didelė tikimybė, jog dauguma delinkventų jauname amžiuje buvo mušami tėvų, ko pasekoje galėjo susiformuoti žiaurumas, priešiškos ir grėsmingos aplinkos suvokimas, todėl tokiu nusistatymu yra reaguojama į aplinkinius žmones ir situacijas.

2.3.2.2. Nepilnamečių ir mokomosios aplinkos santykis. Analizuojant kitą probleminę sritį, kuri išryškėjo teismo nutartyse dėl VPP skyrimo, tai nepilnamečio ir mokomosios aplinkos santykis, jo eigoje patiriamos problemos (žr. 5 lentelė ir žr. 22 priedas).

5 lentelė

Nepilnamečių ir mokomosios aplinkos santykis, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Nepilnamečių ir mokomosios aplinkos santykis	Mokinio nedalyvavimas ugdymo procese: mokyklos nelankymo problema ir jos mąstai	49
	Žemi ir nepatenkinami mokymosi rezultatai bei individualių pastangų siekti aukštesnių balų stoka	19
	Mokinių dalyvavimo mokymosi procese aktyvumas	12
	Mokyklos taikytos mokinių drausminimo priemonės pateikiant įspėjimą, svarstant posėdžiuose, įtraukiant mokinius į rizikos grupę ir kreipiantis dėl minimalios/vidutinės priežiūros	8
	Žemas mokinių mokymosi motyvacijos lygis pedagogų požiūriu	7
	Ugdymo institucijų kaita	4
	Mokinių negatyvus požiūris į mokslą ir subjektyvių nesimokymo priežasčių išskyrimas	4
Iš viso:		103

Pažymėtina, kad tyrimo dalyviai mokosi viduriniuosiose klasėse pagal bendrąsias arba specialiąsias mokymo programas (teig. sk.=12).

Su problemomis ugdymo institucijoje ir požiūryje į mokslą susiduria tiek vaikai iš šeimų, tiek VGN ugdytiniai ir reikšmingų skirtumų šioje srityje nėra. Esminė problema, nagrinėjant tyrimo dalyvių ryšį su mokykla, yra piktybiškas ugdymo įstaigos nelankymas (teig. sk.=49), praleistų pamokų nepateisinimas: *“sistemiškai praleidinėja pamokas”, “mokinys visai nelanko mokyklos, jeigu ateina į mokyklą, tuomet vėluoja arba visai neina į pamokas”* (iš teismo nutarčių). Mokyklos nelankymo mąstai yra itin dideli: *“per mokslo metus be pateisinamos priežasties praleido 701 pamoką, t.y. 95% pamokų”, „per penkis mėnesius be priežasties praleido 450 pamokų“* (iš teismo nutarčių), ir keliantys susirūpinimą ne tik dėl mokinio akademinų žinių spragų (teig. sk.=19), mokymosi motyvacijos, tačiau ir dėl laiko, kuris turėtų būti praleidžiamas mokyklos, užimtumo formų, tikėtina, žalingų tiek nepilnamečiui, tiek visuomenei. Remiantis autoriais (Žukauskienė, 2006; Rupšienė, 2000; Valickas, 1997),

mokyklos nelankymas savo ruožtu sukelia papildomas problemas: negatyvų požiūrį į mokslą – nelaikomas prioritetiniu dalyku (teig. sk.=4), mokymosi motyvacijos stoką (teig. sk.=7), asocialaus elgesio įsitvirtinimą pažeidinėjant taisykles, nedrausmingumą. Tai pat susvetimėjimas tarp paauglio ir mokyklos bendruomenės formuojasi institucijai taikant drausminimo priemones – įspėjimus, svarstant posėdžiuose ir pan. (teig. sk.=8): „*įtrauktas į mokyklos mokinių rizikos grupę*“, „*buvo skirtas griežtas įspėjimas už mokyklos nelankymą*“ (iš teismo nutarčių). Taikant šias drausminimo priemones mokyklos aplinkoje formuojasi grįžtamasis ryšys – klasės auklėtojo, pačios klasės skeptiškas nusiteikimas prasikaltusio nepilnamečio atžvilgiu, kuris gali reikštis ignoravimo, moralizavimu, patyčiomis, atstūmimu, tokiu atveju dar labiau didėja „praraja“ tarp vaiko ir ugdomosios aplinkos. Taipogi teismo nutarčių analizėje atsiskleidžia mokyklos poreikis „atsikratyti“ sunkaus elgesio mokinio, kurį aprašo Kvieskienė (2000): mokyklos administracija bando perkelti problemiško elgesio paauglį į kitą mokyklą: „*jis pakeitė keletą rajono mokyklų*“, „*mokėsi įvairiose mokyklose*“ (iš teismo nutarčių), arba taiko kitas teisines priemones, pvz. kreipiasi dėl VPP skyrimo: „*mokykla pateikė prašymą dėl T. J. taikytinos vidutinės priežiūros priemonės*“ (iš teismo nutarčių), kas gali lemti dar didesnę vaiko priešišumą, elgesio pablogėjimą.

2.3.2.3. Negatyvaus pranašumo siekio raiška nepilnamečių berniukų elgesyje mokyklos aplinkoje. Su nagrinėta kategorija siejasi negatyvaus pranašumo siekio raiška tyrimo dalyvių elgesyje mokyklos aplinkoje (žr. 6 lentelė ir žr. 23 priedas).

6 lentelė

Negatyvaus pranašumo siekio raiška nepilnamečių berniukų elgesyje mokyklos aplinkoje, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Negatyvaus pranašumo siekio raiška nepilnamečių berniukų elgesyje mokyklos aplinkoje	Mokinių demonstratyvaus elgesio raiška mokykloje: įžūlus elgesys, nepagarba mokytojams ir pamokų trukdymas	25
	Mokinio elgesio taisyklių ignoravimas ir nepasiruošimas pamokoms kaip nepilnamečių maištavimas prieš nustatytą tvarką	14
	Nepilnamečių fizinės ir psichologinės agresijos – smurto, grasinimų prieš kitus mokinius naudojimas	10
	Mokinių tyčiniai, išprovokuoti konfliktai su mokytojais ir kitais mokiniais	5
	Chuliganizmo, vandalizmo apraiškos mokinių elgesyje gadinant mokyklos nuosavybę ir neatsargiai elgiantis su ugnimi	4
	Mokinio patyčios mokytojų atžvilgiu	1
Iš viso:		58

Susiformavus atotrūkiui tarp mokinio ir mokyklos, neišvengiamai kyla įtampa ir priešiškumas, kuris veikia kaip mokinio desocializacijos veiksnys (Rupšienė, 2000). Mokinio elgesio taisyklių, drausmės pažeidinėjimas, anot Žukauskienės (2006), Valicko (1997), turi tiesioginį ryšį su akademinėmis nesėkmėmis, ne tik dėl susiformuojančių žinių spragų, bet ir negatyvių mokytojų nuostatų. Veikiant šioms veiksniams, mokinių elgesys mokykloje įgyja jau

nagrinėtos kategorijos prasmę – siekį pademonstruoti jėgą, žeminti aplinkinius ir tuo parodyti savo pranašumą.

Tyrimo metu išskirtų tyrimo dalyvių grupių vyraujančio negatyvaus pranašumo siekio skirtumai nėra žymūs: VGN ugdytiniai nežymiai, tačiau tendencingai pastoviai į mokyklos bendruomenę reaguoja agresyviau, išreiškia jėgą fiziniais ir psichologiniais būdais.

Vyraujanti pranašumo siekio tikslą koduojanti elgesio forma – demonstratyvus elgesys pasireiškiantis kaip įžūlumumas, pamokų trukdymas, nepagarba mokytojams (teig. sk.=25: šeimoje augę vaikai teig. sk.=10; VGN ugdytiniai teig. sk.=15): *“Mokyklos darbuotojams įkalbinus mokinį nueiti į pamokas, jose elgiasi nedrausmingai, trukdo mokytojams vesti pamokas, blaško kitų mokinių dėmesį, trukdo jiems mokytis“*, *„pamokų metu vaikšto po kabinetus, įžūliai elgiasi, pamokų metu nedirba, trukdo mokytojams ir mokiniams, į pastabas nereaguoja“*, *„be mokytojo leidimo išeina iš pamokos, o po kiek laiko vėl sugrįžta“* (iš teismo nutarčių). Tikėtina, kad šios elgesio formos tikslas – dėmesio siekimas, savo išskirtinumo, statuso išskėlimas dėl vyresnių, autoritetingų žmonių negebėjimo sutramdyti įžūliai besielgiantįjį.

Mokinio elgesio taisyklių ignoravimas ir nepasiruošimas pamokoms (teig. sk.=14) taip pat sietinas su dėmesio siekimu, nedrausmingumu, taip pat neatsakingu požiūriu į mokymąsi, savo statuso išskėlimą kaip netramdomą prieš mokyklos bendruomenę. Šiuo atveju galima daryti prielaidą dėl mokinio susvetimėjimo su mokomąja aplinka pavoju.

Fizinės ir psichologinės agresijos (teig. sk.=10), konfliktinės situacijos (teig. sk.=5), vandalizmo apraiškos (teig. sk.=4) yra tiesioginio pranašumo siekio žeminant kitą ir akcentuojant savo galią, jėgą pavyzdžiai, kai kitas asmuo ar jų grupė yra paverčiami bejėgiais „žiūrovais“, pasiduodančiais, paklūstančiais, stebinčiais vaiko siekį dominuoti, kuris gali *“būti tiesiog išsišokėliu ar žiaurus tironas“* (Ferguson, 2000, p. 21). Fizinės ir psichologinės agresijos metu yra naudojamas kito silpnumas: *„agresyvus su klasės draugais, spardėsi, mušosi, gąsdindavo mergaites“*, *„grasindamas panaudoti fizinę jėgą ir naudodamas fizinę prievartą iš jaunesnių klasės mokinių reikalavo duoti pinigų“* (iš teismo nutarčių), konfliktai provokuojami tiek su mokytojais, tiek su klasės draugais: *„konfliktuoja su mokytojais ir mokiniais“* (iš teismo nutarčių), tačiau chuliganizmo apraiškose yra pastebimas ne tik kito smukdymas kaip savo galios akcentavimas, bet pastebimi itin žiaurių ir pavojingų formų elgesys su aplinkiniais į veiklą įtraukiant kitus asmenis, bendrininkus: *„per anglų kalbos pamoką dalino klasės draugams bengališkas ugneles, kurias uždegę metė po klasę, metė ir ant mokytojos“* (iš teismo nutarčių). Šiuo atveju stebimas ryšys, kad grupinė delinkventinė veikla pastiprina agresoriaus elgesio motyvaciją, užtikrina momentinį populiarumą, kas savo ruožtu skatina tolimesnį socialiai nepriimtino elgesio progresą.

Apibendrinant tyrimo duomenis pastebima, kad egzistuoja didelis atotrūkis tarp ugdymo įstaigos ir nepilnamečių tyrimo dalyvių. Įtampa santykyje su ugdomąja aplinka pasireiškia ne tik pamokų nelankymu, akademinėmis nesėkmėmis, tačiau ir priešišku, maištaujančiu nepilnamečio elgesiu, kuriuo jis siekia išsikovoti sau vietą, kitų dėmesį, tuo pačiu atskleidamas tariamą kitų silpnumą grasinant, smurtaujant, tyčiojantis, į asocialią veiklą įtraukiant bendrininkus. Galima kelti prielaidą, kad teismo nutartyse atpasakotos nepilnamečių elgesio formos yra orientuotos į Adler individualios psichologijos teorijoje išskirtus netinkamo elgesio tikslus, t.y., dėmesio ir jėgos siekimą.

2.3.2.4. Nepilnamečių, vaiko atstovų ir teisinių institucijų santykis. Nagrinėjant nepilnamečių delinkventinio elgesio raišką, neišvengiamai yra susiduriama su nepilnamečių kriminaline justicija. Asocialus nepilnamečių gyvenimo būdas, kriminalinės patirtys yra fiksuojamos policiją dominančių vaikų apskaitose, patys individai įtraukiami į pataisos inspekcijos įskaitą, keliami ikiteisminiai tyrimai, kurie dažnai nutraukiami, jei įtariamajam nesuėjęs numatytas baudžiamosios atsakomybės amžius (LR BPK 3 str. 1 d.4 p.), arba vaiko atstovui skiriama administracinė atsakomybė, tuo atveju, jei pačiam kaltinamajam nėra suėjęs amžius, nuo kurio atsiranda administracinė atsakomybė (LR ATPK 12 str. ir 13 str.) (žr. 7 lentelė ir žr. 24 priedas).

7 lentelė

Nepilnamečių, vaiko atstovų ir teisinių institucijų santykis, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Nepilnamečių, vaiko atstovų ir teisinių institucijų santykis	Nepilnamečių įvykdytų nusikalstamo (kriminalinio) pobūdžio veikų dinamika ir taikytos teisinės atsakomybės priemonės	33
	Nepilnamečių patekimas į policiją dominančių vaikų apskaitą dėl delinkventinės veiklos	13
	Administracinės atsakomybės, taikytos tėvams už vaiko delinkventinį elgesį, tęstinumas	8
	Pareigūnų, tarnautojų, dirbančių su nepilnamečiais delinkventais, vaiko elgesio charakteristika	3
Iš viso:		57

Analizuojant atliktų nusikalstamo pobūdžio veikų dinamiką, pastebimas akivaizdus skirtumas tarp tyrimo dalyvių tikslinių grupių (teig. sk.=33): šeimoje augę vaikai atliko bent tris kartus daugiau nusikalstamų veikų ir administracinių teisės pažeidimų (teig. sk.=25), už kuriuos jie buvo bausti arba tyrimai buvo nutraukti, tačiau bet kuriuo atveju jie įgijo daugiau kriminalinės patirties nei tos pačios kategorijos VGN ugdytinai (teig. sk.=8). Vyraujantys teisėtvarkos pažeidimai – tai vagystės arba administraciniai teisės pažeidimai, daugeliu atveju ikiteisminiai tyrimai buvo nutraukti dėl nesuėjusio atsakomybės amžiaus: „yra sulaikytas už vagystę iš bažnyčios“, „įtariamuoju daugkartinių grupinių vagysčių byloje“, „2 kartus P. S. atžvilgiu priimtas nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą“ (iš teismo nutarčių). Statistika rodo, kad trys ketvirtadaliai visų nepilnamečių nusikaltimų yra vagystės, svetimo turto

pasivavinimas, plėšimai (Babachinaitė ir kt., 2008). Šias elgsenos tendencijas lyginant su pranašumo siekio raiška sociume kategorijomis, stebimas ryšys, kad VGN ugdytiniai užsiima smulkiais vagystėmis ir viešosios tvarkos pažeidimais, o kriminalinių veikų vykdymas, už kurias gresia baudžiamoji atsakomybė, labiau būdingas šeimoje augantiems vaikams, tačiau remiantis tyrimo duomenimis, reali teisminė procedūra – areštas ir kardomoji priemonė – skirta VGN ugdytiniais: „pagal baudžiamąją bylą buvo sulaikytas dviems paroms arešto“, „miesto apylinkės prokuratūros nutarimu paskirta kardomoji priemonė – rašytinis pasižadėjimas neišvykti“ (iš teismo nutarčių). Tai byloja, kad nepilnamečiai iš šeimų yra labiau linkę rizikuoti dėl mažesnės priežiūros šeimoje, galimai šeimos narių rodomo negatyvaus elgesio pavyzdžio, pvz., vagysčių iš parduotuvių, civilių gyventojų ir pan., VGN ugdytiniai neišvengiamai yra labiau kontroliuojami.

Taipogi teismo nutartyse yra pažymimi atvejai, kuomet administracinė atsakomybė yra taikoma vaiko tėvams (teig. sk.=8), ir pastebimas jos tęstinumas: „už sūnaus padarytus administracinius teisės pažeidimus ir daromas nusikalstamas veikas mamai J. P. 5 kartus taikyta administracinė atsakomybė“, „dėl sūnaus padarytų administracinių teisės pažeidimų jo mamai 4 kartus taikyta administracinė atsakomybė, o tėčiui 1 kartą“, „jo tėvams surašyti trys administracinio teisės pažeidimo protokolai pagal LR ATPK straipsnius“ (iš teismo nutarčių). Analizuojant šių pažeidimų pasikartojimo tendencijas, manoma, kad šeimoje yra socialinių įgūdžių ugdymo, priežiūros stoka, vaiko elgsenys nėra koreguojamas, neskiriamas dėmesys, kad socialiai nepriimtinos veiklos nesikartotų, tačiau galima kelti dar vieną prielaidą, kad vaikas neįvertina atsakomybės už savo elgesį, nes realiai teisiškai baudžiamas ne jis, o jo tėvai, tačiau esant tokioms aplinkybėms vaiko atstovai savo ruožtu turėtų skirti didesnę dėmesį nepilnamečio priežiūrai, taigi, tokiu atveju išryškėja psichosocialinės problemos šeimoje. Remiantis autoriais (Babachinaitė ir kt., 2008), pasikartojančio nusikalstamumo ir nusizengimų statistika yra auganti ir kelianti pavojų, kad kuo jaunesnis asmuo padaro pirmąjį nusikaltimą, tuo didesnė recidyvo rizika ateityje, todėl būtinas itin didelis dėmesys teisės pažeidimų prevencijai.

Nagrinęjant nepilnamečių patekimą į policiją dominančių vaikų apskaitą (teig. sk.=13) taip pat pastebimi akivaizdūs skirtumai tarp šeimoje augančių vaikų (teig. sk.=10) ir VGN ugdytinių (teig. sk.=3). Pranašumo siekio raiškos sociume duomenys nurodo, kad šeimoje augantys nepilnamečiai dažniau vaikatauja nei VGN ugdytiniai, todėl jie dominuoja PK dominančių vaikų apskaitoje. Tikėtina, kad šios tendencijos formuojasi dėl gyvenimo sąlygų: institucijoje yra nustatytas režimas, kada vaikas turi grįžti į namus, ir nepilnamečiai sąlyginai jo laikosi, tuo tarpu, jeigu šeimoje stebima vaiko nepriežiūros situacija, tuomet vaikatavimas, bėgimas iš namų yra natūrali vaiko reakcija į susidariusią situaciją šeimoje, maištavimo forma, tačiau dėl to jis patenka į policiją dominančių vaikų apskaitą.

Apibendrinant nepilnamečių kriminalinę patirtį, atkreiptinas dėmesys į jauną pažeidėjo amžių – paauglystę – ir jau solidų nusikalstamų veikų bagažą, kuris turi pasikartojimo tendencijas, tai savo ruožtu skatina tolimesnį nusikalstimų darymą. Aktualu tai, kad atskleidžiamas tėvų požiūris į vaikų elgesį, nusižengimus, kai vaiko atstovams yra pritaikoma daugkartinė teisinė atsakomybė. Tai leidžia kelti prielaidą apie priežiūros, prosocialių elgesio ir auklėjimo modelių realizavimo stoką šeimoje. Vagystės teisiniu, moraliniu požiūriu yra naudos sau įgijimas, tokiu atveju galima analizuoti tikimybę, dėl elementariausių materialinių išteklių šeimoje stoką.

2.3.2.5. Tėvų santykiai su vaiku tarpasmeniniame bendravime ir ugdymo procese. Tyrimo dalyvių santykiai su tėvais yra viena mažiausiai akcentuotų probleminių sričių teismo nutartyse, tačiau vaiko raidoje tai yra socializacijos pamatas. Tėvų ir tyrimo dalyvių santykiai atskleisti dviejose srityse: tarpasmeninio bendravimo ypatumai, tėvų priežiūra ir rūpinimasis nepilnamečiu vaiku (žr. 8 lentelė ir žr. 25 priedas).

8 lentelė

Tėvų santykiai su vaiku tarpasmeniniame bendravime ir ugdymo procese, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Tėvų santykiai su vaiku tarpasmeniniame bendravime ir ugdymo procese	Tėvų ir vaikų tarpasmeninio bendravimo tendencijos: vaikų abejingumas tėvų pastaboms, neklausymas, tėvų ir vaikų tarpusavio konfliktai	17
	Tėvų dalyvavimo vaiko mokymosi procese stoka, abejingumas mokyklos nelankymo problemai	8
	Specialistų, teikiančių pagalbą šeimai, tėvų įtakos vaiko auklėjimui vertinimas	3
	Tėvų abejingumas vaiko raidai: nesirūpinimas auklėjimu, mokymusi, apleidimas	3
	Vaiko delinkventinio elgesio susiformavimo priežasčių aiškinimas priskiriant atsakomybę išoriniams veiksniams: tėvų vertinimas	2
	Vaiko delinkventinio elgesio susiformavimo priežasčių aiškinimas tėvams prisiimant atsakomybę	1
	Vaiko delinkventinio elgesio susiformavimo priežasčių analizės stoka: tėvų vertinimas	1
	Vaiko giminaičių domėjimasis mokinio mokymosi rezultatais, lankomumu	1
Iš viso:		36

Kategorijos išskirtos remiantis šeimose augusių vaikų teismo nutartimis. Problemiškiausios sritys yra tėvų bendravimo su vaiku ypatumai (teig. sk.=17) ir tėvų rūpesčio vaiku stoka, įsigilinant į jo santykį su mokykla (teig. sk.=8). Akivaizdu, kad šeimoje vyrauja įtemti santykiai, kuriuose yra empatijos, socialinės komunikacijos, auklėjimo trūkumas, deformuota dorovinė ir dvasinė kultūra, vertybių sistemos. Galima kelti prielaidą, kad vaiko raidoje stigo emocinių ryšių pastovumo, vyravo nenuoseklus auklėjimas ar ilgalaikė nepriežiūra, kas silpnino mažamečio saugumo jausmo formavimąsi. Anot Samašonok, Gudonio, Juodraičio

(2010), nepalankios sąlygos šeimoje skatina konfliktą su socialine aplinka, negebėjimą įveikti problemas, susiformuoja neigiama pasaulio samprata, neapgalvotas, provokuojantis, agresyvus elgesys, paaugliai „tarpusavio problemas dažniausiai sprendžia fizine jėga, negeba laikytis visuomenėje priimtų elgesio normų ir taisyklių, priešinasi suaugusiųjų nurodymams, demonstratyviai jų neklauso“ (Samašonok ir kt., 2010, p. 28). Tokiomis aplinkybėmis komplikuoti santykiai tampa ne tik tarp vaiko ir aplinkos, bet ir tarp vaiko bei šeimos narių (teig. sk.=17): „*neklauso tėvų*“, „*mama į namus yra kvietusi policijos pareigūnus dėl <...> (aut. Past. Sūnaus) elgesio*“, „*konfliktai su tėvais*“ (iš teismo nutarčių). Tačiau negatyvus vaikų elgesys gali būti kaip grįžtamasis ryšys, protestas prieš tėvų nepriežiūrą: „*mama teigė žinanti, kad jos sūnus S. P. neina į mokyklą, nes jau kelias savaites negrįžta namo, ji nežinanti, kur jis randasi*“ (iš teismo nutarčių). Šie duomenys patvirtina tėvų įtakos vaiko elgesiui ir raidai nebuvimą (teig. sk.=3).

Nagrinęjant tėvų ir tyrimo dalyvių tarpusavio santykį, atkreiptinas dėmesys į tėvų abejingumą vaiko mokymosi procesui (teig. sk.=8), kuris pasireiškia ne tik nesidomėjimu vaiko mokyklos lankymu: „*į mokyklą mama neatvykdavo*“, „*<...> sūnaus mokyklos lankomumu bei mokymosi rezultatais, elgesiu nesidomėjo, į mokyklą atvykusi nebuvo, neskambino*“ (iš teismo nutarčių), bet ir apleidimu mokymosi procese (teig. sk.=3): „*mama juo nesirūpino, vaikas augo apleistas, nemotyvuotas, nesimokė*“ (iš teismo nutarčių). Duomenys atskleidžia emocinių ryšių šeimoje nutrūkimą, susvetimėjimą, tėvų abejingumą vaikui, jo raidai, atsakomybės už nepilnamečio sėkmingos ateities stoką, bei atsakomybės už netinkamą auklėjimą perkėlimas išorinėms aplinkybėms: „*bendrauja su kaime gyvenančios I.L. vaikais, kurie mamos teigimu, neigiamai įtakoja sūnaus elgesį*“ (iš teismo nutarčių).

Tyrimo duomenys nurodo, kad šeimoje gyvenančių vaikų santykiai su tėvais yra įtempti, neformuojantys psichologinio saugumo – tokios šeimos sąlygos skatina vaiko nepasitikėjimą savimi, nepatenkina priklausymo poreikio, skatina saviraišką kitoje, tikėtina, kad asocialioje aplinkoje, formuoja menkavertiškumo jausmą, skatina agresyvaus pobūdžio pranašumo siekį. Vaikas siekia, kad bet kokia kaina būtų atkreiptas dėmesys į jį, pripažįstamas jo autoritetas, jėga, nes šeimoje nepilnametis nėra vertinamas.

2.3.2.6. Individualių charakterio savybių problema. Tyrimo nutartyse išryškėjo individualių savybių kategorija, kuri gali būti interpretuojama kaip riziką didinantys charakterio bruožai perimant asocialaus elgesio modelius (žr. 9 lentelė ir žr. 26 priedas). Kategorijos išskirtos remiantis VGN ugdytinių teismo nutartimis.

Individualių charakterio savybių problema, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Individualių charakterio savybių, galinčių pastiprinti delinkventinio elgesio perėmimą, problema	Nepilnamečių pasidavimas aplinkinių įtakai, pritapimo poreikis	6
	Individualios nepilnamečių charakterio savybės keliančios prielaidą apie charakterio akcentuacijas	4
	Nepilnamečio vengimas prisiimti atsakomybę už savo veiksmus	3
	Nepilnamečio jautrumas kritikai, žema savikontrolė	1
Iš viso:		14

Delinkventinio elgesio perėmimą iš aplinkinių gali paskatinti tokie individualūs bruožai kaip polinkis pasiduoti kitų įtakai, poreikis pritapti (teig. sk. =6), todėl tikėtina, kad bendraamžių grupės daro įtaką nepilnamečių psichoemociinei raidai: „*jam svarbi bendraamžių nuomonė*“, „*lengvai pasiduoda neigiamai įtakai*“ (iš teismo nutarčių), tad to pasekoje galima delinkventinio, nusikalstamų elgesio būdų perėmimo rizika. Tikėtina, kad keletą teismo nutartyse pažymėtų individualių charakterio, būdo savybių nurodo egzistuojant charakterio akcentuacijas (teig. sk. = 4), tačiau tam patvirtinti būtinas išsamus psichologinis tyrimas. Respondentų būdo bruožai ir savybės: „*impulsyvumas, emocionalumas*“, susiklosčiusių nepalankių aplinkybių sprendimas apkaltinant kitą (teig. sk. = 3): „*vengia bet kokios atsakomybės už savo poelgius*“, jautrumas kritikai ir žemas savikontrolės lygis (teig. sk. = 1), byloja apie nepakankamą asmenybės socialinės ir emocinės brandos lygį, infantilumą, menką gebėjimą pasipriešinti negatyviems aplinkos veiksniams, įtakoms.

Apibendrinant šią diagnostinę sritį, akivaizdus tyrimo dalyvių sudėtingų santykių tinklas su tėvais, ugdymo įstaiga. Esant įtampai, nesiformuoja saugumo jausmas, nepilnamečiai aplinką vertina kaip grėsmingą, nedraugišką ir tai sąlygoja neįsisąmonintą poreikį kovoti, įrodyti savo asmenybės išskirtinumą. Su vaikais dirbantiems specialistams tikslinga atkreipti dėmesį į tai, kokiais būdais, elgesio formomis ir kokio tikslo vedinas nepilnamečiai elgiasi vienaip ar kitaip, ir tuomet kryptingai organizuoti socialinę veiklą vykdant kriminalinių veikų prevenciją, ugdant pozityvią komunikaciją, socialinę interakciją, teigiamą paauglio žvilgsnį į socialinę aplinką, akcentuojant jėgos demonstravimo, kito menkinimo žalingumą ne tik aukai, bet ir agresoriui. Taip pat į socialinę veiklą tikslinga įtraukti ir nepilnamečio artimiausią aplinką – tėvus, auklėtojus, mokytojus, draugus.

2.3.3. Korekcinės pagalbos teikimo nepilnamečiui ypatumai

Diagnostinė sritis – korekcinės pagalbos teikimo nepilnamečiui ypatumai – išsiskyrė kaip prevencinė priemonė, poveikis, taikytas mokykloje, VGN, įsitraukiant teisėsaugos

institucijoms, siekiant neutralizuoti ir koreguoti negatyvų nepilnamečio elgesį, paskatinant jį perimti prosocialų gyvenimo būdą ir vertybes. Pagrindiniai korekcinės pagalbos būdai, taikomi tiesiogiai delinkventinio elgesio nepilnamečiams, yra minimali priežiūra, socialinė – psichologinė pagalba, prevencinės policijos programos (žr. 10 lentelė ir žr. 27 priedas) ir jomis nepasiekus pozityvių vaiko elgesio pokyčių, skiriama VPP, kaip galimybė teikiant kompleksinę pedagoginę – socialinę – psichologinę pagalbą, atitraukti nepilnamečių nuo žalingos aplinkos ir perteikti visuomenei priimtinas vertybes, padidinti sėkmingos adaptacijos visuomenėje galimybes (žr. 11 lentelė ir žr. 28 priedas).

10 lentelė

Psichologinės pagalbos nepilnamečiui ypatumai, efektyvumas, ir jos vertinimas, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Psichologinės pagalbos nepilnamečiui ypatumai, efektyvumas, ir jos vertinimas pagalbos gavėjų ir pagalbos teikėjų požiūriu	Taikytų minimalios priežiūros priemonių, skirtų nepilnamečių elgesio korekcijai, nerezultatyvumas	55
	Nepilnamečių atsisakymas teikiamos socialinės psichologinės pagalbos ir nedalyvavimas pagalbos teikimo procese, abejingumas savo ateičiai	25
	Minimalios priežiūros priemonių skyrimas nepilnamečiui ir jų formų įvairovė: įpareigojimas mokytis, lankytis pas psichologą ir socialinį pedagogą, laikytis reglamentuotos tvarkos taisyklių ir vykdyti kitus įpareigojimus	23
	Mokyklos specialistų teikta neapbrėžtų formų socialinė – psichologinė pagalba	17
	Neapibrėžtų formų socialinės – psichologinės pagalbos ir saviraiškos sąlygų nepilnamečiui organizavimas vaikų globos namuose	10
	Teisėtvarkos institucijų specialistų profilaktinio pobūdžio pagalba nepilnamečiui	4
Iš viso:		124

11 lentelė

VPP kaip sistema padedanti įveikti susiformavusį vaiko ydingą elgesį, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Vidutinės priežiūros priemonė kaip sistema padedanti įveikti susiformavusį vaiko ydingą elgesį	Vaikų atstovų vidutinės priežiūros priemonės taikymo vertinimas	11
	Vaiko, kuriam planuojama taikyti vidutinę priežiūrą, pozityvus nusiteikimas dėl elgesio korekcijos ir siekimas susirasti naujų pažįstamų	9
	Vaiko, kuriam planuojama taikyti vidutinę priežiūrą, skeptiškas nusiteikimas dėl elgesio korekcijos	4
	Vaiko, kuriam planuojama taikyti vidutinę priežiūrą, abejingas požiūris į savo ateitį	1
Iš viso:		25

Analizuojant psichosocialinės pagalbos nepilnamečiui kategorijas, išryškėja tendencijos, kad taikytos įvairios minimalios priežiūros priemonės (teig. sk.=23), orientuotos į specialisto (socialinio pedagogo, psichologo) darbą su nepilnamečiu, įpareigojimą mokytis pagal

pagrindinio ugdymo programą ir dalyvauti prevencinėse, reabilitacinėse programose: „*paskirtos minimalios priežiūros priemonės – specialisto (psichologo) darbas su vaiku ir įpareigojimas iki 16 metų mokytis pagal pagrindinio ugdymo programą*“, „*skirtos vaiko minimalios priežiūros priemonės – mokytis pagal pagrindinio ugdymo programą, dalyvauti socialinio ugdymo, reabilitacijos ir prevencijos programose*“ (iš teismo nutarčių), taip pat mokyklos specialistų teikta kryptinga kompleksinė socialinė – psichologinė pagalba (teig. sk.=17): „*įtrauktas į adaptacinę programą*“, „*su juo bendravo psichologas*“, „*su D. Š. dirbo mokyklos socialinė pedagogė*“ (iš teismo nutarčių), VGN ugdytiniams taikyta papildoma pagalba, siekiant pozityvių nepilnamečio elgesio pokyčių (teig. sk.=10): „*su ugdytiniu individualiai dirba šeimos auklėtojai, socialiniai pedagogai*“, „*Vaikų globos namuose teikiama socialinė pedagoginė – psichologinė pagalba bei elgesio korekcija*“ (iš teismo nutarčių), teisėtvarkos institucijų organizuoti prevencinio pobūdžio užsiėmimai (teig. sk.=4): „*jis dalyvavo policijos komisariato vykdomoje prevencinėje veikloje*“ (iš teismo nutarčių), nebuvo veiksmingos ir lauktinų rezultatų dėl nepilnamečių teigiamų elgesio pokyčių pasiekta nebuvo. Minimalios priežiūros priemonės ir kiti taikyti elgesio korekcijos būdai ir priemonės rezultatų nedavė (teig. sk.=55): „*skirtoji minimali priežiūros priemonė nepasiteisino*“, „*mokyklos taikomos korekcijos priemonės yra neveiksmingos*“, „*buvo supažindintas su jam skirtais įpareigojimais bei pasekmėmis jų nesilaikant, tačiau pozityvių pokyčių neįvyko*“ (iš teismo nutarčių). Tyrimo dalyviai abejingai reagavo į jiems siūlomą ir teikiamą pagalbą (teig. sk.=25): „*paskirtąsias priemones ignoravo, jų nesilaikė*“, „*ignoruoja siūlomą specialistų pagalbą*“ (iš teismo nutarčių). Tikėtina, kad nepilnamečių abejingumą teikiamai pagalbai gali formuoti jau nagrinėtas priešiškas santykis su ugdymo aplinka, taipogi, abejingumas savo ateičiai, mokslo kaip prioritetinės srities nevertinimas. Be abejo, būtina įvertinti tokius faktorius, kaip šeimos nepriežiūra ar domėjimosi vaiko padėtimi ugdymo kontekste stoką, draugų nuomonę dėl teikiamos pagalbos, demonstratyvų nepilnamečio priešinimąsi, kurį galima traktuoti kaip baimę pažeisti savo autoritetą, prarasti pranašumą, kurio jis jau siekia agresyviais būdais, versdamas kitus jaustis silpnais, o pagalbos priėmimo atveju jis parodytų savo „silpnumą“.

Paskirtomis minimalios priežiūros priemonėmis nepasiekus pozityvių pokyčių, gali būti kreipiamasi į vaiko gyvenamosios vietos savivaldybės administracijos direktorių dėl VPP skyrimo. Tai institucinė vaiko priežiūra, kuomet jo elgesys kelia realų pavojų kitiems žmonėms, jų turtui, sveikatai ir pačiam vaikui.

VPP skiriama surinkus informaciją iš ugdymo įstaigos, policijos, vaikų teisių apsaugos skyrių, išklausus vaiko atstovų ir paties nepilnamečio nuomonę. Remiantis tyrimo duomenimis, vaiko tėvai/globėjai sutinka ir teigiamai vertina VPP skyrimą vaikui (teig. sk.=11). Manoma, kad vaiko atstovai sutikdami su VPP skyrimu nepilnamečiui nori, kad paauglio elgesys

būtų veikiamas aktyviomis priemonėmis, yra pripažįstama asmeninės tėviškos įtakos vaiko auklėjime stoka, įvertinami žalingi faktoriai, esantys vaiko aplinkoje. Būtina atkreipti dėmesį, kad dalis tyrimo dalyvių yra iš socialinės rizikos, nepilnų šeimų, kurioms yra taikomos socialinės lengvatos, tad vaiko nebuvimas namų aplinkoje materialiai palengvintų šeimos gyvenimą, todėl tai gali būti papildoma priežastis dėl tėvų suinteresuotumo patalpinti vaiką į VSC.

Nagrinęjant nepilnamečių požiūrį į VPP skyrimą, vyrauja pozityvios nuostatos dėl vykimo į VSC (teig. sk.=4), tačiau yra reaguojančių negatyviai (teig. sk.=4), abejingai (teig. sk.=1). Aktualu tai, kad nepilnamečiai yra motyvuoti keisti savo elgesį, tai galima vertinti kaip gebėjimą prisiimti atsakomybę už savo gyvenimą, poelgius, individualią motyvaciją panaudoti kaip resocializacijos pamatą.

Remiantis tyrimo duomenimis matyti, kad nepilnamečiams buvo taikytos kompleksinės pagalbos priemonės ugdymo įstaigoje, VGN, įtraukiant bendruomenės institucijas, tačiau nebuvo pasiekti rezultatai, ko pasekoje būtina skirti intensyvesnę pagalbą, orientuotą į atitraukimą nuo žalingos aplinkos, elgesio formų, įpročių.

Įvertinant pirmąjį tyrimo etapą, atkreiptinas dėmesys, kad į delinkventinį elgesį yra linkę tiek paaugliai iš VGN, tiek vaikai, augantys šeimoje. Abiejų tikslinių grupių tyrimo dalyviai ankstyvuosius amžiaus tarpsnius augo šeimoje, sudėtingose raidos sąlygose, kurios galėjo lemti delinkventinio elgesio modelių perėmimą. Pranašumo siekis sociume, ugdymo įstaigoje byloja, kad tyrimo dalyvių vyraujantis santykis su aplinka yra agresyvaus pobūdžio, orientuotas į jėgos (fizinės/psichologinės) akcentavimą, kito žeminimą, tuo iškeliant savo autoritetą, statusą ir parodant pranašumą. Nepilnamečių santykiai su ugdymo įstaiga, tėvais yra sudėtingi, įtempti, skatinantys abipusį susvetimėjimą, nepatenkinantys priklausymo, savirealizacijos poreikių, ko pasekoje vaikas siekia įveikti menkavertiškumo jausmą negatyviu elgesiu, užmegzdamas jo raidai nepalankias pažintis. Taip pat buvo gauti duomenys, kad vaikai iš institucijos (VGN) yra agresyvesni, priešiškesni aplinkai, stipriau orientuoti į pranašumo siekimą ir kito menkinimą, darantys smulkius nusižengimus, tačiau vaikai, augantys šeimoje, atlieka baudžiamuosius nusižengimus, jiems dažniau keliami ikiteisminiai tyrimai.

2.4. II tyrimo etapas: tyrimo dalyvių rašinių analizė

Antrasis tyrimo etapas yra orientuotas į subjektyvias tyrimo dalyvių nuostatas, tikslus, lūkesčius, nuomonę. Šioje tyrimo dalyje išskirtos trys diagnostinės sritys: subjektyvus savo elgesio vertinimas ir tikslingumas, draugų kaip referentinės grupės įtaka vaiko raidai, ateities lūkesčiai ir vaiko auklėjimo tendencijos nepilnamečių požiūriu. Tyrimo metu buvo

pateikiami orientacinio pobūdžio atviri klausimai, buvo skatinamas savo minčių dėstymas rašinio forma.

2.4.1. Subjektyvus savo elgesio vertinimas ir tikslingumas

Tyrimo dalyviams buvo pateikti atviri klausimai apie jaunų žmonių agresyvumą ir tokiu elgesiu siekiamus tikslus (žr. 12 lentelė ir žr. 29 priedas). Formuluojuant klausimus buvo remiamasi projekcijos principu – savo savybių perkėlimas kitiems objektams, asmenims.

12 lentelė

Nepilnamečių savęs įtvirtinimas sociume agresyviu elgesiu, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Nepilnamečių savęs įtvirtinimas sociume agresyviu elgesiu	Nepilnamečio agresyvaus elgesio pasireiškiančio savęs aukštinimu, kito žeminimu, smurtu, orientuotas į pripažinimo siekį draugų grupėje	19
	Nepilnamečio agresyvaus elgesio formos, pasireiškiančios jėgos naudojimu, verbaline agresija, bendražmogiškųjų taisyklių laužymu	13
	Nepilnamečio agresyvus elgesys kaip individualių ir grupinių nusikaltimų užuomazgos	3
	Nepilnamečio agresyvus elgesys kaip galimybė išvengti agresijos iš išorės pačiam	2
Iš viso:		37

Analizuojant rašinių medžiagą išryškėjo pagrindinė kategorija – nepilnamečių agresyvus elgesys turint tikslą save išaukštinti, orientuotas į pripažinimo siekį tarp draugų (teig. sk.=19). Ši kategorija yra vienodai būdinga vaikams, augusiems šeimoje (teig. sk.=9), ir VGN ugdytiniams (teig. sk.=10): „*galvotų, kad jis yra kietesnis už kitus, aplinkinius, draugus*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „*Aš irgi toks buvau – norėjau pasirodyti prieš kitus draugus, koks aš esu kietas, o kiti silpni*“ (VGN ugdytinis, 14 m.) (iš rašinių). Ši kategorija patvirtina keltą hipotezę, kad agresyvus, delinkventinis elgesys orientuotas į pranašumo siekį prieš kitus asmenis, anot Adlerio, vyrauja pozicija „jie prieš visus ir visi prieš juos“ (Adler, 2008, p. 72).

Tyrimo dalyvių rašinių analizė atskleidžia, kad pranašumo yra siekiama įvairiomis formomis (teig. sk.=13) – fizine ir verbaline agresija, ypač prieš silpnesnį asmenį, abejingumu reikalavimams, klastingumu: „*tu jį gali mušti, žeminti prieš kitus*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „*bando įbauginti kitus draugus, nepažįstamus asmenis*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „*manipuliuoti kitais žmonėmis*“ (VGN ugdytinis, 14 m.) (iš rašinių). Tai sąlygoja poreikį įgyti ypatingą statusą sukelti kitiems baimę, skausmą, tokiu būdu pabrėžiant dominavimo poziciją.

Remiantis tyrimo duomenimis, delinkventinis elgesys gali būti kaip grupinių nusikaltimų užuomazga (teig. sk.=3) ar net pragyvenimo šaltinis: „*apiplėšinėja žmones, geriau vagia, nes jie nenori dorai užsidirbti*“ (VGN ugdytinis, 14 m.) (iš rašinių). Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad agresija kitų atžvilgiu gali būti kaip gynybos priemonė nuo kitų agresijos (teig.

sk.=2), šiuo agresijos tikslu remiasi VGN ugdytiniai. Tikėtina, kad globojami vaikai sudaro socialinės rizikos grupę dėl patyčių pavojaus, „etikečių klijavimo“, neigiamo stereotipizavimo, smurto, priešiško, nukreipto prieš juos iš bendraamžių, mokytojų pusės. Neigiamas aplinkos požiūris nepilnamečių atžvilgiu gali sukelti „save išpildančios pranašystės“ reiškinį – Golemo efektą: neigiami lūkesčiai ir atitinkamas elgesys žmogaus atžvilgiu sukelia laukiamo elgesio efektą (Myers, 2008).

Tyrimo dalyviai rašiniuose išskyrė subjektyvų požiūrį į aplinkybes ir priežastis, kurioms esant, jiems buvo skirta VPP ir apgyvendinimas VSC (žr. 13 lentelė ir žr. 30 priedas).

13 lentelė

Subjektyvus nepilnamečio požiūris vertinant patekimo į VSC aplinkybes, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Subjektyvus nepilnamečio požiūris įvertinant patekimo į VSC aplinkybes	Fizinės jėgos naudojimas, svetimo turto pasisavinimas, asocialaus gyvenimo būdo (bėgimas iš namų, nepaklusimas taisyklėms, reikalavimams) vedimas kaip aplinkybės lėmusios nepilnamečio patekimo į VSC	10
	Mokyklos nelankymas – aplinkybė lėmusi nepilnamečio patekimo į VSC	4
	Nepilnamečio neapibrėžtos asmeninės atsakomybės pripažinimas dėl patekimo į VSC	4
	Atsakomybės už nepilnamečio patekimo į VSC perkėlimas tėvams ir draugams	2
Iš viso:		20

Analizuojant kategorijas, matomos tendencijos, kad šeimoje augę vaikai ir VGN ugdytiniai prisiima asmeninę atsakomybę dėl patekimo į VSC, tik skirtingai vertina priežastis: fizinis smurtas, nusikaltimai yra traktuojama kaip pagrindinė priežastis dėl VPP skyrimo (teig. sk.=10), mokyklos nelankymo kaip lemiančio veiksnio tyrimo dalyviai neskiria (teig. sk.=4). Tai patvirtina, kad nepilnamečiai analizuoja savo elgesį, jo priežastis ir padarinius, suvokia ir išsako savo pagrindinę poziciją dėl intensyvios priežiūros skyrimo, tai leidžia numanyti apie asmens socialinę brandą, gebėjimą įvertinti savo poelgių priežastis ir padarinių ryšį. VGN ugdytiniai atsakomybę už savo elgesį ir gyvenimą priskiria tėvams dėl auklėjimo stokos, draugams dėl blogo pavyzdžio (teig. sk.=2): „reikėjo gyventi su tėvais <...> visi mane būtų griežčiau prižiūrėję“ (VGN ugdytinis, 15 m.) (iš rašinių).

2.4.2. Nepilnamečių ateities lūkesčiai ir orientacija į naudotiną auklėjimo stilių

Remiantis rašinių analize, tyrimo dalyviai turi adekvačių ateities lūkesčių, kurie yra susiję su ugdymusi, profesine veikla (žr. 14 lentelė ir žr. 31 priedas). Abiejų tyrimo grupių nepilnamečių ateities lūkesčiai labiausiai orientuoti į konkretų ar neapibrėžtą ugdymąsi (teig. sk.=16): „mokyti kuo daugiau“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „labai norėčiau pabaigti 12

klasių ir stoti į kolegiją“(VGN ugdytinis, 15 m.), *„pabaigti dešimt klasių ir eiti į profesinę mokyklą, kokią nors profesiją išsirinkti ir mokytis“* (VGN ugdytinis, 14 m.) (iš rašinių). Šie lūkesčiai yra sąlyginai adekvatūs, atitinkantys realius tyrimo dalyvių gebėjimus, tikėtina, jog ugdymas, mokslas yra suvokiamas kaip būtina gerbūvio sąlyga, tačiau siekiant realizuoti šiuos lūkesčius, būtina pedagoginė pagalba, kurios eigoje būtų ugdoma mokymosi motyvacija, mažinamos žinių spragos, orientuojamasi į sėkmes moksle.

Adekvatūs, tačiau neapibrėžti lūkesčiai susiję su profesine veikla (teig. sk.=5): *„kad gaučiau gerą darbą“*(vaikas augęs šeimoje, 17 m.), *„susirasti darbą kuo greičiau“*(VGN ugdytinis, 14 m.) (iš rašinių). Pastebėta, kad tyrimo dalyviai yra įsisąmoninę mokslo ir profesinės veiklos įgijimo ryšį, t.y., kad išklausti tam tikrą kursų skaičių, kad būtų galima stoti į profesinę mokyklą, tačiau pagrindinės profesinės orientacijos yra abstrakčios, galima kelti prielaidą, kad susijusios su ne kvalifikuotu darbu.

14 lentelė

Nepilnamečių ateities lūkesčiai ir požiūris į būsimą gyvenimo būdą išėjus iš VSC, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Nepilnamečių ateities lūkesčiai kaip asmeninė motyvacija ir požiūris į būsimą gyvenimo būdą išėjus iš VSC	Nepilnamečių ateities lūkesčiai orientuoti į neapibrėžtos formos mokymąsi, pagrindinės ir vidurinės mokyklos, kolegijos baigimą	16
	Nepilnamečių ateities lūkesčiai susiję su neapibrėžtų sričių profesijomis ir orientacija į techninę specialybę	5
	Nepilnamečių neapibrėžti ateities lūkesčiai susieti su asmenine prosocialia gerove	4
	Nepilnamečių ateities lūkesčiai susiję su pasiryžimu atsisakyti socialiai nepriimtinių elgesio formų – nusikaltimų ir neigatyvios draugų įtakos	3
	Nepilnamečių ateities lūkesčiai susieti su šeimos kūrimu, gyvenamosios patalpos ieškojimu	3
	Nepilnamečių ateities lūkesčiai orientuoti į svetimo turto pasisavinimą kaip pragyvenimo šaltinį	3
Iš viso:		34

Išimtinai VGN ugdytiniai yra orientuoti į neapibrėžtą prosocialią gerovę ateityje (teig. sk.=4), tyrimo dalyviai taip pat formuoja ateities lūkesčius, orientuotus į delinkventinės veiklos atsisakymą (teig. sk. =3), šeimos kūrimą (teig. sk.=3). Galima daryti prielaidą, kad tyrimo dalyviai siekia socialiai priimtino gyvenimo, tačiau nėra numatę strategijų, kaip realizuoti šiuos lūkesčius, todėl nurodo abstrakčius galutinius rezultatus, pvz., *„geros šeimos (aut.past. ateities lūkesčiuose sukurti darnią šeimą)“*(vaikas augęs šeimoje, 17 m.), *„Didžiausias planas – neprisidirbti daugiau“*(vaikas augęs šeimoje, 17 m.), *„neprisidirbti, kad galėčiau gyventi kaip normalus žmogus“*(VGN ugdytinis, 14 m.) (iš rašinių).

Atkreiptinas dėmesys, kad dalis tyrimo dalyvių nėra numatę prosocialių lūkesčių, vyrauja pesimistinis požiūris, orientuotas į nusikalstamą elgesį (teig. sk.=3): *„toliau vogsiu, atiminėsiu, bent jau dabar taip galvoju“*(VGN ugdytinis, 13 m.) (iš rašinių). Tikėtina, kad

ankstyva kriminalinė patirtis, sąlyginai lengvas materialinės naudos turėjimas iškreipia paauglių požiūrį į gyvenimo būdą, deformuoja vertybes, lemia dvasinės ir socialinės atskirties faktą, prioritetu tampa agresyvus elgesys, jo teikiama nauda neįvertinant žalos tiek visuomenei, tiek savo asmenybei.

Analizuojant tyrimo dalyvių akcentuotą vaikų auklėjimo stilių, kokį jie taikytų savo šeimoje ar tėvai turėtų taikyti savo vaikams, pastebima orientacija į autoritariško ir demokratiško stilių samplaiką, kurioje jungtųsi griežtas vaiko auklėjimas ugdant atsakomybę, teigiamus elgesio modelius, priežiūra (teig. sk.=9) (žr. 15 lentelė ir žr. 32 priedas): „*dėl padarytų nusizengimų su vaiku reikia pasikalbėti, pasakyti, dėl ko negalima buvo taip daryti*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „*priežiūrėti, kad eitų į mokyklą*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „*Vaikui būtinai turi būti griežtas tėvas arba mama*“ (VGN ugdytinis, 15 m.) (iš rašinių), tačiau yra nurodomas ir demokratiškas auklėjimo stilius, orientuotas į abipusę komunikaciją, teigiamus pastiprinimus šeimoje (teig. sk.=5): „*rūpintis, kuo daugiau bendrauti su juo*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „*skirti daugiau dėmesio*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „*reikia mokėti ir pagirti vaiką*“ (VGN ugdytinis, 15 m.) (iš rašinių). Liberalus auklėjimo stilius paminėtas, tačiau juo pabrėžiama, kad yra tikslinga ir reikalinga vaikui suteikti laisvės (teig. sk. 2): „*vaiką reikia auklėti ne per griežtai, kad jam būtų truputis laisvės, o ne kaip kitus auklėja: visada sėdi uždaryti namie, tėvai aiškina, su kuo bendrauti, su kuo – ne*“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.) (iš rašinių).

15 lentelė

Efektyvaus vaikų auklėjimo šeimoje ypatumai nepilnamečių požiūriu, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Efektyvaus vaikų auklėjimo šeimoje ypatumai nepilnamečių požiūriu	Nepilnamečių požiūris: tėvų naudojamas efektyvus auklėjimo stilius orientuotas į priežiūrą, griežtumą, paaiškinimus dėl elgesio būdų priimtumo, atsakomybės ugdymą	9
	Nepilnamečių pageidaujamas tėvų naudojamas auklėjimo stilius orientuotas į teigiamus paskatinimus, abipusį bendravimą	5
	Nepilnamečių požiūris: tėvų naudojamas efektyvus auklėjimo stilius turėtų būti liberalus	2
Iš viso:		16

Nagrinęjant tyrimo dalyvių siūlomus auklėjimo stilius pastebėta, kad vaikai iš šeimų labiau vertina autokratinį – demokratišką ir liberalų auklėjimo stilius, o VGN ugdytiniai – demokratišką, orientuotą į teigiamus pastiprinimus. Manoma, kad nepilnamečiai kaip priimtina auklėjimo stilių mini tą, kurio auklėjimo metodų stoka buvo šeimoje, t.y. šeimose vyravo liberalus auklėjimo stilius, pagrįstas nepriežiūra, abejingumu vaikui, arba autoritarinis, pasižymintis per didele kontrole, stokojant teigiamų emocinių ryšių, pozityvių pastiprinimų, elementaraus dėmesio.

2.4.5. Nepilnamečių draugų kaip referentinės grupės įtaka vaiko raidai

Analizuojant tyrimo duomenis, paaiškėjo, kad draugų nuomonė yra labai svarbi abiem tyrimo dalyvių grupėms (teig. sk.=10), pripažįstamas jų nuomonės, patarimų teisingumas, reikšmingumas: „Svarbi draugų nuomonė, nes reikia žinoti, ką jie apie tave mano“ (vaikas augęs šeimoje, 17 m.), „Draugų nuomonė man būna svarbi“ (VGN ugdytinis, 15 m.) (iš rašinių) (žr. 16 lentelė ir žr. 33 priedas). Atkreiptinas dėmesys, kad draugų požiūris į aplinką, kitus žmones, reiškinius yra svarbi motyvuojanti detalė, generuojanti individo elgesį elgtis ir mąstyti taip, kaip reaguoja jam svarbūs žmonės, taigi draugus galima konstatuoti kaip referentinę grupę, kuri gali stiprinti tiek pozityvius, tiek nepriimtinus elgesio būdus.

16 lentelė

Draugai, jų nuomonė kaip veiksny generuojantis nepilnamečių požiūrį į aplinką, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Draugai, jų nuomonė kaip referentinės grupės veiksny generuojantis nepilnamečio požiūrį į aplinką	Nepilnamečių geriausių draugų nuomonės svarbos ir teisingumo pripažinimas ir sutapatinimas su artimųjų giminaičių nuomone	10
	Nepilnamečių geriausių draugų patekimas į įkalinimo įstaigą	5
	Nepilnamečių geriausių draugų dalyvavimas mokymo procese	4
	Nepilnamečių artimųjų – tėvo, sesers – nuomonės reikšmingumo pripažinimas	4
	Nepilnamečių subjektyvus pripažinimas dėl klaidinančios geriausių draugų nuomonės	3
	Nepilnamečių geriausių draugų negatyvaus elgesio, nukreipto į žalingus įpročius ir vagystes, pavyzdys	2
	Nepilnamečiai neturi geriausio draugo	1
	Nepilnamečio geriausio draugo rodomo teigiamo pavyzdžio pripažinimas	1
	Kritiškas nepilnamečių geriausių draugų nuomonės vertinimas	1
Iš viso:		31

Reikšmingas yra draugų elgesio pavyzdys, kuris gali paveikti nepilnamečių elgesį: galima tiek pozityvi raida, pvz., orientacija į mokslą (teig. sk.=4), ar negatyvus elgesio modelis, pvz., geriausio draugo patekimas į įkalinimo įstaigą (teig. sk.=5), ypač tuo atveju, jeigu yra palaikomas bendravimas ir kalintysis penitencinę įstaigą apibūdina kaip sąlyginai priimtina gyvenimo variantą, nusikalstamos veikos nevertina kaip klaidingo gyvenimo žingsnio. Taip pat aktyviai paauglio sąmonę veikia ir draugų elgesio pavyzdys, kuris gali būti neigiamas (teig. sk.=2): „Vogė kaip ir aš“ (VGN ugdytinis, 13 m.) (iš rašinių), ar teigiamas (teig. sk.=1): „Turiu draugą, iš kurio galiu semtis minčių ir rodo man gerą pavyzdį“ (VGN ugdytinis, 15 m.) (iš rašinių). VGN ugdytiniams draugų nuomonė, demonstruojami elgesio modeliai yra aktualesni, labiau vertinami nei vaikams, augusiems šeimoje. Tai rodo, kad VGN ugdytiniams draugai yra itin svarbi socialinio tinklo dalis, patenkinanti socialinius ir emocinius poreikius, lūkesčius.

Tyrimo dalyviai pripažįsta, kad draugų nuomonė gali būti klaidinanti (teig. sk.=3). Pripažįstant artimųjų nuomonės svarbą (teig. sk.=4), stebėtina, kad šioje kategorijoje išimtinai vyrauja VGN ugdytiniai. Manoma, kad kritiškas draugų nuomonės vertinimas susiformavo dėl negatyvios ir pamokančios patirties, sietino su pašalinių patarimais, o šeimos narių nuomonės reikšmingumas hiperbolizuojamas dėl jų nebuvimo šalia, emocinių ryšių trūkumo.

Analizuojant „kietą“, t.y., žavintį, siektiną draugų elgesio modelį, išskirtos pagrindinės kategorijos, pagal kurias žavintys draugų poelgiai yra orientuoti į fizinę agresiją (teig. sk.=4), patikimą draugystę (teig. sk.=4), asmeninius pasiekimus (teig. sk.=4) ir abejingumą taisyklėms, demonstratyvumą (teig. sk.=3) (žr. 17 lentelė ir žr. 34 priedas).

17 lentelė
Draugų elgesys kaip veiksnys, lemiantis nepilnamečių pasaulėvaizdžio poziciją, teig. sk.

Kategorija	Subkategorija	Leksinių semantinių vienetų skaičius
Draugų elgesys kaip veiksnys, lemiantis nepilnamečių pasaulėvaizdžio poziciją	Žavintis, siektinas nepilnamečių draugų elgesys orientuotas į fizinę agresiją ir chuliganizmą	4
	Žavintis, siektinas nepilnamečių draugų elgesys orientuotas į netikėtumus, patikimą bendravimą	4
	Žavintis, siektinas nepilnamečių draugų elgesys orientuotas į socialiai priimtino gyvenimo būdo kūrimą: mokymąsi, sportą, pasaulėvaizdžio keitimą	4
	Žavintis, siektinas nepilnamečių draugų elgesys orientuotas į abejingumą normoms, taisyklėms, aplinkai	3
Iš viso:		15

Atkreiptinas dėmesys, kad VGN ugdytiniai žavintį ir siektiną draugo elgesį vertina tokį, kuris yra tiesiogiai agresyvus, tuo tarpu, vaikai, augę šeimoje, laikosi nuosaikesnės pozicijos – kaip lauktinas ir žavinčias pažymi demonstratyvaus elgesio formas, taip pat jiems svarbus bendravimas, draugystė. Aktualu, kad VGN ugdytinių siektini elgesio modeliai yra tiesiogiai nukreipti į agresyvų reagavimą, o esant tokio elgesio raiškai grupėje galimas pavyzdžio perėmimas, tikėtinas grupinės agresijos protrūkis, tuo tarpu šeimoje augę vaikai žavinčiais laiko smulkius nusizengimus, yra orientuoti į pasitikimą komunikaciją.

Apibendrinant antrojo tyrimo etapo duomenis, tyrimo dalyviai pripažįsta agresyvų elgesį kaip galimybę pranokti aplinkinius asmenis, parodyti savo moralinę, fizinę jėgą, tačiau buvo gauti duomenys atskleidžiantys priešingą tendenciją, kad agresija yra gynybos forma. Tyrimo dalyviai sąlyginai adekvačiai vertina savo negatyvų elgesį, pripažįsta klaidingus poelgius, nėra akivaizdaus polinkio suversti kaltę aplinkybėms ar pašaliniams asmenims. Nepilnamečių lūkesčiai yra adekvatūs, orientuoti į prosocialaus gyvenimo kūrimą, tačiau neapibrėžti, nenurodoma, kokiais būdais bus siekiama jų įgyvendinimo, todėl tai kelia nerimą dėl galimo elgesio modelio pasirinkimo susidūrus su sunkumais. Įvertinus duomenis apie vaikų auklėjimo stilius, manoma, kad tyrimo dalyviai laikosi pozicijos auklėti savo vaikus priešingai

nei patys buvo auklėti. Draugų nuomonė, siektinas elgesio pavyzdys pripažįstami kaip reikšmingi veiksniai, lemiantys elgesio modelio pasirinkimą, individualių lūkesčių formavimą.

2.5. Tyrimo etapų apibendrinimas

Pirmojo tyrimo etapo metu analizuota objektyvi ir patikrinta informacija teismo nutartyse atskleidžia, kad egzistuoja pranašumo siekio kaip reiškinių skatinančio vaiko delinkventinį elgesį raiška, kurią savo ruožtu pastiprina nepalanki šeimos aplinka, įtempti ryšiai su socialiniais institutais.

Antrojo tyrimo etapo duomenys atskleidžia, kad agresyvaus, delinkventinio elgesio tikslas – draugų pripažinimas, šlovės siekimas, galios demonstravimas, t.y. negatyvaus pranašumo siekio raiška. Delinkventinis elgesys, kuriuo siekiama dominuoti, įrodyti jėgą fiziniu, psichologiniu aspektais, egzistuoja pagrindinėse socialinėse sistemose – namuose, VGN, mokykloje. Tyrimo duomenys patvirtino prielaidą, kad draugų nuomonė, elgesio pavyzdys yra reikšmingas tyrime dalyvavusiems nepilnamečiams planuojant savo ateitį. Tyrimo dalyviai turi lūkesčių, adekvačių jų galimybės, tačiau išaiškėja pagalbos būtinumas ir tikslingumas ugdant šių paauglių motyvaciją siekti prosocialaus gyvenimo. Galimas pavojus dėl problemų sprendimo įgūdžių stokos, nes tyrimo dalyviai yra orientuoti tik į abstrakčią socialinę gerovę, nenurodo būdų, kuriais jie tai galėtų pasiekti.

Mokiniam taikytos socialinio, psichologinio, pedagoginio poveikio pagalbos priemonės, tačiau jos buvo neveiksmingos. Nepilnamečio ir ugdomosios aplinkos santykis yra kritiškas, sudėtingas, akcentuojamas tyrimo dalyvių abejingumas ugdomajam procesui, mokyklos teikiamos pagalbos priemonėms.

Išskirti esminiai skirtumai tarp VGN ugdytinių ir šeimoje augusių vaikų : VGN ugdytiniams būdingas stipriau išreikštas agresyvus, demonstratyvus, įžūlus elgesys, polinkis laužyti taisykles, nusistovėjusią tvarką, propaguoti žalingus įpročius, chuliganizmą, smulkius nusikaltimus ir teisėtvarkos pažeidimus. Tačiau vaikų, augančių šeimose, nusikalstamo pobūdžio veikų dinamika yra intensyvesnė, jiems keliami ikiteisminiai tyrimai pagal LR BK straipsnius, tačiau dėl nesuėjusio baudžiamosios ar administracinės atsakomybės amžiaus, tyrimai yra nutraukiami.

Tyrimo dalyviai yra orientuoti į prosocialius ateities lūkesčius, tačiau jie nėra apibrėžti, VGN ugdytiniai labiau nei šeimose augę vaikai, orientuojasi į abstraktų gerbūvį.

Tyrimo metu kelta hipotezė, kad pranašumo siekis yra reikšmingas veiksnys, generuojantis nepilnamečių delinkventinę veiklą, patvirtino abiejuose tyrimo etapuose. Taip pat

tyrimo duomenys patvirtino prielaidą, kad VGN ugdytiniai, t.y. vaikai iš institucijos, yra labiau linkę į delinkventinį elgesį siekiant pranašumo, pripažinimo.

2.6. Ekspertų vertinimas

Kokybinio tyrimo metu buvo atliekama pirminių rašytinių šaltinių teksto analizė, kurios metu indikatoriai buvo kategorizuojami pagal leksinį semantinį vieningumą, panašumą. Buvo sudarytos kategorijos, kurios atspindi indikatorių grupių esmę.

Siekiant užtikrinti kokybinio tyrimo validumą, buvo suformuota išorinių ekspertų grupė, kurią sudarė 7 asmenys. Ekspertai atrinkti pagal iš anksto numatytus kriterijus, susijusius su išsilavinimo standartais ir darbo patirtimi.

Ekspertai dalyvavo savanoriškumo principu. Jų buvo paprašyta įvardyti kategorijas, tokiu būdu patvirtinant ar paneigiant tyrėjo išskirtas kategorijas ir indikatorių grupes.

Ekspertams buvo pateikti sugrupuoti indikatoriai, kurių kategoriją jie turėjo įrašyti. Ekspertai turėjo galimybę pažymėti jų nuomone netinkantį leksinį semantinį vienetą tam tikros kategorijos grupėje.

Ekspertai neatkartojo tikslių tyrėjo kategorijų formuluočių, tačiau semantiniu aspektu, prasmė buvo išlaikyta. Tai nurodo, kad tyrimas yra validus.

Išvados

1. Atlikus teorinę problemos analizę, nustatyta, kad perdėtas pranašumo siekis susiformuoja ankstyvoje vaikystėje, raidai nepalankiose psichosocialinėse sąlygose, individui išgyvenant emocinę deprivaciją, patiriant smurtą, kas lemia socialinę disfunkciją, iškreipia nepilnamečio raidą. Pranašumo siekis gali turėti pozityvią ir negatyvią linkmę, tačiau nepilnametis, kuriam būdingas stipriai išreikštas nevisavertiškumo jausmas, yra orientuotas į negatyvų pranašumo siekį, turi poreikį užimti aukštą statusą brutaliais metodais, nepaisant aplinkybių ir reaguojant impulsyviai. Specifinė individo pozicija – orientacija į galią, jėgą, dominavimą, nesistengiant pasiekti asmeninių pozityvių laimėjimų, pasitenkinant kito smukdymu, menkinimu.
2. Remiantis teismo nutarčių dėl VPP skyrimo analize, I tyrimo etapo pirmos diagnostinės srities nagrinėjimas atskleidė, kad abi tyrimo dalyvių grupės – vaikai iš VGN ir vaikai, augę šeimose, vaikystės periodu gyveno šeimoje. Galima prielaida, kad tyrimo dalyviai yra susidūrę su nepalankiomis, žalingomis nepilnamečiui augimo ir raidos šeimoje sąlygomis, deprivacijos, emocinio atstūmimo galimybe, todėl nepilnamečių institucinė globa skirta dėl netinkamų sąlygų šeimoje, o vaikų, augančių su tėvais, šeimos įrašytos į socialinės rizikos apskaitą dėl vaikų nepriežiūros, alkoholizmo, netinkamo tėvų valdžios naudojimo.
3. Remiantis tyrimo duomenų analize, nepilnamečių pranašumo siekio raiška stebima įvairiose delinkventinio elgesio formose, būtent valkatavime, nustatytų taisyklių laužyme, įžūliame, neprognozuojamame, agresyviame elgesyje, nukreiptame į silpnesnius, teisėtvarkos pažeidimuose, chuliganizmo aktuose. Tyrimo dalyvių vyraujantis santykis su aplinka yra agresyvaus pobūdžio, orientuotas į jėgos akcentavimą, dominavimą, kito žeminimą, vertimą jaustis silpnu, tuo parodant savo pranašumą.
4. Nepilnamečių santykiai su ugdymo įstaiga, taip pat ir tėvais yra sudėtingi, įtempti, rodantys abipusį susvetimėjimą, nepatenkinantys nepilnamečių priklausymo poreikių, ko pasekoje vaikas siekia įveikti menkavertiškumo jausmą negatyviu elgesiu, užmegzdamas jo raidai nepalankias pažintis. Pastebėta, kad vaikai iš institucijos (VGN) yra agresyvesni, priešiškesni aplinkai, stipriau orientuoti į pranašumo siekį ir kito menkinimą, tiesioginį puolimą, moralinį žeminimą, darantys smulkius nusižengimus, tačiau nustatyta, kad vaikų, augančių namuose, nusikalstamo pobūdžio veikų dinamika yra intensyvesnė, jiems dažniau keliami ikiteisminiai tyrimai pagal LR BK straipsnius, tačiau dėl nesuėjusio baudžiamosios ar administracinės atsakomybės amžiaus, tyrimai yra nutraukiami.

5. Abiejų tyrimo grupių dalyviai nurodė, kad paauglių agresyvaus, delinkventinio elgesio tikslas yra siekis save išaukštinti, būti pripažintu ir vertinamu tarp draugų, t.y. įgyti pranašumą prieš kitus subjektus. Elgesio formas, kurios efektyviausiai padeda pasiekti pranašumą, yra baime, skausmą sukeltantys veiksmai, rodomas abejingumas reikalavimams, kito menkinimas. Nustatyta, kad į agresyvų pranašumą nukreiptas elgesys gali turėti ir savigynos tendencijų.
6. Abiejų grupių tyrimo dalyvių lūkesčiai yra adekvatūs realybei, atitinkantys jų gebėjimus, orientuoti į tolimesnį ugdimąsi, profesijos įgijimą, neapibrėžtų formų socialinio gerbūvio kūrimą, tačiau nenumatytos lūkesčių realizavimo strategijos ir todėl nurodomi abstraktūs galutiniai rezultatai. Tokiu atveju galima grėsmė dėl įvairių problemų sprendimo įgūdžių, elgesio strategijų įvairovės stokos. Dalies VGN ugdytinių ateities lūkesčiai yra pesimistiniai, orientuoti į nusikalstamų veikų darymą, greitos materialinės naudos įgijimą.
7. VGN ugdytiniai agresyvų draugo elgesį vertina kaip žavintį, siektiną, tuo tarpu šeimoje augę veikai nurodo, kad siektinas draugo elgesys yra nuoširdi draugystė, bendravimas. Keltina prielaida, kad tyrimo dalyvių nurodyti siektini draugų elgesio pavyzdžiai yra reikšmingi veiksniai, galintys lemti asmeninio elgesio modelio pasirinkimą, individualių prosocialių lūkesčių formavimo tendencijas.
8. Tyrimo hipotezė pasitvirtino – pranašumo siekis yra veiksnys, generuojantis nepilnamečių delinkventinį elgesį, kurį gali pastiprinti nepalanki šeimos aplinka, įtempti ryšiai su socialiniais institutais. Delinkventinio elgesio, pagrįsto agresija, tikslas – galimybė pranokti aplinkinius, dominuoti, t.y. būti pranašesniu, kas atitinkamai turi būti kontroliuojama ir valdoma vykdant prevencines programas, teikiant socialinę, pedagoginę, psichologinę pagalbą.

Rekomendacinis individualaus darbo modelis su linkusiu nusikalsti vaiku

Remiantis magistro darbo tyrimu ir profesine patirtimi su nepilnamečiais delinkventais, pateikiamas rekomendacinis darbo su linkusiu nusikalsti vaiku modelis. Socialinis darbas su vaiku yra priklausoma sritis nuo erdvės ir sąlygų, pvz., mokykloje probleminio elgesio vaikui taikomi kiti konsultavimo metodai nei nepilnamečiui, esančiam VSC. Pateikiant darbo modelio projektą, yra orientuojamasi į tuos nepilnamečius, kuriems yra skirta VPP ir jie yra apgyvendinti VSC. Rekomendacijose orientuojamasi į pradinį darbo etapą ir į dvi esmines sritis: santykį su vaiku ir konsultacijas kaip proceso specifiką.

Pirminiai preliminarūs sociopedagoginės veiklos su nepilnamečiu delinkventu etapai turėtų būti orientuojami į individualų darbą, kurio metu:

- užmezgamas kontaktas;
- formuojamas abipusis komunikacinis ryšys (vyksta dialogas tarp vaiko ir socialinio pedagogo, vyrauja teigiamos emocijos, pasitikėjimas, pagarba, santykis „draugas – draugas“, renkama informacija apie vaiką);
- vystoma sąveika, orientuota į pozityvius ir teigiamus dalykus, reiškinius, lūkesčius arba aptariama problema, iškeliamas, apibūdinamas siektinas tikslas, numatomi jo siekimo etapai, konkretūs veiksmai;
- sprendžiant tam tikrą problemą numatomos atsakomybės sritys, socialinis pedagogas įvertina vaiko aplinką, orientuojasi į jos specifiką;
- skatinamas grįžtamasis ryšys, įvertinamos situacijos/poelgio/problemos/ sprendimo silpnosios – stipriosios pusės, stebima vaiko aplinka, tolimesnis funkcionavimas.

Rekomendacijos socialiniam pedagogui dirbant individualiai su delinkventiniu paaugliu

1. Socialinis pedagogas, dirbdamas su delinkventiniu vaiku specializuotoje įstaigoje (VSC), privalo adekvačiai ir įdėmiai įvertinti psichosocialinę vaiko situaciją: nepilnamečiai delinkventai yra vaikai iš socialinės rizikos grupės, turintys didelį neigiamos gyvenimiškos patirties „bagažą“ – jiems būdinga akademinų žinių stoka, socialinių įgūdžių trūkumas, žalingi įpročiai, įprastai būna diagnozuotas raidos sutrikimas (elgesio, emocijų ir socialinės raidos sutrikimas, psichosocialinė deprivacija ir kt.), tačiau esminiai aspektai yra kriminalinė patirtis ir įtempti/sunykę santykiai su artimiausiais socialiniais institutais (šeima, ugdymo įstaiga). Šiame kontekste socialinis pedagogas turi adekvačiai ir jautriai planuoti savo darbą, įvertindamas realius vaiko gebėjimus, vidinį

- potencialą, motyvaciją keisti elgesį, savarankiškai spręsti problemas, tvirtai tikėti, kad vaikas yra unikalus, vertingas asmuo; būtina remtis humanizmo idėjomis.
2. Pirmos socialinės sąveikos metu socialinis pedagogas, susidūręs su delinkvento vaiko priešišku, abejingumu, skeptišku požiūriu, turi orientuotis į pozityvios komunikacijos, pasitikėjimu grįstų santykių, saugios aplinkos su vaiku kūrimą, kuris gali užtrukti nuo kelių konsultacijų iki laike neapibrėžto periodo. Negalima skubinti, daryti spaudimą nepilnamečiui, jeigu socioedukacinis procesas nevyksta taip greitai, kaip numatyta veiklos plane.
 3. Bendraudamas su vaiku, socialinis pedagogas turi atminti, kad linkęs nusikalsti vaikas jau yra bendravęs su įvairių sričių specialistais, jam taikytos įvairios elgesio korekcijos priemonės, kurios, tikėtina, buvo nerezultatyvios, todėl siekiant konsultacijų ir tarpusavio sąveikos sėkmės, socialinis pedagogas turi įvertinti savo asmenybę, analizuoti nuostatas, individualų požiūrį į problemą ir klientą (žr. 35 priedas).
 4. Konsultacijų metu socialinis pedagogas turi būti dėmesingas, domėtis nepilnamečio patirtimi, jausmais, būseną, pozicija aptariamam klausimui, todėl pagrindinis dėmesys turi būti skiriamas klausimams. Klausimus būtina užduoti taktiškais, formuluotėje neslepiant kaltinimo dėl pasirinkto reagavimo būdo ar elgesio modelio. Tikslinga ir būtina surinkti visą informaciją apie vaiko problemas, kas jį jaudina, apie ką galvoja, kokius problemas sprendimo būdus jau naudojo, tai yra, pažvelgti į pasaulį jo akimis.
 5. Sąveikos procese socialiniam pedagogui tikslinga pagrindinį dėmesį skirti ateities planavimui: galimybėms, pozityviems tikslams, lūkesčiams, nefiksuoti nepilnamečio praeities poelgių. Specialistui būtina suformuoti tokią poziciją, kad praeities įvykiai ir negatyvi delinkvento patirtis yra svarbūs tiek, kiek turi įtakos dabartinei paauglio būsenai, situacijai, problemoms, elgesio motyvams, neužstrigti praeityje, mokyti nepilnamečių į problemą žvelgti kaip įmanoma plačiau. Planuojant darbą svarbiausia surinkti duomenis apie vaiko šeimos aplinką, esamas problemas, fizinę ir emocinę sveikatą, būtiną socialinę paramą, problemų sprendimo įgūdžius, tarpasmeninius santykius, konfliktus ir t.t.
 6. Pagalbos teikimo procese tikslinga skatinti nepilnamečių kelti pozityvius ateities tikslus, lūkesčius. Taip formuosis vaiko gebėjimas savarankiškai spręsti problemas, stiprės atsakomybė už savo sprendimus, jis pasijus atsakingas už savo gyvenimą.
 7. Socialinis pedagogas turi laikyti „Ne“ pozicijos: nemoralizuoti, nebarti, nekritikuoti, nepertraukinėti, negąsdinti, neišduoti, nemeluoti.

8. Turėdamas galimybę susipažinti su delinkvento asmens bylos medžiaga, socialinis pedagogas privalo stebėti savo mintis, jausmus, nusiteikimą būsimo kliento atžvilgiu dėl išankstinių nuostatų pavojaus.
9. Dirbant su delinkventais vaikais, orientuotais į dominavimo ir pranašumo siekį, socialiniam pedagogui tikslinga orientuotis į savikontrolės, savitvartos, konstruktyvių konfliktų sprendimo būdų ugdymą, agresyvių elgesio formų keitimą prosocialios elgsenos alternatyvomis. Tikslingas grupinis darbas, orientuotas į konkurencijos lygio grupėje mažinimą, bendrumo jausmo, tarpusavio pasitikėjimo kūrimą.
10. Teikiant socialinę pagalbą nepilnamečiams delinkventams būtina įvertinti vaiko socialinės aplinkos stiprybes ir silpnybes, riziką, grėsmę ir galimybes. Esant socialinės rizikos iš šeimos pavojui, socialinis pedagogas, dirbdamas su vaiku, lygiagrečiai organizuoja socialinę prevencinį darbą su šeima arba remiasi šeimos stipriosiomis pusėmis. Ją įtraukdamas į korekcinį darbą su paaugliu delinkventu.
11. Socialiniam pedagogui dirbant su nusikalsti linkusiais, į pranašumo siekį orientuotais vaikais, tikslinga kelti perspektyvinius uždavinius, nukreiptus į asocialių nuostatų, jausmų keitimą, ryšių su asocialiais bendraamžiais silpninimą ir teigiamo socialinio tinklo su bendruomene, šeima kūrimą, stiprinimą, socialiai vertinamų elgesio modelių įsisavinimą.
12. Socialiniam pedagogui būtinos žinios apie vaiko vystimosi, augimo ir mokymosi ypatumus, amžiaus tarpsnių specifiką ir problemas, žinoti mokymosi sutrikimus, kurie sąlygoja ne tik akademinės nesėkmės, bet ir sukelia pašalines emocijas, išmanyti darbo su šeima principus.
13. Dirbant su vaiku yra susiduriama su šeimos problemomis, todėl socialiniam pedagogui tikslinga veiklos plane numatyti šeimos narių vaidmenų, komunikacinių charakteristikų, emocinių ryšių analizę, įvertinti tėvų motyvaciją ir gebėjimą spręsti problemas.

Dirbas su delinkventu vaiku, skiepijant prosocialias vertybes, yra kompleksinis procesas ir į jį turi būti įsitraukę pagrindiniai vaiko aplinkos segmentai: tėvai, mokyklos bendruomenė ir ugdytojai, taip pat socialinės pagalbos teisinę bazę kuriančios politinės jėgos (žr. 36 priedas).

Literatūros sąrašas

1. Abdulaziz Othman Altwaijri. (1997). *Child Delinquency: The Problem and the Solutions. Publications of the Islamic Educational, Scientific and Cultural Organization*. Internetinė prieiga: <http://www.isesco.org.ma/english/publications/child/Chap2.php> (žiūrėta: 2011-03-18).
2. Acus, A., Kraniauskas, L. (2007). *Socialinio elgesio nukrypimų sociologija*. Klaipėda: KU.
3. Adler, A. (2008). *Žmogaus pažinimas*. Vilnius: Vaga.
4. A lone mothers together project. Offord centre for child studies. Internetinė prieiga: http://www.offordcentre.com/df/df_proj1.html (žiūrėta: 2011-04-28);
5. *Ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos prevencija*. Tyrimo ataskaita. (2007). Internetinė prieiga: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/es/ankstyvojo%20pasitraukimo%20prevencija_ataskaita.pdf (žiūrėta: 2011-01-30).
6. Aramavičiūtė, V. (1975). *Nedarnių šeimų vaikai ir jų auklėjimo ypatumai*. Vilnius.
7. Arlauskienė – Kunigytė, I., Gegužytė, V. (2009). Nepilnamečių socializacijos problemos pataisos įstaigose. *Socialinis darbas*, 8 (7), 58 – 70.
8. Babachinaitė, G., Jurgelaitienė, G., Justickis, V., Pečkaitis, J. S., Petkus, A. ir kt. (2008). *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.* Vilnius: MRU Leidybos centras.
9. Bitinas, B. (2006). *Edukologinis tyrimas*. Vilnius: Kronta.
10. Bražienė, N., Mockienė, D., Bružienė, V. (2008). Agresija kaip specifinė vaiko elgesio forma: teorinis aspektas. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1 (17), 64 – 69.
11. Čepas, A. (1982). *Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo priežastys*. Vilnius.
12. Dapšys, A., Sakalauskas, G. (2005). *Smurtą patyrusių vaikų rehabilitacijos teisiniai aspektai*. Vilnius: Teisės institutas.
13. Dapšys, A. (1998). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: situacijos analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Nusikaltimų prevencijos Lietuvoje centras.
14. *Darbo su socialinės rizikos šeimomis metodinės rekomendacijos* (2003). Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2003m. gruodžio 17 d. įsakymas Nr. A1-207. Internetinė prieiga: <http://www.socmin.lt/index.php?876673372> (žiūrėta: 2011-01-29).
15. Department for Education. *DCSF: Youth Crime: Young people aged 10-17 receiving their first reprimand, warning or conviction*. Internetinė prieiga: <http://www.education.gov.uk/rsgateway/DB/STR/d000895/yc2009v2.pdf> (žiūrėta: 2011-02-25).

16. Dobryninas, A., Poviliūnas, A., Tureikytė, D., Žilinskienė, L. (2004). *Delinkventai Lietuvos mokyklose*. Sociologinis tyrimas. Vilnius. Internetinė prieiga: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/AtaskaitaDelinkventai.doc (žiūrėta 2011-02-10).
17. Drakšas, R. (2005). *Svarbesni nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės klausimai*. Vilnius: Eugrimas.
18. Dumbliauskas, V. (1999). *Sociologija*. Metodinė priemonė. Vilnius: VPU.
19. Ferguson, E. D. (2000). *Adlerio teorijos įvadas*. Alytus.
20. Gierowski, J. K., Idziak, A., Rumszewicz, S. (2005). Risk factors and interpersonal relations of juvenile criminals and their functioning at a reformatory. *Socialinis darbas*, 4 (2), 60 – 69.
21. Grigas, R. (1995). *Tautos likimas*. Vilnius: Rosma.
22. Hallahan, D. P., Kauffman, J. M. (2003). *Ypatingieji mokiniai*. Vilnius: Alma Littera.
23. Horney, K. (2008). *Neurotiška mūsų laikų asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
24. International juvenile justice and related issues. *Age of criminal responsibility*. Internetinė prieiga: <http://zimmer.csufresno.edu/~haralds/FOREIGNJUVJUS.htm> (žiūrėta: 2011-01-30).
25. *Young people and crime. A European perspective*. Summary report of the conference held in Glasgow (2005). Internetinė prieiga: <http://www.eucpn.org/pubdocs/Summary%20Report%20Young%20People%20and%20Crime%20a%20European%20Perspective.pdf> (žiūrėta: 2010-12-21).
26. Jovaiša, L. (2003). *Hodegetika*. Vilnius: Agora.
27. Jovaiša, L. (2002). *Edukologijos įvadas*. Vilnius: VU.
28. Jovaiša, L. (1993). *Pedagogikos terminai*. Kaunas: Šviesa.
29. Junger-Tas, J., Marshall, I. H., Enzmann, D., Killias, M., Steketee, M., Gruszczynska, B. (2010). *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond, Results of the Second International Self-Report Delinquency Study. Hardcover*. Internetinė prieiga: <http://www.springer.com/social+sciences/criminology/book/978-0-387-95981-8> (žiūrėta: 2011-01-25, „read online“).
30. *Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija* (1989). Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1501. Internetinė prieiga: http://www.ivaikinimas.lt/document_db/tfiles/113.htm (žiūrėta: 2011-02-12).
31. Juodaitytė, A. (2003). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Petro Ofsetas.
32. Juodraitis, A. (2004). *Asmenybės adaptacija: kintamųjų sąveika*. Šiauliai: ŠU.
33. Juodraitis, A. (2003). Nepilnamečių priežiūros institucijos ugdytinių adaptacijos socioedukacinės prielaidos. *Socialinis darbas*, 1 (3), 30 – 40.

34. Juodraitis, A. (2002). Psichosocialinės asmenybės raidos pokyčių tendencijos: delinkventinis elgesys ir prognozės. *Socialinis darbas*, 1 (1), 89 – 97.
35. Juodraitis, A. (1999). *Asmenybės psichologinės adaptacijos prielaidos*. Šiauliai: ŠU.
36. Justickis, V. (1984). *Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypimai*. Kaunas: Šviesa.
37. Juvenile Justice panel, TransMONEE 2006 Database, UNICEF IRC <http://www.juvenilejusticepanel.org/resource/items/I/J/IJJPJuvenilecrimestatistics06EN.pdf> (žiūrėta: 2011-02-26).
38. Kaffemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Šiauliai: ŠU.
39. Kardelis, K. (2005). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Lucilijus.
40. Kiškis, A. (2004). *Neigiamas smurto televizijoje poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija*. *Jurisprudencija*, 59 (51), 39 – 53.
41. Kvieskienė, G., Indrašienė, V. (2008). *Socialinio darbo ypatumai vaikų globos namuose*. Vilnius: SADM.
42. Kvieskienė, G. (2005). *Pozityvioji socializacija: monografija*. Vilnius: VPU.
43. Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius: VPU.
44. Kvieskienė, G. (2000). *Socializacijos pedagogika*. Vilnius: Baltijos kopija.
45. Legkauskas, V., Jakimavičiūtė, A. (2007). Relationship between Involvement of Schoolchildren in Bullying at School and Experience of Physical and Emotional Abuse in the Family. *Social Sciences/Socialiniai mokslai*, 3 (57), 47 – 53.
46. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
47. Leliūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka: vadovėlis*. Kaunas: Technologija.
48. Levitt, S. D., Lochner, L. (2000). *The Determinants of Juvenile Crime*. Internetinė prieiga: <http://www.econ.rochester.edu/lochner/levitt-lochner.pdf> (žiūrėta 2011-02-05).
49. Lianos, M., Douglas, M. (2000). Dangerization and the End of Deviance: the Institutional Environment. *Criminology and social theory* // Editors: Downes, D., Rock, P. Oxford.
50. *Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas*. (2000). Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=111555 (žiūrėta: 2010-12-28).
51. *Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas*. (2002). Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=390600 (žiūrėta: 2011-03-18).
52. *Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas*. (2000). Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=107687. (žiūrėta: 2011-02-06).
53. *Lietuvos Respublikos Konstitucija*. (1992). Internetinė prieiga: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>. (žiūrėta: 2009-02-23).

54. *Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymas*. (2006). Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=270342&p_query=&p_tr2= (žiūrėta: 2011-02-15).
55. *Lietuvos Respublikos Specialiojo ugdymo įstatymas*. (1998). Internetinė prieiga: <http://www.smm.lt/ti/docs/istaymai/viii-969.htm> (žiūrėta: 2011-02-15).
56. *Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas*. (2003). Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=279441&p_query=&p_tr2= (žiūrėta: 2011-02-15).
57. Lietuvos Respublikos Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. (2010). *Valstybės žinios*, Nr. 54-2644. Vilnius.
58. *Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas*. (1996). Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=26397 (žiūrėta: 2011-02-10).
59. *Lietuvos Respublikos Visuomenės informavimo įstatymas*. (2006). Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=325622 (žiūrėta: 2011-03-18).
60. Merkys, G., Ruškus, J., Juodraitis, A. (2002). *Nepilnamečių resocializacija. Lietuvos nepilnamečių priežiūros įstaigų psichosocialinė ir edukacinė situacija*. Šiauliai: ŠU.
61. Michailovič, I. (2001). *Baudžiamajame įstatyme numatytų nepilnamečių resocializacijos priemonių taikymas*. Daktaro disertacija. Vilnius: VU.
62. Mielke, U. (1997). *Geriau supraskime sunkius vaikus*. Kaunas: Lektūra.
63. Mikelėnas, V. (2006). Tarptautinių sutarčių vaiko teisių apsaugos srityje taikymas Lietuvos teismų praktikoje. *Justitia*, 1 (59), 2-12.
64. Miškinis, K. (2003). *Šeima žmogaus gyvenime: knyga kiekvienam, norinčiam šeimoje siekti darnos ir išvengti nesklandumų, užauginti gerus vaikus*. Kaunas: Aušra.
65. Myers, D. G. (2008). *Socialinė psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
66. Morkevičius, V., Telešienė, A., Žvaliauskas, G. *Kompiuterizuota kokybinių duomenų analizė su NVIVO ir TEXT ANGLYSIS SUITE*. Internetinė prieiga: http://www.lidata.eu/index.php?file=files/mokymai/NVivo/nvivo.html&course_file=nvivo_II_2.5.html (žiūrėta: 2011-02-15).
67. *Nesėkmingo mokymosi mąstai ir priežastys. Ataskaita*. (2003). Vilnius: LR Švietimo ir mokslo ministerija. Internetinė prieiga: www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/NMMP_ataskaita.doc (žiūrėta: 2011-01-30).
68. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. Internetinė prieiga: <http://www.nplc.lt/SENA/STAT/NUS/NUS6.HTM> (žiūrėta: 2011-02-15).

69. Paulauskas, R. (1988). *Delinkventiško asmenybės formavimosi priežastys ir perauklėjimo galimybės*. Vilnius: PMTI.
70. Perminas, A., Goštautas, A., Endriulaitienė, A. (2004). *Asmenybė ir sveikata: teorijų sąvadas*. Kaunas: VDU.
71. Petrauskienė, I. (1999). Akcentuotų pradinių klasių mokinių elgsenos sutrikimai / *Vaičių psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika.
72. Petrulytė, A. (2003). *Jaunesniojo paauglio socialinė raida*. Vilnius: Presvika.
73. Pikūnas, J., Palujanskienė, A. (2000). *Asmenybės vystymasis*. Kaunas: Aušra.
74. Piliponytė, J. (2000). Resocializacijos galimybės Lietuvos įkalinimo įstaigose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1 – 2 (8). 98 – 114.
75. Pocius, A. (2007). Šeimos ir mokyklos įtaka nuteistųjų iki gyvos galvos už nužudymus asmenų nusikalstamo elgesio formavimuisi. *Jurisprudencija. Mokslo darbai*, 10 (100), 52 – 59.
76. Pruskus, V. (2004). *Sociologija: teorija ir praktika*. Vilnius: VĮ Vilniaus teisės ir verslo kolegija.
77. *Psichologijos žodynas*. (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
78. Raslavičienė, G., Zaborskis, A. (2002). Vaikų, augančių globos įstaigose, elgsio ir emocijų mišrių sutrikimų kaita. *Medicina*. 38 tomas. Nr. 7, 759-768. Internetinė prieiga: <http://medicina.kmu.lt/0207/0207-12l.pdf> (žiūrėta: 2011-02-05).
79. Raudeliūnaitė, R., Paigozina, R. (2009). Vaikų, gyvenančių globos namuose, socialinių įgūdžių raiškos ypatumai. *Socialinis darbas*, 8 (1), 138 – 147.
80. Regoli, R. M., Hewitt, J. D. (1991). *Delinquency in society: a child – centered approach*. New York: McGraw-Hill.
81. Rupšienė, I. (2000). *Nenoras mokytis – socialinis pedagoginis reiškinys*. Klaipėda: KU.
82. Ruškus, J. (2002). *Negalės fenomenas*. Šiauliai: ŠU.
83. Sakalauskas, G., Ūselė, L. (2007). Smurto prieš vaikus draudimo socialiniai ir teisiniai aspektai. *Teisės problemos*. Nr. 2 (56). Internetinė prieiga: www.teise.org/docs/publications/Gintas.Laura.doc (žiūrėta: 2011-05-14).
84. Samašonok, K., Gudonis, V., Juodraitis, A. (2010), *Institucinio ugdymo ir adaptyvaus elgsio dermės modeliavimas*. Šiauliai: ŠU.
85. Siegel, L. J., Welsch, B. C. (2009). *Juvenile Delinquency. Theory, practise and law*. Internetinė prieiga: <http://books.google.lt/books?id=wOmRvWauIeoC&lpg=PT631&ots=h8X5MsBtz5&dq=juvenile%20in%20europe%20statistic&pg=PT631#v=onepage&q&f=false> (žiūrėta: 2011-01-15).

86. *Socialinis pranešimas 2009-2010*. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Vilnius. Internetinė prieiga: <http://www.socmin.lt/index.php?1351634479> (žiūrėta: 2011-02-04).
87. *Statistisches Bundesamt Deutschland*. Internetinė prieiga: http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/EN/Content/Publikation/en/STATmagazin/Justice/2008__1/ImposedPenalties.templateId=renderPrint.psml (žiūrėta: 2011-01-29).
88. Stevens, A., Kessler, I., Gladstone, B. (2006). *Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union*. Internetinė prieiga: http://kar.kent.ac.uk/13341/1/final_report_eucpn_juvenile.pdf (žiūrėta: 2011-02-27).
89. Sutton, C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
90. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras.
91. Vaiko vidutinės priežiūros priemonės taikymas vaikų socializacijos centruose. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Internetinė prieiga: <http://www.sppc.lt/index.php?190830911> (žiūrėta: 2011-04-10).
92. *Vaikų ir jaunimo neužimtumo ir nusikaltimų prevencija. Situacijos analizė ir metodinės rekomendacijos*. (2000). Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Internetinė prieiga: <http://www.nplc.lt/lit/pub/pub034/pub034.pdf> (žiūrėta: 2011-01-29).
93. Vaitekoniene, V. (2001). Vaikų agresyvaus ir delinkventinio elgesio psichologinės priežastys. Ryšys tarp delinkventinio elgesio ir šeimos įtakos. Delinkventinio elgesio prevencijos principai. *Kvalifikacijos kėlimo kursų, Nepilnamečių kriminalinė justicija, paskaitų medžiaga*. Vilnius: VRM.
94. Valickas, G. (1997). *Psichologinės asocialaus elgesio ištakos*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija.
95. Valickas, G. (1997a). Smurtinių televizijos laidų poveikis žiūrovų agresyvaus elgesio pasireiškimui. *Kriminalinė justicija*. Nr. 7, 8; p. 164 – 172.
96. Vyčiniene, D. (2001). Paauglystės amžiaus charakterio akcentuacijos, tipiškos paauglystės amžiaus elgesio reakcijos. *Kvalifikacijos kėlimo kursų, Nepilnamečių kriminalinė justicija, paskaitų medžiaga*. Vilnius: VRM.
97. Vosylienė, E. (2009). *Socioedukacinis darbas su vaiku*. Kaunas: Baltos lankos.
98. Žydžiūnaitė, V. (2007). *Tyrimo dizainas: struktūra ir strategijos*. Kaunas: Technologija.
99. Žukauskienė, R. (2006). *Kriminalinio elgesio psichologija*. Vilnius MRU.
100. Žukauskienė, R., Ignatovičienė, S. (1999). *Rizikos grupės vaikai*. Vilnius: LR švietimo ir mokslo ministerijos leidybos centras.

101. Кернер, Х. Ю. (1998). *Криминология: словарь – справочник*. Москва: Норма.
102. Перлз, Ф. (2000). *Его, голод и агрессия*. Москва: Смысл.
103. Хьелл, Л., Зиглер, Д. (1999). *Теории личности*. Санкт-Петербург: Питер Ком.
104. Internetinė prieiga:
<http://changingminds.org/disciplines/sociology/articles/institucionalization.htm> (žiūrėta:
2011-03-15).

Indrè Lideikytė

**AMBITION OF SUPERIORITY AS THE DETERMINANT OF THE DELINQUENT
BEHAVIOUR OF JUVENILES**

Master's Thesis

Summary

Master's thesis explores the expression of adolescent boys' negative aspirations for superiority as a factor generating delinquent behaviour. The study further aims to identify subjective purpose of the survey participants' delinquent behaviour, future expectations, and the impact of institutionalization on the form specificity of the child's delinquent behaviour.

Based on Adler's theory of individual psychology and Horney's psychoanalytic social theory, the theoretical analysis of the concept of delinquent behaviour and negative aspirations for superiority was carried out as well as theoretical assumptions for the formation of delinquent behaviour were analysed in the present thesis.

Juvenile delinquency is directly related to the expression of delinquent behaviour consequently awareness of the causes and sources of delinquency enables an individual corrective assistance to be provided. Negative aspiration for superiority builds up in the relationships with the primary institutions of socialization, family and educational environment specifically, and manifests itself as a mechanism for compensation of the sense of inferiority determined by the individual's self approach and difficult conditions of his environment. Aspirations for superiority and power distort adolescent social relations: they are trying to consolidate their position in a rush regardless of the people round about, and their impetuses surpass the usual ones significantly.

The hypothesis has been brought forth that negative aspirations for superiority constitute a significant factor generating juvenile delinquency.

The qualitative narrative survey was carried out. The survey methods employed were as follows: document analysis, a written survey using open-ended stimulating questions, and document content analysis.

The study was organised in two phases: the first phase dealt with the court orders concerning moderate surveillance appointment to the survey participants, which provided objective information about juvenile delinquency and their relationship with the environment; the second phase of the study covered the subjective assessment of the survey participants' delinquent behaviour and the expediency of such an assessment. The study included 20 children from Children Socialization Centre: 20 court rulings were examined and the essays of 6 survey participants who were to leave the Children Socialization Centre in 2-3 months.

The validity of study was tested using the expert evaluation method.

The following are the main conclusions of the empirical study:

- The expression of juvenile aspirations for superiority is exposed through the following forms of delinquent behaviour: vagrancy, breaking set rules, impudent and unpredictable behaviour, physical and psychological aggression directed towards weaker individuals, violations of law and

hooliganism. The relationship prevailing between the survey participants and the environment is aggressive in nature, power-oriented, overbearing and disdainful.

- Children from child care homes tend to be more aggressive, hostile to the surroundings, more focused on superiority aspirations and derogation of another, direct attack, moral humiliation and minor offences; however it was found that the dynamics of criminal acts performed by children living at home is more intense and pre-trial investigations are more frequently initiated against them under the Criminal Code or the Republic of Lithuania.
- The survey participants in both groups indicated that an aggressive juvenile delinquency was aimed at self-exaltation, acquiring recognition and appreciation among peer i.e. gaining an advantage over other players. Behavioural patterns that most effectively contribute to achieving superiority are actions that cause fear and pain, demonstrate indifference and degrade another. It was found that aggressive superiority – oriented behaviour may be apt to self-defence.
- The survey participants in both groups have expectations adequate to reality, matching the study participants' capacities and focused on further education, career and indeterminate development of social welfare however no actualization strategies of the said expectations are foreseen, abstract final results are denoted, in which case there exists a potential risk for a lack of problem-solving skills and diversity of behavioural strategies.
- The study hypothesis was confirmed: superiority aspirations constitute a factor which generates juvenile delinquency which can be reinforced by unfavourable family environment and strained relations with social institutions. The purpose of aggression based delinquent behaviour is the opportunity to surpass the people round about, to dominate, i.e. to be superior.

Key words: Children Socialization Centre, delinquency, institutionalization, juvenile, negative aspirations for superiority, socialization.